

HUMMERET

1171

2.

Ortutay Gyula a kiváló honismereti szakkörvezetők 1976. évi jutalmazási ünnepségén (Fotó: MTI)

„... a mi munkánk része a Hazafias Népfront országos politikai mozgalmi munkájának és nem érné el igazi célját, ha nem politikai töltésű, nem politikai indulatú mozgalmi munka lenne, ha nem az lenne, amivé tenni akarják, hogy tudniillik a szocialista haza szeretetének, a szocialista haza megszerettetésének önkéntes, nagy műhelye legyen.”

* * *

„Mi az egyetemest, a nemzetit és a helyit egységbe akarjuk látni, dialektikus egységben, egymástól elválaszthatatlan összefüggésben.”

ORTUTAY GYULA

HONISMERET

HONISMERETI TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRAT

1978. VI. évfolyam 2. szám

TARTALOM:

HONISMERET ÉS IFJUSÁG	Oldal
A középiskolások és a szakmunkástanulók honismereti tevékenysége (Gönczy Zsuzsanna)	3
A szülőföld megtartó ereje (Rakó József)	5
KRÓNIKA	
Néprajzi vidékeink és csoportjaink kutatása (Morvay Péter)	9
Egy múzeum egy szocialista brigád (Zádor Béla)	14
Állandó szabadtéri kiállítás a Kőbányai Szocialista Brigádok parkjában (Karacs Zsigmond)	16
Pécssett megnyílt az állandó Bányászati Gyűjtemény (Krisztián Béla)	18
A Heves megyei Szövetkezeti Mozgalom (Varga László)	20
A csornai kalácsa (M. P.)	21
Zászlónk? Mint a láng! (N. László Endre)	22
Papp Imre, a szentesi parasztiélet krónikása (Dr. Juhász Antal)	24
Az ország közepe (Fábián Miklós)	26
Regélők a szombathelyi múzeumban (Laky Rezső)	27
ÉVFORDULÓINK	
Lajtha Lászlóra emlékezünk (Avasi Béla)	28
SZAKKÖRÖK, BARÁTI KÖRÖK	
A Kőteleki Krónika (Szabó János)	31
HONISMERET ÉS TUDOMÁNYTÖRTÉNET	
Természettudományos műveltség és közművelődés a XIX. században (Maróti Istvánné)	32
Orvosok tudósa a tudós orvos: Veszprémi Csanádi István (Pyka Józsefné)	33
HONISMERETI OLVASÓKÖNYV	
A ceglédi tisztartó naplója (Hidvégi Lajos)	36
Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről (Dr. Kovács Zoltán)	38
Orlai Petrics Soma Hődmézóvárárhelyen (Kőszegfalvi Ferenc)	42
Garai János levelei a Tolna megyei Levéltárban (Dr. Kisasszondi Éva)	44
Kőszeg város címerének megújítása (Dr. Bariska István)	46
Arthur J. Patterson: A magyarok — országuk és intézményeik (Közli: Majoros Klára)	48
TERMÉS	
A métázás és a guncsázás (Dr. Madarász László)	51

Nógrádi évszázadok (Ism.: Sz. V.)	54
Mezőkövesd város monográfiája (Ism.: Dr. Sági Vilmos)	55
Pest megye verseiben (Ism.: Kovács József László)	56
Veress D. Csaba: A balatoni csata (Ism.: Tölgyesi József)	58
Czakó Sarolta—Jenei Károly: A telefontár története 1876—1976. (Ism.: Dr. Légrády Dezső)	59
Salló István—Kardalus János: Kapuk és kerítések Hargita megyében (Ism.: Forró László)	

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Beszámoló a 25. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményeiről. (Szacsay Éva)	62
Pályázati felhívás! (A XXVI. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat)	63

MUNKATÁRSAINK

Avasi Béla főiskolai tanár, Szeged — Bariska István dr. levéltárvezető, Kőszeg —
Fábián Miklós könyvtáros, Dabas — Forró László a Jóbarát főszerkesztője, Buda-
rest — Gönczy Zsuzsanna, a KISZ KB munkatársa, Budapest — Hidvégi Lajos
nyugdíjas tanár, Cegléd — Juhász Antal dr. múzeumlazgató helyettes, Szeged —
Karacs Zsigmond műszaki ügyintéző, Budapest — Kisasszony Éva dr. tudományos
főmunkatárs, Szekszárd — Kovács József László dr., a Magyar Munkásmozgalmi Mú-
zeum muzeológusa, Budapest — Kovács Zoltán dr. ügyvéd, Budapest — Kőszegfalvi Fe-
renc könyvtáros, Hódmezővásárhely — Krisztián Béla szakfelügyelő tanár, Pécs —
Laky Rezső honismereti szakfelügyelő, Szombathely — Légrády Dezső dr. szakújság-
író, Budapest — Madarász László dr. a HNF jogtanácsosa, Budapest — Majoros Klára
egyetemi hallgató, Budapest — Maróti Istvánné igazgató helyettes, Budapest
— Morvay Péter dr. a Néprajzi Múzeum nyugdíjas osztályvezető helyettese, Buda-
pest — N. László Endre újságíró, Révkomárom — Pyka Józsefné a Szerzői Jogvédő
Hivatal csoportvezetője, Budapest — Rakó József, az Országos főszerkesztője, Buda-
pest — Sági Vilmos dr. az ELTE tudományos kutatója, Budapest — Szacsay Éva
muzeológus, Budapest — Szabó János szakigazgatási vezetőhelyettes, Kőtelek —
Szombathy Viktor író, Budapest — Tölgyesi József ált. iskolaigazgató, Veszprém —
Varga László, a MESZÖV főelőadója, Eger — Zádor Béla múzeumlazgató, Szolnok.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FRANK TIBOR	OLSVAI IMRE
GAZDA ISTVÁN	SÁNDOR LÁSZLÓ
GERELYES EDE	SZABÓ BÉLA
HALÁSZ PÉTER (szerkesztő)	SZABÓ FERENC
HAVAS GÁBORNE	SZÉKELY GYÖRGY (főszerkesztő)
KAMARÁS REZSŐ (elnök)	TIMAFFY LÁSZLÓ
MORVAY PÉTER	TÓLTESI IMRE (felelős szerkesztő)

ISSN 0324—7627

Kiadja a Hazafias Népfőnt. A kiadásért felel: Juhász Róbert,
a HNF Országos Tanácsának osztályvezetője

Készült 6000 példánybn. 4 (B,5) ív terjedelemben
78-7018 Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat, Kaposvár
A nyomdáért felel: Farkas Béla igazgató

A középiskolások és a szakmunkástanulók honismereti tevékenysége

Nem az ifjúság egészének honismereti munkájával kapcsolatos tapasztalatainkat szándékozom összegezni, hanem csupán az ifjúság egyik rétegének, a *tanulóifjúság*-nak (középiskolások és szakmunkástanulók) honismereti tevékenységéről próbálok vázlatos képet festeni. Osztályunk a 14—18 éves korosztály, a diákok körében fogja össze a honismereti munkát, ezért ismereteink is ebből a rétegből valók.

Tapasztalataink szerint a diákok és a pedagógusok egyaránt kedvelik ezt a tevékenységi formát. Az iskolai honismereti munka népszerűségének több oka van:

— A 14—18 éves korosztály életkori sajátosságából következően kedveli ezt a romantikus, érzelem- és gondolatvilágot gazdagító munkaformát.

— Az iskola szervezeti keretei jól megteremtik a tanórán kívüli nevelés e fontos formájának rendszerességét és folyamatosságát.

— A pedagógusok egy része, különösen az irodalom, a történelem és a világnézetünk alapjai tantárgyak tanítói szívügyüknek tekintik a honismereti mozgalom ifjúsági munkaformáinak (szakkör, pályázat, táborok) segítségét.

A felsorolt okok következtében a honismereti tevékenység az ifjúság körében elsősorban a diákkorosztálynál vált közkedvelté és eredményessé. A diákhonismereti munka tehát nem valami sajátos, a honismereti mozgalom általános célkitűzéseitől eltérő tevékenység. Tartalmában és célkitűzéseiben azonos a honismereti mozgalom egészével. A diák jelző az életkort, a 14—18 éves korosztályt jelöli, egyben azokra a szervezeti keretekre (iskola, kollégium) és tevékenységi formákra (szakkör, tábor stb.) is utal, amelyek meghatározzák a diákok honismereti munkáját.

A honismereti munka olyan rugalmas keretet jelent a pedagógusoknak és az ifjúsági vezetőknek, amelynek szocialista tartalommal való megtöltése jól szolgálja a szocialista hazafiságra és internacionalizmusra nevelését. A honismereti munka nemcsak kerete, de összetett eszköze is a szocialista emberformálásnak, a cselekvő hazafiságra nevelésnek. Jó lehetőséget ad politikai nevelőmunkánk érzelmi és értelmi elmélyítésére, az alkotómunka, a dolgozó ember megbecsülésére, szakma és hivatásszeretetre, közösségi magatartást formál, közéletiségre nevel, segít az önművelés, az önképzés igényének kialakításában. A pedagógusok irányításával dolgozó diákok segítségével vannak a tudományágak képviselőinek is.

A diákhonismereti munka szervezett területei

1. A honismereti szakkörök

Jelenlegi felméréseink szerint az országban kb. 200-ra tehető a középiskolákban működő honismereti szakkörök száma. Nem kevés a művelődési intézményekben diákokat foglalkoztató szakkörök száma sem. Sok szakmunkásképző iskolában hoztak létre honismereti szakkört. Budapesten pl. 19 iskolai szakkörből 9 szakmunkásképzőben működik. Veszprémben 11-ből 7, Szolnokon pedig 17-ből 7.

Kedvezőtlenül hat a szakkörök munkájára, hogy a szakkörvezető pedagógusok nem eléggé tájékozottak a honismereti mozgalom időszerű feladatairól, továbbképzésük, és képzésük, módszertani felkészítésük szinte teljesen megoldatlan.

2. Az országos diáknapi pályázatok

A pályázatok zömét honismereti szakkörök tagjai készítik. Mind gyakrabban készülnek kollektív pályamunkák. Öröndetes, hogy tartalmilag és minőségileg javult a színvonaluk. Az 1977. évi ODN-re 381 pályamunka érkezett, mégpedig 173 helytörténeti és 208 néprajzi.

A pályázatokat az országos zsűri előtt megyei bírálóbizottság véleményezi és javaslatával együtt továbbítja az országos bizottsághoz.

Sokáig gondot okozott az országos szakmai bíráló bizottság működése. Jelenleg úgy tűnik, hogy problémáink megoldódtak, mert a helytörténeti pályázatok gondozását a Munkásmozgalmi Múzeum, a néprajziakét a Néprajzi Múzeum vállalta magára.

Hasznosnak és célszerűnek tartanánk, ha a legjobb pályamunkák valamilyen formában megjelenhetnének. Ez mindenestre ösztönözné a szakmai munkát, de lehetővé tenné azt is, hogy a legkiválóbb pályamunkákat megismerje a szakmai és az érdeklődő diákközvélemény is.

3. Honismereti akciók

A KISZ KB éves mozgalmi programjaiban 1976. óta rendszeresen hirdet meg honismereti akciót a középfokú tanintézetek KISZ-szervezetei részére: Ismerd meg szakmád történetét címmel a szakközép- és szakmunkásképző iskolák részére. Az 1978/79. évi akcióprogramban — a honismereti munka egyéb feladatainak elvégzése mellett — a kommunista ifjúsági mozgalom, valamint a Tanácsköztársaság helyi vonatkozásainak megismerésére, dokumentumainak összegyűjtésére hívtuk fel a KISZ-tagok és a honismereti szakkörök figyelmét.

4. Honismereti diáktáborok

Táboraink a diákok körében végzett honismereti munkánknak nem egyetlen, csupán egyik jelentős, de nagyon közkedvelt formája. Célkitűzése ezért nem is lehet más, mint általában a honismereti munkáé. A táborba azokat a diákokat hívjuk meg, akik az ODN honismereti pályázataira sikeres dolgozatokat készítettek. A ma diákjainak jelenünkből kiinduló valóságkutató igényét ötvözi egybe a szocialista Magyarország jelenének és múltjának megismertetésével és megszerettetésével a KISZ KB akkor, amikor 1967. óta minden évben megrendezi az Országos Honismereti Táborot. Táboraink szervezése, a tábor rendező megye állami és társadalmi szerveinek teljes egyetértésével, erkölcsi és anyagi támogatásával történik. A tábor szakmai munkájának irányítását, programját az illetékes megyei múzeum javaslata alapján alakítjuk ki. Jó bevált az a gyakorlat is, hogy a táborok szakmai vezetője a megyei múzeum nagy helyi és szakmai ismerettel rendelkező munkatársa, a tábor politikai vezetője pedig a KISZ politikai munkatársa.

A XIII. Országos Honismereti Diáktáborral kapcsolatos terveink

Borsod megye (Miskolc és környéke) helytörténeti és néprajzi értékeivel szeretnénk megismertetni a tábor lakóit a KISZ Borsod megyei Bizottságának és a miskolci Herman Ottó Múzeum munkatársainak segítségével.

A tábor helye: Miskolc Ideje: június 24—július 4. Létszám: kb. 120 fő. A szakcsoportok száma: kb. 10.

Kutatási témáikra a megyei múzeumtól kérünk javaslatot. Terveink között szerepel: az életmód kutatás folytatása, összevetése a Nógrád megyében tapasztalatokkal; a munkásmozgalom- és az ifjúságmozgalom-történet.

Megyei honismereti táborok tapasztalatai

Részben az országos táborok, részben helyi kezdeményezések hatására Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Tolna, Csongrád, Nógrád, Komárom, Győr megyékben szerveztek megyei honismereti táborokat. Zalaiban honismereti vetélkedőt rendeztek a diákok számára a KISZ MB és a megyei múzeum együttműködésével 1977. novemberében. A táborok szervezésében általában jó a KISZ-esek együttműködése a múzeumokkal, néhány helyen azonban (Nógrád és Komárom) erősíteni kell a kapcsolatokat.

Javaslat a III. Országos Honismereti Diák Konferencia megrendezésére

A KISZ KB titkárságának 1977. március 2-i határozata alapján a KISZ KB Intézőbizottsága kezdeményezi a honismereti diákkonferencia megrendezését. A megrendezésben való közreműködésre felkértük a HNF-et, az OM-et, MÜM-öt, és a KM-et. Az OHDK célja: vitassa meg, hogyan segíti a diákok körében végzett honismereti munka az ifjúság szocialista hazafiságra, és proletár internacionalizmusra nevelését. Ennek érdekében:

1. Összegezze és értékelje a diákok körében végzett honismereti munka jelenlegi helyzetét.

2. Fogalmazzon meg feladatokat a honismereti munka továbbfejlesztésére és adjon segítséget azok megvalósításához.

A meghívottak köre: az iskolai honismereti szakkörök felnőtt vezetői és diák képviselői (kb. 300 fő) és a honismereti mozgalom szakemberei, a rendező szervek képviselői (kb. 50 fő), összesen 350 fő. A konferencia tervezett időpontja és helye: az 1978/79-es tanév téli szünete, Eger.

A III. OHDK segítségével előkészítő bizottságot hozunk létre. Feladata: a konferencia programjának és tematikájának kidolgozása,

- anyagi, tárgyi, technikai feltételek biztosítása,
- a szervezés lebonyolítása, a propaganda megszervezése.

Kérjük a HNF Honismereti Albizottságát, hogy szakmai és társadalmi tekintélyével, tapasztalataival segítse a III. OHDK megrendezését. Szívesen vesszük a megrendezéssel kapcsolatos javaslataikat. Kérjük vállalják el a diákkonferencia védnökségét. Erkölcsei és anyagi támogatásukkal segítsék elő a diákkonferencia sikerét és azt, hogy a diákokat valóban eredményesen tudjuk bekapcsolni a honismereti mozgalom nagy alkotói tevékenységébe.

Gönczy Zsuzsanna

A szülőföld megtartó ereje

Előfordul-e az, hogy a felnőttek valamiért így dicsérik meg a gyerekeket: ez hazafias munka volt!?

Nagyon ritkán!

Elérheti egy gyerek, hogy jó okkal az mondják neki: hazafi vagy?

Aligha!

A nagyobb gyerekeket — 10-14 éves kamaszokat — sok helyen kinevetik, ha kedvük támad egy-egy történelmi esemény eljátszására, visszaidézésére. Pedig a gyerekekre érdemes odafigyelni, mert nemzeti múltunk, jelen értékeink kincsőrzéséből csillagos ötösre tudnak vizsgázni. Önként vállalt, nem iskolai kötelezettségből.

Mi ragadja meg őket a szülőföldről, a hazáról?

Tiszajenőn egy úttörőrs keresni kezdte szülőfaluja legszebb tájait. A felfedezőutak végefelé kitalálták, hogy ha egy társuk valami szépet tesz lakóhelyükért, az ott élő emberekért, arról elneveznek egy kedves tájat, tisztást, ligetet, dűlőutat, forrást, ösvényt. Titokban, szigorúan csak maguk között. Egy év alatt mindenki rászolgált egy elnevezésre.

Szívük érzéseit tekintve örökre szóló eljegyzés volt ez a szülőfölddel, a hazával.

Gyömrőn — ahol 1705-ben II. Rákóczi Ferenc seregszemlét tartott — a gyerekek elhatározták, hogy ennek emlékére libertásokat fognak készíteni. A libertások fából vannak, s mindegyikre egy nevet írnak. Egy olyan felnőtt vagy gyerek nevét, aki az úttörőrs véleménye szerint hazafi. Aki önzetlenül fáradozik másokért. A libertásokat egy kincsesládában gyűjtik, s azt évenként egyszer egy hadiúton (akadálypályán) elviszik a kuruc táborba. A tábor helyszínét és az izgalmas akadályfeladatokat a csapatvezetőség jelöli ki.

Szalkszentmártonban, Petőfi csillagútjai címmel hagyományt alapítottak a gyerekek, amely szerint minden évben gyalog járják be a költő kedvelt kirándulóhelyeit.

Pusztaszercen **Ferencz István** 1944-ben tagja volt a földszőlő bizottságnak, s az elsők között hasított ki magának egy darabot Pallavicchini őrrófi földjéből. Egy évvel ezelőtt az Arpad emlékmű előtt ez a Ferenczi István aláírt egy különleges alapítólevelet, amelyet az egykori földszőlő bizottság pecsétjével is ellátott. Ez az alapítólevél hírvádjá, hogy **Festő Antal** pusztaszerei úttörő őrsé minden évben emlék-összejövetelt tart a honfoglalók szobránál, ahol minden gyerek egy fehér zászlóra írja a nevét, s a szülőföldért végzett tetteit.

Tunyogmatolcson, **Zalka Máté** szülőfalujában a Szamos gátján rendezik meg a gyerekek azt a játékos versenyt, amelynek címe: Bátraké a Zalka út. Zalka Máté egykori játszótársai segítettek a hagyományalapításban, a gyűjtőmunkában.

Példák ezrei igazolják, hogy a gyerekek, az úttörőközösségek kitűnő őrzői nemzeti hagyományainknak. Honismereti munkájuk módszereinek összegyűjtésére nemrégén országos múzeumot kaptak.

A gyömrői libertások hagyományörző kincsesládája

Sok éven át kutatta, gyűjtötte az Őrsvezető c. úttörőújság azokat a hagyományokat, amelyek a gyerekeknek legjobban tetszenek, amelyeknek megalapításában a gyerekeknek döntő részük volt.

1976 áprilisában — amikor Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulóját ünnepeltük — a vajai várkastélyban Szabolcs-Szatmár megye Tanácsa különleges alapítvánnyal gazdagította az úttörőszövetséget. Az évenként meghirdetésre kerülő pályázat az úttörővilágban rangot és biztatást adott a hagyományörző munkának. Az alapítványt példaadó összefogás követte, amelynek eredménye, gyümölcse, hogy 1977. november 3-án felavathattuk a Szabolcs-Szatmár megyei Vaja községben az ORSZÁGOS HAGYOMÁNYÖRZŐ ÚTTÖRŐ MÚZEUMOT.

Az otthoni teremő Szabolcs-Szatmár megye párt-, állami és társadalmi szervei, a megyei úttörő elnökség másfél millió forintot meghaladó anyagi áldozatot vállaltak a nemes ügyért. A világ első honismereti, hagyományörző gyermekmúzeuma ott áll a vajai vár északi bástyájának szomszédságában. Egykor Vay Ádám kuruc generális birtokolta, a várkastélynak kétszer is vendége volt a vezérő fejedelem.

Históriát idéző helyszíni. A szabadságküzdelmek fénye, hagyományaink őltető ereje igaz legendákkal szövi át a tájat, Szatmár-Bereg történelmi útjait. Akik erre veszik útjukat elzarándokolhatnak *Thököly, Rákóczi, Esze Tamás, Zalka Máté, Kölcsey, Móricz Zsigmond, Bajcsy-Zsilinszky* emlékhelyeihez.

Ennek az útnak beköszöntő, útravalónak hagyományoszeret adó első állomása: *Vaja*.

Lépünk be a gyerekek hazafiasságát bizonyító múzeumba!

A vendéget egy irányító elnevezésű kalauz fogadja, amely egyben arra is felbátorítja, hogy csak nyúljon hozzá mindenhez, nézze meg a kincsesládák tartalmát, a történelmi játékokat és próbálja ki, vigyen haza nagyon sok ötletet, módszert a hagyományörző munkához.

Már az első teremben ismerősként fogad a gyömrői libertások említett kincsesládája, a hagyomány leírása, fotódokumentációja. A bejárat mellett fából kifaragva a sárospataki Rákóczi vár vöröstornya. Ha bekukkantunk ablakain, diafilmek árulják el a sárospataki Sub Rosa őrs hagyományörző munkáját.

Közel hozzá egy faragott pásztorbot. Egykor hasonló vándorbotba rejtve vitték ki a tarpai jobbágyok a Rákóczinak szóló, hazahívó levelet. A mai tarpai úttörők egy titokbotba teszik azokat a leveleket, jelentéseket, amelyek faluszépítő munkájukról szólnak. Ezt követően egy vitézi próbára (hadijátékra) indulnak, amelyen mindenki kap egy kisméretű, rajzolt Pro Patria zászlót. Ezt a zászlót bontják ki a gyerekek Feze Tamás szobránál. Így lesznek a gyerekek zászlóbontók, így őrzik az 1703-as tarpai felkelés hagyományait.

Az első teremben egy Rákóczi hírvívő játék, a másodikban a Szmolnijba elvezethető Lenin páncélaút makettje kínálja a játék lehetőségét. A harmadik teremben a magyar partizánok megfigyelőállására lehet felmászni, s kipróbálni a megfigyelőképességet.

Az említetteken kívül Tass vezérő, Bessenyeiről, Petőfiről, Vasváriról, 1919 hőseiről, Mező Imréről, Váci Mihályról és más történelmi, irodalmi nevezetességekről sorakoznak a hagyományok a múzeumban. A nevek az egész magyar történelmet jelzik.

A hagyományokat alapítólevelek, fotóanyagok, emléktárgyak teszik hitelessé, s minden hagyományhoz részletes játékleírás kapcsolódik. Mert ez a múzeum a gyerekek kívánságai alapján, a kipróbált, nekik tetsző módszerek útjáról közelíti meg a hagyományörzést. Mert a gyerekek játékkal akarják átszöni, kalandosan akarják visszaidézni a történelmet. Szereplői akarnak lenni a hagyományoknak, s nem hallgatói. Nem a tömeges hazafias feladatokat akarják, hanem azt, amikor az egyes személy is nagyon fontos.

A tarpai zászlót minden gyerek kibontja, nemcsak az eminens. A gyömrőiek azt vallják, hogy egy gyerek is lehet hazafi. A gyerekek nem hívei a szónak, az ünnepi beszédnek, sokkal inkább kedvelik a cselekvő tetteket, a hazáért végzett cselekedeteket. Játsszani akarnak a történelemmel, találkozni akarnak a hazával.

Erről ad bizonyosságot a vajai honismereti, hagyományörző múzeum.

A gyűjtemény állandóan gyarapodik. Egy remek faragású Rákóczi ládából kapják meg az elismerő levelet azok, akik hagyományt üpolnak, akik hagyományörzésükről módszertani anyagot küldenek a múzeumnak.

1978 júniusának végén a vajai várkastély parkjában történelmi játékbemutatót rendeznek a múzeum alapítói. Olyan játékokat ajánlanak, amelyeket „haza lehet vinni”, s otthon el lehet terjeszteni. Akkor lesz az első beszélgetés, az első találkozó a hagyományörző gyerekek és a hagyományörző felnőttek között.¹

Új országos intézménye van tehát Vaján az úttörőszövetségnek és az otthon fenn tartó Szabolcs-Szatmár megyének. Hivatása, hogy a hagyományörzés életre szóló eredményével, a szülőföld iránti hűséggel, a szocialista hazafisággal ajándékozza meg a gyerekeket. Akik egyenrangú társaik a honismereti munkán buzgólkodó felnőtteknek.

Rakó József

H Í R E K

A Szerkesztő Bizottság örömmel üdvözlí a Könyvtáros című lap kezdeményezését, hogy minden számában részletesen foglalkozik egy-egy honismereti kiadvánnyal. Így például az 1978. 2. számában PÉTER LÁSZLÓ cikke jelent meg a Békési Elet című lapról.

A Kulturális Minisztérium Múzeumi Főosztálya több társrendezővel együtt pályázatot hirdetett TÁJ ÉS TÖRTÉNELEM címmel. A pályázatot II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulója alkalmából írták ki, és kapcsolódott a Rákóczi túsírákhoz. Feltétel volt, hogy a pályázók legalább 5 múzeumot felkeressenek és többek között rá kellett mutatni, hogy a kiállítások II. Rákóczi Ferenc vagy a szabadságharc melyik jellemző vonását emelik ki. A pályázatot Szőőr Judit a debreceni KLTE gyakorló általános iskolája II. Rákóczi Ferenc Honismereti Szakkörének elnöke nyerte meg.

SZÁLL A PÁVA címmel új népdalkiadványok megjelentetését tervezi a Népművelési Propaganda Iroda és a KÓTA Paraszténekkari Bizottsága. Olyan gyűjteményeket kívánnak a népdalkörök és a falusi énekkarok vezetőinek kezébe adni, amelyek a legjobb együttesek legjobb, legsikeresebb műsorszámait tartalmazzák. Az első kötet — OLSVAI IMRE és VASS LAJOS szerkesztésében — még ez évben megjelenik. A szerkesztők hangszerek kísérettel is ellátják az arra alkalmas dalokat és népdalszövegeket.

A további kötetekhez a szerkesztő bizottság szívesen fogadja az együttesektől beérkező műsorszámokat. A közlésre szánt dalok és dalszövegek (minden versszak) beküldését megnőszalagon vagy kazettán (esetleg kottával) kéri, a gyűjtő és a betanító (népdalszöveg összeállító) nevének feltüntetésével, a KÓTA Titkársága (1370 Budapest, Vörösmarty tér 1.) címére. A megnőszalagot és a kazettát meghallgatás után visszaküldik.

¹ Akik szeretnék részt venni a találkozón, levélben jelentkezzenek! (1119 Bp. Fejér L. u. 65. örsvezető szerkesztősége.) A levelekre visszaigazoló választ küldünk.

Néprajzi vidékeink és csoportjaink kutatása

I.

1. A szálak — a néprajzi kutatás és a tágabb néptudomány több más területéhez hasonlóan — ez alkalommal is Györffy Istvánhoz vezetnek. A századelőtől a második világháborúig terjedő korszak néprajzi kutatásának legeredetibb, legsokoldalúbb és legnagyobb hatású egyénisége, az egyre inkább legidősebb nemzedékké váló egykori kutatói középnemzedék közvetlen tanítómestere keltette fel újból a korábbi úttörők — különösen Orbán Balázs és Jankó János, továbbá Malonyay Dezső, Garay Ákos Gönczi Ferenc és mások¹ példájától serkentve, eredményeire támaszkodva — a szakmai és szélesebb körű érdeklődést népi kultúránk táji tagolódása, a sajátos népi kultúrájú vidékek jellegzetességeinek, kialakulásának kérdéseiről. Györffy 1925-ben írt összefoglaló áttekintése: *Milyen elemekből áll a magyar nép?* Az Est Hírműve c. kiadvány (Bp. 1926.) 161—168. lapján jelent meg, de ő volt, már ezt megelőzően, a jászok, kunok, palócok, hajdúk, matyók és más néprajzi csoportok népi kultúrájának, múltjának legkitartóbb ismertetője, búvára is.² Valahol — talán csak szóban — felvetette azt a gondolatot is, hogy ki kellene dolgozni a magyarság népi kultúrájának egy olyan összefoglaló áttekintését, amelynek rendezési elve népi kultúránk táji elkülönülése lenne. Közvetlen tanítványai (Gunda Béla, Lükő Gábor és Tóth István is közéjük tartozott — e sorok írójával együtt) minden bizonnyal ismerték ezt az elgondolást.³

Györffy mellett a Magyarság Néprajza nagy összefoglalását (Bp. I—IV. k. 1933—1937), más munkatársakkal együtt elvégző „triumvirátus” másik neves tagjának, Viski Károlynak is összegező, mozgósító és iránymutató szerep jutott a témakör további kutatásában. Az ő *Etnikai csoportok és vidékek* c. tanulmánya,⁴ melyben a Magyarság Néprajza I. kötetében közreadott vázlatosabb áttekintés után, teljességre törekedve számba vette a korábbi kutatás eredményeit, s megpróbálta tisztázni a témára vonatkozó alapvető fogalmakat. Györffy vázolt úttörése mellett kiindulópontul szolgált a további szélesebb körű és behatóbb kutatáshoz — s nemcsak néprajzi vonatkozásban, hanem — hatva a néptudományok rokon témájú vizsgálódásaira is.

Viski, valamint a nagy néprajzi triász harmadik tagja, Bátky Zsigmond igényes népszerűsítő tanulmányaikban is foglalkoztak néprajzi csoportjaink és vidékeink ismertetésével,⁵ részletesebben is kifejtve az említett összefoglaló jellegű munkákban olvasható summásabb jellemzéseket. Illetőleg — Bátky esetében — úttörőként adva vázlatos jellemzést népi kultúránk táji elkülönüléséről. Példájukat az akkori középnemzedék két kiváló képviselője, Gunda Béla és Ortutay Gyula is követte, új szempontokat és anyagot tartalmazó áttekintést adva a témakörnek.⁶

¹ A következőkben a tárgyalt munkák közül általában csak azok közelebbi bibliográfiai adatait közöljük amelyek a 22. jegyzetben megjelölt Kósa—Filip-rele munka szakirodalom-jegyzékében nincsenek felvéve.

² Györffy István: Magyar nép, magyar föld. Bp. 1912.

³ Györffy: I. m. 11.

⁴ Viski Károly: Etnikai csoportok és vidékek. A Magyar Nyelvtudomány Közönyve I. k. 8. füz. Bp. 1923.

⁵ Bátky Zsigmond: Magyarország néprajza. Ex: György Andor szerk.: Föld és népei V. Bp. 1906 173—237. old.

Viski Károly: Az ország népe. Ex: Pesti Hírlap: Az ezeréves Magyarország. Bp. 1940. 113—189. old.

⁶ Gunda Béla: A magyar településföldrajzi tájak elhatárolásának kérdéseiről. Földrajzi Közlemények 1935. 28—31. old. — U. ő: A magyarság néprajzi csoportjai. In: Magyar Nép. Szerk.: Bartucz Lajos. Bp. 1943. 93—113. old. — Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz. Népünk földrajzi és etnikai elhelyezkedése. Bp. 1940. 165—185. old.

A felszabadulás előtt egyik néprajzi csoportunknál „mélyfúrás” jellegű vizsgálat is történt, Lúkö Gábornak beható és huzamosabb helyszíni kutatásra támaszkodó, a moldvai sziget-magyarság népi kultúrájával és eredetével foglalkozó kiváló monografikus tanulmányával.⁷ Ez a munka módszerében és tartalmában egyaránt előre mutató és időtálló eredményeket hozott, s — akárcsak Viski tanulmánya — termékenyítően hatott a nyelvészeti és történeti kutatásra is.

A felszabadulás előtti korszakból még néhány, szűkebb tárgykörre korlátozódó, de széles körben ható tematikus vizsgálatról kell megemlékeznünk. Elsőként Bartók Bélának a magyar népdalkincs dialektushatárainak és a szomszéd népek népzenejével való kölcsönhatásának vizsgálatával foglalkozó alapvető tanulmányairól,⁸ amelyek példájukkal, módszerükkel és eredményeikkel nagy mértékben hozzájárultak — amint még látni fogjuk — más folklór-területek hasonló célú vizsgálatához, a tárgykör egyetemes feldolgozásának továbbfejlesztéséhez is. Az anyagi kultúra területén is készültek e korszakban olyan tematikus feldolgozások, amelyek sok fogódzót szolgáltatottak a táji szempontra egyetemesebb vizsgálódás számára is. Így Tálasi Istvánnak a Kiskunság népi állattartásával foglalkozó, a történeti forrásokat is kiaknázó alapos monográfiája,⁹ valamint Kardos Lászlónak az Őrség népi táplálkozását gazdasági-társadalmi háttérével együtt tárgyaló monografikus munkája.¹⁰

A tárgyait időszakból ki kell még emelnünk a geográfus Kádár Lászlónak *A Magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnévei* c. tanulmányát.¹¹ Ez a munka szól először kellő hangsúllyal a népi tájszemlélet tárgyról szempontjából oly fontos kérdéséről, s itt tekinthetjük át először, térképre is vetítve a magyar nyelvterületnek a Viski által összegyűjtöttnél bővebb, viszonylag teljes tájnévanyagát. A kirepítő műhely: a Táj- és Népkutató Intézet (egyik alapítója Györffy István volt) szellemének megfelelő új támpontokat szolgáltat e tanulmány néprajzi vidékeinek komplex vizsgálatához.

2. A felszabadulás után a tervezett Új Magyarország Néprajza többször újrakezdett vitái majd egy negyedszázadra elterelték a figyelmet a kérdéskör behatóbb kutatásáról. Időközben azonban több olyan alapos tematikai monográfia jelent meg, amely szűkebb tárgynak országos vizsgálata közben egyúttal az egyes néprajzi vidékek sajátos kultúrájának megismeréséhez is közelebb vitt.¹²

Tálasi István nemcsak már érintett tematikus monográfiájában tartotta szem előtt a néprajzi csoportok vizsgálatának szükségleteit, hanem egy, tárgyunk szempontjából a legtöbb tanulságot ígérő nagytáj, az Alföld vonatkozásában számbavette, kijelölte azokat a feladatokat, amelyek elvégzésével sikerülhet meghatározni e terület népi kultúrájának meghatározó, elhatároló jelentőségű jezeit, s egyúttal elkülöníteni az e tájhoz tartozó, sajátos arculatú kisebb szigeteket is.¹³ Tálasi volt az, aki mint Györffy tanításainak hű őrzője és továbbfejlesztője ismétlődő egytemi előadásaival ébrentartotta a Györffy-féle feladat kijelölés megvalósításának gondolatát, történeti megalapozású korszerű szemléletet is adva e feladat végrehajtásához.¹⁴

Időközben a társtudományok körében is megindultak olyan vizsgálódások, amelyek részint támaszkodtak a néprajz eredményeire, részint inspirálták, segítettek az etnográfusok párhuzamos törekvéseit. Elsősorban a történeti nyelvjárás-kutatás, a

⁷ Lúkö Gábor: A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai a moldvai magyarsággal. Bp. 1936.

⁸ Bartók Béla: A magyar népdal. Bp. 1924. — U. 6: Népzene és a szomszéd népek népzeneje. Bp. 1934.

⁹ Tálasi István: A Kiskunság népi állattartása. Bp. 1936. — U. 6: Kiskunsági pásztorkodás. Bp. 1936.

¹⁰ Kardos László: Az Őrség népi táplálkozása. Bp. 1943. — Hivatkozása felhívja a figyelmet Nemes-Nepi Zakai György „Őrségnek írására” c. 1818-ban keletkezett, kevésbé ismert, becses kéziratára.

¹¹ Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnévei. Bp. 1941.

¹² Balassa Iván: A magyar kukorica. Bp. 1960. — Vincze István: A magyar szőlő- és borkultúra néprajzi rendszerezésének kérdései. Bp. 1960. — Balint Sándor: A szegedi paprika. Bp. 1962. — Hoffmann Tamás: A gabonatermék nyomtatása a magyar paraszti gazdálkodásban. Bp. 1963. — Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp. 1964. — Szolnoky Lajos: Alakuló munkaeszközök (A magyar népi kenderrost-megmunkálás). Bp. 1972. — Balassa Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp. 1973. — Kósa László: A burgonya Magyarországon. Bp. 1975.

¹³ Tálasi I.: Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. In: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve 1944–45. Szerk.: Bartucz Lajos. Szeged, 1946.

¹⁴ Az említett előadásokról sajnos nincs hozzáférhető jegyzet.

Csúry Bálint Szamosháti szótárát követő regionális szótárak,¹⁵ s főként a két társadalomtudományban megindult regionális és országos atlaszmunkálatok figyelmeztettek a határok mentén elkülönülő és a táji határokon átnyúló nyelvi és néprajzi jelenségekre.¹⁶

Ugyanezt mondhatjuk el a régészeti és a történeti kutatás tárgyunkat érintő vizsgálódásairól, amelyek szintén támaszkodtak a nyelvtudomány és a néprajz eredményeire. Gondolunk itt — egyebek mellett — a középkori faluásatásokra, a kún települések régészeti vizsgálatának megindulására, valamint a népesedéstörténet és a történeti földrajz eredményeire.¹⁷

Mindezzel részben párhuzamosan, részben ezektől, valamint a felszabadulás után erőteljesen jelentkező társadalmi szükséglettől (öntevékeny művészeti mozgalom, honismereti mozgalom stb.) indítva és serkentve felgyorsult, intenzívebbé vált a szakmai reagálás. Egyrészt sorra jelentek meg a néprajzi vidékeket az érdeklődő közönséggel igényesen megismertető kiadványsorozatok kötetek¹⁸, másrészt új elmélyedőbb szakmai vizsgálatok indultak meg, vagy már be is fejeződtek. Ezek közül elsőként az Ormányságra¹⁹, majd a Palóc-földre²⁰ vonatkozó új eredmények kaptak nyilvánosságot. Az érdekelt megyék összefogásával 1967-ben megindult, szervezett palóc-kutatás különösen azért volt jelentős, mivel már az első lépéseknél bevonta a vizsgálódásba az érdekelt társtudományok (nyelvész, történész, antropológus) képviselőit. Igen hasznos volt továbbá, hogy kutatási vezérfonalak egész sorozatát dolgoztatták ki, amelyek módszertani tanácsokat is hoztak, s emellett más néprajzi vidékek kutatásánál is fel lehetett használni őket.

Végül is a felgyülemlett és részben már publikált új kutatási eredmények²¹, a változott társadalmi igény, valamint szaktudományunk új, nagy változása, a készülő Magyar Néprajzi Lexikon előmunkálatai időszerűvé tették az egész problémakör új áttekintését. Ezt végezte el Kósa László és Filep Antal (mindketten Tálasi István tanítványai) *A magyar nép táji-történeti tagolódása* c. alapos és hézagpótló munkájukban²². E kötet kedvező fogadtatása amellett, hogy jelezte a megéltéskült szakmai és társadalmi érdeklődést, egyúttal — mintegy a változó fejlődés utolsó láncszemeként — fel is gyorsította a fejlődést. Úgy látszott, eljött az ideje a témánkra vonatkozó elméleti kérdések tüzetesebb megvizsgálásának, a konkrét feladatok körvonalazásának. Ez aztán egy szakmai tanácskozáson meg is történt.

II.

I. A néprajzi csoportok kutatási módszerei c. szakmai tanácskozás a Magyar Néprajzi Társaság rendezésében, 1977. november 15–16-án zajlott le Sárospatakon, mintegy 30, a témával foglalkozó meghívott szakember részvételével.

A tanácskozás elsősorban a téma kutatásánál alkalmazott fogalmak jelentéstartalmának tisztázására, megrostálására, egyértelmű használatuk megalapozására töre-

¹⁵ Bárczi Géza: Régi magyar nyelvjárások. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvből. Bp. 1947.

Csúry Bálint: Szamosháti szótár I–II. Bp. 1935. — Kiss Géza: Ormánysági szótár. Szerk.: Keresztes Kálmán. Bp. 1952. — Bálint Sándor: Szegedi szótár. Bp. 1939. — Penaviu Olga: Szlavóniai (kórogyi) szótár. Újvidék, 1967.

¹⁶ A magyar nyelvjárások atlasza. Szerk.: Deme László és Imre Samu, I–IV. Bp. 1969–1977. — Végő József: Orségi és hetési nyelvatlász. Bp. 1939.

¹⁷ Méri István: A magyar nép régészeti emlékeinek kutatása. Különnyomat a Magyar Népkutatás Kézikönyvből. Bp. 1947.

Palóczy Horváth András: A magyarországi kunok régészeti kutatásának helyzete. Folia Archaeologica 1973. — Ill. Bálint: Gómról megye. Bp. 1944–1969. — Id. még Jakó Zsigmond, Maksay Ferenc és Májusz Elemér település- és népesedéstörténeti munkáit a Kósa–Filep-féle szakirodalmi jegyzékben.

¹⁸ A Magyar Néprajz c. sorozat kezdő kötete: Vajkay Aurél: A Bakony néprajza. Bp. 1959. A további kötetek felsorolását ld. a legutóbb tízedikként megjelent munka borítóján: Tálasi I.: A Kiskunság. Bp. 1977.

¹⁹ Kiss Géza: Ormányság. Bp. 1937. — Kodolányi János: Problémák az ormánysági etnikai csoport körülhatárolásában. Néprajzi Értéktár 1938. 5–18. old. — Zentai János: Adatok Ormányság néprajzi határainak megállapításához. A pécsi Janus Pannónius Múzeum Évkönyve 1960. 77–128. old. — U. ö.: Az Ormányság nyugati halára és belső tagolódása. U. ö. 1971. 199–206. old.

²⁰ Hukó Ferenc: Módszerek és feladatok. (Palóc tanácskozás Egerben, 1967. november 10–11.) Eger, 1968. A kérdőívsorozat a Dobó István Vármúzeum kiadásában jelent meg Egerben.

²¹ Brényesi Márta: Kultúra és tánc a bukovinai székelyeknél. Bp. 1958. — Andrásházy Bertalan: A sárközök gazdálkodása a XVIII. és XIX. században. Pécs, 1965. (Id. még a tárgyunkat érintő egyéb munkái: Kósa–Filep: id. m. irodalomjegyzék.) — Báth János: A pota néprajzi csoport. Ethnographia 1973. 564–570. old. — Paládi-Kovács Attila: A barkó etnikai csoport. Műveltség és hagyomány. X. Bp. 1968. 175–218. old.

²² Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp. 1973. A Magyar Néprajzi Lexikon I. kötete időközben (1977) megjelent.

kedett. Ezt főleg Gunda Béla, Sárkány Mihály és Andrásfalvy Bertalan előadásai szolgálták. Az egyes néprajzi vidékek és csoportok elhatárolásának, népi kultúrájuk összekötő és elkülönülő jegyei meghatározásának elvi-módszertani kérdései megvitatására főként Barabás Jenő, Paládi-Kovács Attila és Hofer Tamás előadásai szolgáltattak alapot. A többi előadás egy-egy konkrét táji csoport vagy terület vizsgálati eredményeinek ismertetésével adott lehetőséget általánosítható módszertani tanulságok levonására.

Mornay Judit a Kodály Zoltán népdalgyűjtéséből ismert, Nyitra menti Zobor-vidék (Zoboralja) hagyománytartó szigetmagyarsága tüzetes vizsgálatának eredményeiről számolt be. Bakó Ferenc a palóckutatás elvi és módszertani problémáit, terveit ismertette. Bárh János a Kalocsa környéki „szállás”-okon, tanyaközségekben lakó népművészetéről országosan híres „pota” néprajzi csoportot jellemezte. Bodó Sándor a Hegyalja történelmi borvidékének több mezőváros körül kialakult nagyobb táji egységét mutatta be. Gráfik Imre egy más jellegű, földrajzi tényezők folytán elkülönülő táji egység, a Szentendrei-sziget falvainak kutatásánál adódó problémákkal foglalkozott. Bánszky Mária, az újvidéki Vajdasági Múzeum munkatársa a soknemzetiségű Vajdaság (a Bácska, a Temesköz) kialakulását tekintette át. Két tanulságos felszólalás (a Bálint Sándoré és a Balogh Istváné) a tájközpont szerepű egykori nagymezővárosok: Szeged és Debrecen sajátos kultúrájáról, annak történeti kialakulásáról, a lakóit jellemző öntudatról és magatartásról szólt. Gaál Károly bécsi néprajzprofesszor távolléte miatt elmaradt a burgenlandi Feiső-Örség néprajzi kutatásának módszereivel foglalkozó előadás. Örömdetes volt Márkus Mihálynak, a Szlovák Tudományos Akadémia kassai munkatársának felszólalása, aki — akárcsak Bánszky Mária — rámutatott a szomszédos országok kutatói együttműködésének kívánatos és hasznos voltára a néprajzi csoportok és vidékek kutatásánál. Szabó László a Jászságban és a Tiszazugban végzett vizsgálatait alapján tanulságosan elemezte e két néprajzi vidék népének kulturális, öntudat- és magatartásbeli jellemzőit, s ezek kialakulásának okait. Foglalkozott továbbá a meghatározó és elhatároló értékű kulturális jelenségek kiválasztásának, megrostálásának problémáival. Külön színt képviselt Martin György Tüncdialektusok és néprajzi csoportok c. előadása, amelyben a bartóki példát követő vizsgálatok figyelemreméltó eredményeit ismertette az előadó. A divatnak kevésbé kitett nagymúltú hagyományos táncok vizsgálata alapján elhatárolt három, illetve négy nagy kiterjedésű zóna (Duna-vidéki vagy dunántúli, Tisza-vidéki vagy alföldi és erdélyi, amelyhez negyedikként csatlakozik a részben dunai, részben tiszai jelleget mutató északi vagy palóc) megrajzolása jó tanulságokat kínál a néprajzi vidékek vizsgálatához, s elsőrendű eszköz az egyes vidékek népi kultúrája egyenlőtlen fejlődésének leméréséhez.

2. A tanácskozás gondolatébresztő, szemléletbővítő volt. Eredményei, tanulságai minden bizonnyal ösztönöznek hatnak majd a téma iránti érdeklődés fokozására, a kutatások megélénkülésére, sikeres folytatására. A résztvevők ennek megfelelően úgy határoztak, hogy a legfőbb tanulságokat összefoglalják és szélesebb körű vitára bocsátják. Ami ebből máris nyilvánosságra kívánczik, az — néhány javaslattal megtoldva — szerintünk a következő:

a) A jövőben ne beszéljünk *etnikai* csoportokról, mivel ez az elnevezés tulajdonképpen csak a néprajzi csoportok kifejezés szinonimája, s így félreértésekre adhat alkalmat. A jászság, székelység és kunság névadó csoportjainak eredete és további történeti alakulása körül még igen sok a tisztázni való, hasonlóképpen a máshonnan odakerült magyarsággal való keveredésük, a róluk elnevezett néprajzi vidék meghatározó, egységes népi kultúrát kialakító tényezőinek elemzése körül is. Általában csak a *néprajzi csoport* vagy *vidék* elnevezést szabad használnunk, s csak miután beható vizsgálattal megállapítottuk, hogy milyen földrajzi, történeti és társadalmi-gazdasági tényezők hatására alakult ki a vidékre vagy csoportra jellemző népi kultúra, erkölcsi magatartás és „mi-tudat” (ez utóbbi a néprajzi csoport meglétének egyik legfőbb kritériuma), nevezhetjük a körülhatárolt területet vagy csoportot *táji vagy etnikus meghatározottságú, gyökerű néprajzi vidéknek*, illetőleg *csoportnak*. Az utóbbi esetben etno-kulturális meghatározottságú vidékről, csoportról beszélhetünk, mivel ezek sajátos népi kultúrájának kialakulására egyaránt hatással lehetett a közös származás tudata, illetőleg a történetileg meghatározott kulturális elemek megszilárdulása.

A várhatóan továbbra is lendületben maradó kutatások eredményeinek publikálása során (a mostani tanácskozás vitáinak folyamányaként is) nyilván kialakulhat-

nak és egységesen használatba kerülnek a már érintett és ide tartozó egyéb szak kifejezések (*terminus technikusok*) is.²³

b) Kíváncsok és hasznos, hogy az egységesnek szánt fogalmak, a tanulások és módszerek tervezett megvitatásában a lajtudományok érdekelt képviselői is részt vegyenek, s hogy az önkéntes gyűjtőgárda is tájékoztatást kapjon az új kutatási eredményekről, módszerekről és feladatokról. Ez utóbbit nagyon is indokolja, hogy mind a népi tájelnvezések számbavételében, mind a kisebb-nagyobb néprajzi vidékek sajátos kultúrája meghatározó elemeinek megismeréséhez szükséges adatok össze gyűjtésében nagy haszonnal járhat az önkéntes gyűjtők közreműködése.

c) Természetesen még további előmunkálatokra, elméleti tisztázásra, majd ennek alapján kidolgozott módszertani iránymutatásra, gyűjtési vezérfonalak össze állítására is szükség lesz.

Alapvető jelentőségű pl. annak tisztázása, hogy az egységes népi kultúrájának látszó táji egységek vizsgálatánál az anyagi, szellemi és társadalmi kultúra milyen jelenségeit (pl. szokásokat, munkamódokat, használati tárgyakat) lehet valóban meghatározó, elkülönítő jelentőségűnek ítélni, s mi az ami — ha közös is — ebből a szempontból nem jelentős.

d) Fontos lenne mielőbb kidolgozni az egyes néprajzi csoportokra jellemző egy betartozási és elkülönülési tudat, közös magatartás és magatartás-tudat megközelítésének, megismerésének módszerét. Az ezeket kialakító gazdasági-társadalmi adottságok, történeti tényezők elemzésének útját-módját. A vizsgálandó vidék és a tőle különböző szomszédos települések lakóinak felteendő kérdések (pl. hogy miben különböznek környezetüktől, mit tartanak csak magukra nézve jellemzőnek stb.) össze állítását.

e) Ezek után kerülhetne sor annak a tanácskozáson felvetődött gondolatnak a megvalósítására, amely szerint egy-egy nagyobb, egységes népi kultúrájának látszó néprajzi vidéken, a Magyar Néprajzi Atlasznak az illető területre eső kutatópontjain gyűjtött válaszokból kiindulva kellene olyan jól megrostált kérdéscsoportot összeállítani, amely alkalmas lenne a vidékre leginkább jellemző kulturális jelenségek számbavételére.

f) Az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat keretében, választott kutatópontokon, szakszerű útmutató füzetek alapján évek óta folyik a hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyagának és szókinésének országos számbavétele.²⁴ A szaporodó termés egyre több adatot szolgáltat olyan szóföldrajzi és jelenséglelterjedési vizsgálatokhoz, amelyek eredményei népi kultúránk táji tagolódásának jobb megismeréséhez is hozzájárulhatnak.

g) A népi tájnevek összegyűjtésére érdemes lenne külön országos akciót is szervezni, a honismereti mozgalom segítségére támaszkodva. Egy ilyen akció — amelynek már vannak tanulmányokat kínáló előzményei²⁵ — bizonyára a néprajzi vidékek határainak meghúzásához is szolgáltatna adatokat.

*

Ugy véljük, a honismereti mozgalom tudománysegítő munkásainak érdemes megismerkedniük a hivatásos szakembereket foglalkoztató időszakos kutatási feladatokkal és módszertani problémákkal. Sárospatakon olyan kérdésekről tanácskoztak, amelyek számot tarthatnak az ország néprajzi-nyelvjárási, sőt helytörténeti gyűjtőinek-kutatóinak érdeklődésére, hiszen a néprajzi vidékek egyike vagy másika szinte mind egyiküknek szűkebb hazája. De emellett a tanácskozás eredményei, tanulságai — különösen, ha részleteikben is a szélesebb nyilvánosság elé kerülnek — támogatják a honismereti munkások szemhatárát, s olyan korszerű kutatási módszerekkel ismertetik meg őket, amelyeknek a gyűjtő-kutató munkában is hasznát vehetik, s nem utolsósorban olyan feladatok elvégzéséhez kínálnak bekapcsolódási lehetőségeket, amelyek kulturális vagyunkat gyarapítják, közművelődésünknek hasznára vannak.

Morvay Péter

²³ Ennek kapcsán mindjárt javasoljuk, hogy a vitatható szubkultúra kifejezés helyett használjuk az alcsoport elnevezést. Ennek területre vonatkozó megnevezését azonban még meg kell keresni, mivel az alvidék, altáj elnevezés kevésbé választékos és egyértelmű. Ha más jellegű környezetben, elszigetelten elhelyezkedő csoportról, vidékről, helységről van szó, a kifejező sziget, sziget-csoport, sziget-vidék, sziget-falu elnevezést használhatjuk. Ezekkel nyelvi vonatkozásban már régóta él a szakirodalom az idegen környezetben élő nemzetiség (pl. felsőorségi vagy szlavóniai magyar nyelvű sziget, szigetszlovénok) esetében.

²⁴ Morvay Péter: Egy fontos atlaszmunka folytatásáért, Honismeret 1977, 2-3. sz. 70-73. old.

²⁵ A Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 1967-ben küldte ki az e sorok írója által összeállított, Szatmári tájak c. kérdőívet.

Egy múzeum — egy szocialista brigád

A szolnoki Damjanich János Múzeum és a Damjanich Szocialista Brigád együttműködése

Az MSZMP X. és XI. kongresszusa hangsúlyozott figyelmet fordított a közművelési munkára. A két kongresszus közötti időszakban, különösen a XI. kongresszus után a különböző szintű párt- és állami szervek a közművelődést érintő területekkel többször foglalkoztak és komoly, hosszú távon ható intézkedések születtek. Az e vonatkozásban jelentkező feladatok a Szolnok megyében működő múzeumok számára nem voltak idegenek. Közművelődési munkát eddig is végeztek, a munkásművelődéssel eddig is foglalkoztak. A meglévő tapasztalatok figyelembevételével a munkásság közötti tevékenységünk szélesítésének és hatékonyságának fokozása érdekében munkánkat újra végig kellett gondolnunk.

A munkásság körében végzett múzeumi közművelődési munkának, a múzeum-ügy számára újabb munkástörlegek megnyerésének bázisai az üzemek lehetnek. Ezekre támaszkodva növekszenek lehetőségeink, hogy a múzeumi munka sajátosságait, eredményeit a munkások még szélesebb köre ismerje meg. A „szocialista módon dolgozni, élni, tanulni” követelményeiben élő szocialista brigádok azok a kis közösségek, melyek „aktív magként” az üzemekben és a munkások között legjobb segítőtársaink, szövetségeseink lehetnek.

Adottságainkat, személyi ellátottságunkat, funkcióinkat és munkaterületünket szem előtt tartva keressük, a „nyitás” további lehetőségeit. Ezt úgy kell tennünk, hogy a múzeumok vonzásának fokozása mellett az üzemekben, munkahelyeken növeljük a múzeumi közművelődési tevékenység hatékonyságát. Munkánkat olyan irányban kell továbbfejlesztelnünk, amely találkozik a munkások igényeivel.

Ehhez az újabb utakat kereső munkához sok segítséget és jó gondolatokat adott a Szolnoki Papírgyár Damjanich János Szocialista Brigádja és a szolnoki Damjanich János Múzeum között 7 éve tartó eredményes együttműködés.

A 12 tagú, sokszorosan kitüntetett Damjanich János Szocialista Brigád a Papírgyári Vállalat szolnoki papírgyárának erőművében dolgozik. Kapcsolatuk a szolnoki Damjanich János Múzeummal 1970-ben kezdődött a szokásos módon. Kulturális vállalatuk egyik feladatákként bejötték a múzeumba, hogy a kiállításokat megnézzék. A kiállított régészeti, néprajzi, történelmi és képzőművészeti anyagok felkeltették az érdeklődésüket, s mind sűrűbben látogatták a múzeum rendezvényeit. A kezdeti nézeledést, tárlatvezetés-hallgatást felváltotta a kérdéses, a véleménynyilvánítás. Érdeklődésük fokozódott, rendszeres múzeumlátogatókká váltak. A múzeum dolgozóinak, vezetőinek is feltűnt a szerény, érdeklődő kis közösség, s — a többi szocialista brigádra fordított figyelem mellett — keresztük a Damjanich János Szocialista Brigáddal kiépíthető szorosabb kapcsolat lehetőségét.

Az egymás iránti érdeklődés és a Múzeum ügyének közös szeretete 1971-ben a brigád és a múzeum közötti 3 évre szóló szocialista szerződés megkötését eredményezte. Ennek lejáta után — a nagyon pozitív tapasztalatok alapján — a szocialista szerződést közös megegyezéssel újabb 5 évre meghosszabbítottuk.

A szocialista szerződés főbb pontjai az alábbiak:

A Damjanich Szocialista Brigád vállalja: 1. 200 óra társadalmi munka végzését szabad időben a Damjanich Múzeumban, ásatásoknál és belső rendezésnél. 2. Évente több alkalommal részt vesznek múzeumi kiállítás megnyitásán, illetve közösen megtekintik a múzeum és a Szolnoki Galéria kiállításait. A múzeum rendezvényein esetenként családtagjaikkal is részt vesznek. 3. A múzeum dolgozóit meghívják brigádgyűléseikre. 4. A szocialista brigád tagjai Szolnok területén részt vesznek a muzeális értékű anyagok felkutatásában, s ezzel segítik a múzeum gyűjtőmunkáját.

A Damjanich János Múzeum dolgozó vállaltja: 1. A szocialista brigád igényei szerint előadásokat, konzultációkat tartanak (történelmi, helytörténeti, munkásmozgalmi, politikai, régészeti, néprajzi témakörben). 2. A szocialista brigád üzemen belül szervezett kulturális rendezvényeihez esetenként segítséget adnak (kiállítás, előadások stb.). 3. Szakmai tapasztalatcseréjükre a múzeum mikrobuszt és az országjáráshoz vezetőt biztosít. Ezen felül az ásatásokra és egyéb, nem Szolnokon történő múzeumi munka segítéséhez a múzeum kölcsönadja mikrobuszát. 4. Csoportos látogatás esetén gondoskodik a tárlatvezetésről. 5. A brigád tagjait meghívják baráti beszélgetésekre a múzeumba és a Szolnoki Galériába. 6. A szocialista brigád dolgozóit valamennyi rendezvényre meghívják, a múzeumi kiadványokat részükre eljuttat-

ják. 7. A brigád tagjai számára Szolnok megye valamennyi múzeumába érvényes ingyenes belépőt adnak.

A szocialista szerződés alapján kialakult közös tevékenység a szocialista brigád számára sok új, az általános műveltség szélesítésére, elmélyítésére alkalmas munkát eredményezett, a múzeum számára pedig a hatókör szélesedését, a gyűjtő- és a belső rendet fejlesztő munka segítését, a közművelődési tevékenység sokszínűbbé válását, s nem kevés megtakarítást jelentett.

A brigádtagok bekapcsolódtak a megye területén folyó ásatási munkákba. Az ásatásokon előkerült anyagokról, az azokkal kapcsolatos történelmi korokról, az akkor élő emberekről és azok életmódjáról az ásatást vezető régész-muzeológus a helyszínen előadást, megbeszélést tartott. A múzeum által rendezett munkásmozgalmi kiállítások egy részének előkészítő munkálatai során olyan anyaggal is találkozott, melyek kiállításra nem kerültek ugyan, de bővítette ismereteiket. Nemzeti, nem egy esetben nemzetközi értéket jelentő anyagok feltárásának, megmentésének voltak aktív közreműködői. A múzeumi kiadványok rendezésében, a rotán készült anyagok „összehordásában” is segítettek.

A közös munkák lehetővé tették, hogy a szocialista brigád tagjai a társadalomtudományok jónéhány területével részletesebben és alaposabban megismerkedjenek. Az élő és folyamatos kapcsolat a történelem, munkásmozgalmak, helytörténet, régészet, néprajz tárgyi és dokumentációs anyagaival, emlékeivel, közvetlenebb érintkezésük a képzőművészet alkotásaival számukra ezek részletesebb és közvetlenül bizonyított megismerését tette lehetővé.

A Damjanich Szocialista Brigád még 1969-ben — a gyárban elsőként — kezdeményezte, hogy a gyár mikrobuszával menjenek a társágárakba tapasztalatcserére. Ezek az utak a múzeummal való kapcsolat létrejötté után — a szakmai ismeretszerzésen túl — tudatosan megtervezett és megszervezett országjárással kapcsolódtak össze. Számukra a lábatlani, fűzfői, diósgyőri, csepeli, szentendrei, dunaujvárosi gyárlátogatások egyben országjárást is jelentettek. Ezeket úgy szervezték meg, hogy a földrajzi, történelmi, munkásmozgalmi, néprajzi, művészeti értékekkel is megismerkedjenek.

A különböző vetélkedőkre történő felkészülésüket anyagokkal, előadásokkal, konzultációkkal segítettük. Így gyorsan jutottak jelentős információhoz.

A sokoldalú együttműködésnek köszönhető, hogy a Damjanich Szocialista Brigád és a Damjanich Múzeum dolgozóinak egy része között jó emberi kapcsolat jött létre. A szalonnasütések, labdarúgó-mérkőzések, lövészeti „versenyek”, az országjárások, közös találkozók mindkét részről nagyra értékelt események.

A sokoldalú kapcsolat eredményezte, hogy a szocialista brigád kezdeményezésére a gyár összes dolgozóira is kiterjedő rendezvényekre is sor került. A II. Rákóczi Ferenc Szocialista Brigád a Rákóczi évfordulóval kapcsolatos ünnepségén a Damjanich Múzeum kiállítást készített és előadást tartott.

Ennek a kapcsolatnak eredményeképpen kerültek a papírgyárba a Szolnok megye IV. ötéves tervének eredményeit, 1918—1944 közötti munkásmozgalmát, 30 évének fejlődését bemutató kiállítások, valamint a *Munka és munkasábrázolás a képzőművészetben* című kiállítás, mely a témát eredeti festményeken mutatta be. Ezek a kiállítások később a megye üzemébe, közművelődési intézményeibe vándoroltak.

Az Ady Szocialista Brigád névadó ünnepségére — melyre a szolnoki gyárak összes Ady nevét viselő szocialista brigádját meghívták — ugyancsak a múzeum készítette Adyról szóló kiállítást. Ezek azonban csak kiragadott példák a sok közös rendezvényből.

E kapcsolat — szintén a gyár összes dolgozójára kiterjedő — szép megnyilvánulása volt az a munkásakadémia, melynek régészeti, történelmi, néprajzi előadásai és konzultációi szűkebb hazánk — Szolnok megyének és Szolnok városának — történetét ismertette meg a dolgozókkal. Ezáltal szorosabb lett a kapcsolatuk a papírgyárban dolgozó többi szocialista brigáddal. A Damjanich Szocialista Brigád közvetítésével a múzeum és a gyár KISZ-szervezete között is szocialista szerződés jött létre.

A Damjanich Szocialista Brigád múzeumot szerető, segítő és munkájával azonosuló magatartásának egyik legújabb megnyilvánulása a Szolnoki Galéria Baráti Körének megalakítására vonatkozó felhívás, amely a Szolnok megyei Néplapban jelent meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója jegyében. A felhívás időszzerű volt a Szolnoki Művésztelep megalakulásának 75 éves jubileumi ünnepségei miatt is.

A baráti kör célját a felhívás szövegéből idézem: „Alakítsuk meg a művészetbaráti kört, szervezettebben vonjuk be a közművelődés folyamatába az általános művészeti

kultúra terjesztését, tervszerűbben törődjünk mindnyájunk esztétikai nevelésével, kezdeményezzünk kiállításokat a Szolnoki Művésztelep egykori és mai tagjainak alkotásából, tegyük a szolnoki »múzeumudvar« a költészet és a zene otthonává, járuljunk hozzá az állandó szolnoki képtár létrehozásához!»

Reméljük, hogy a leírtakból érzékelhető volt a papírgyár Damjanich Szocialista Brigádja és a Damjanich Múzeum között kialakult és tartóssá fejlődött, sokoldalú együttműködés jelentősége. A szocialista brigád és a múzeum kapcsolatának, a közösen végzett munka közlésével szerény célunk az volt, hogy a sokéves gyakorlat közreadásával más szocialista brigádoknak, múzeumoknak vagy közművelődési intézménynek is hasznosítható ötleteket adjunk.

Zádor Béla

Állandó szabadtéri kiállítás a Kőbányai Szocialista Brigádok parkjában

A Hazafias Népfront keretében Budapesten az elsők között alakult meg a X. kerületi Helytörténeti Bizottság. Munkájának első nagyobb jelentőségű eredménye az 1970-ben kiadott *Kőbánya története* című könyv. 1973-ban a budapesti centenáriumi alkalmából meghirdetett 100 év 100 fénykép fotópályázat első díját nyerte el bizottságunk. Programunkban szerepelt a Kőbánya történetéről szóló diavetítés, ismeretterjesztés és különböző helyi jellegű irodalmi pályázatok lebonyolítása. Jelenleg a *Kőbánya Enciklopédia* anyagának összegyűjtése van folyamatban.

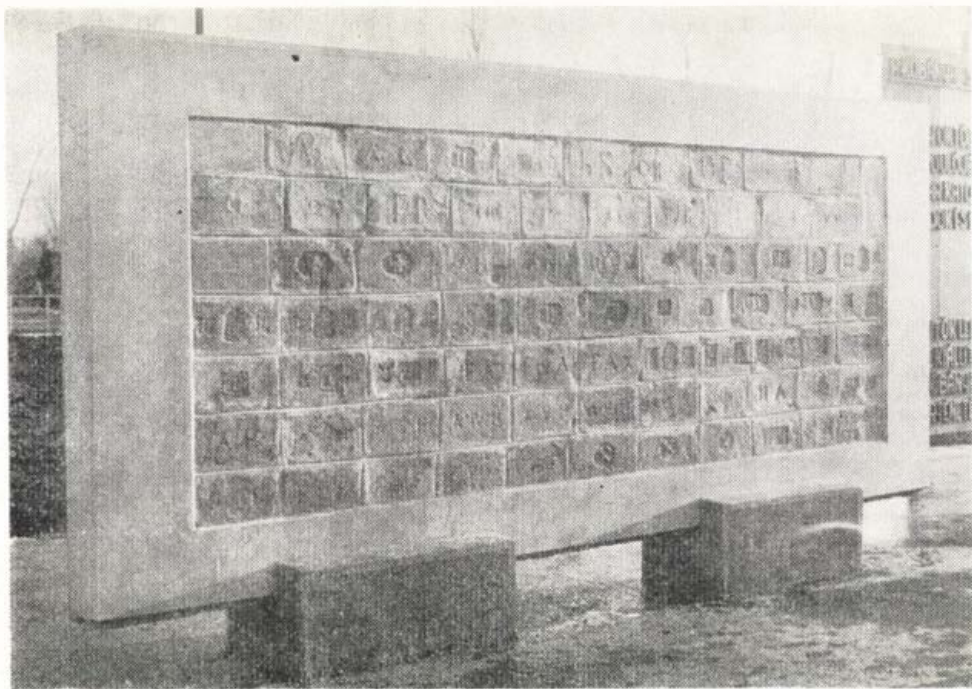
A munkabizottság hat évvel ezelőtt kezdte meg — Tomasskovicz Sándor és dr. Gecse Albert gyűjtők kezdeményezésére — az ipartörténeti szempontból számításba vehető, jelekkel ellátott bontási téglák rendszeres gyűjtését. Mintegy 50–60 téglájuk adta a gyűjtés megindításának alapját. Kőbánya városközpontjának, legrégibb épületeinek bontása módot nyújtott arra, hogy a kőbányai téglavetők és gyárak tégláit irodalmi, levéltári kutatás segítségével rendszerezetten begyűjthetjük. A gyűjtőmunkát ABC-rendszerű, rajzos, két példányban készített nyilvántartás alapján végezte a két kezdeményező, hogy elkerülje már meglevő téglák fáradságos szállítását. Téglagyári nyugdíjas bizottsági tagjaink: Kopecsni Mihály, Kordeila Lajos, Nelli László és Szathmáry Sándor, valamint Csernus Lukács Lajos, Karacs Zsigmond, Németh István és Stefanovits Endréné segítettek elő a gyűjtést. Bardócz Attila és a vezetése alatt álló honismereti szakkör tagjai végezték a téglák tisztítását, mosását.

1976. okt. 21-én a munkabizottság javasolta a HNF X. kerületi bizottságának, hogy a Guttmann tó (téglagyári bányató) környékén létesítendő Kőbányai Szocialista Brigádok Parkjában egy — a társadalmi munkát jelképező és megőrkítő — emlékművet létesítsen a kerület. Ennek talapzatába a kőbányai téglavetők és téglagyárak jelekkel ellátott s a helytörténeti munka során összegyűjtött jellegzetes tégláit jól látható módon, építésével bizonyítva a kőbányai téglagyártás jelentős szerepét Buda és Pest felépítésében.

A Téglaiipari Tröszt az eredetileg csupán kőbányai téglanyagra vonatkozó kiállítási tervbe javasolta felvenni a Pest—Buda—Óbuda anyagot is. A teljes téglanyag kiállítására négy hatalmas, 4x2 méteres vasbeton kiállítási tablót építettek társadalmi munkában a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója tiszteletére, és 1977. nov. 4-én átadták a Kőbányai Szocialista Brigádok Parkjában a Budapesti Állandó Szabadtéri Kiállítást.

A tablók megépítésében, az ismertető táblák készítésében az Épületkerámiaipari Vállalat dolgozói vettek részt, a téglák beépítését Szeles Sándor kőműves és dr. Gecse Albert együtt végezte el az utóbbi által előrajzolt terv szerint. A Kőbányai Iparosok és Kereskedők Munkabizottsága a tablók márvány szegélyének szakszerű felrakását, a kiállítási rész központjában levő régi csordakút és itatóvályújának rendbehozását, s a Corchus patakmalom utolsó malomkövének márványlappal való megjelölését végezte el. A kőbányai szocialista brigádok és a Hazafias Népfront munkabizottságainak összefogása mintaképpül szolgál a jövőben tervbe vett létesítményeink megvalósításához.

A téglaiipari kiállítás 1. számú tablójának első két sorában az 1967—1977. évben átépített Magyar Nemzeti Múzeum főlépcső korlátfalainak bontási téglái szerepelnek. E téglák felett hangzott el 1848. márc. 15-én Petőfi Sándor Nemzeti Dal-a s 1919. ápr. 4-én a főlépcsőn gyűlt össze a budapesti forradalmi ifjúság.

(Mészáros Lajos felvétele)

Az 1-es tabló II. része és a 2-es tabló a kőbányai téglavetők és téglagyárak durvakeramianak besorolt termékeit, falazó- és néhány idomtégliját tartalmazza. A beépítés sorrendje a téglavetők, gyárak létrejöttének idejét, a téglajelekben időszakként történt változásokat is figyelembe vette, s így a téglajelsorok nemcsak a téglaiipar történetét, fejlődését mutató ábrákat tárják fel, hanem bemutatják népünk életében a birodalmi és magyar címer használatának korszakait, a németes, majd magyar elő- és utónévhasználatban történt változást is. Ezek szemléltetése a tablókon oktatási segédeszközként is szolgál.

Láthatók a téglavetők, gyárak különböző számozású téglái, ami a téglavetés elszámolási módját igazolja. A téglavető szerszámok más-más számjellel való ellátása biztosította a munkaadónak, hogy a téglavető csak az általa kivett azonos jelű darabszám után kaphassa meg a bérét. A kőbányai téglavetők és gyárak munkásai közel másfél évszázadon keresztül ki voltak szolgáltatva munkaadójuknak, mert a nagyarányú lengyel, szlovák nemzetiségű munkaerő kínálat a bérek csökkentésének eszközévé vált, s e kényszerhelyzetben a munkások gyakran éhbérért dolgoztak. Nem sokban különbözött életkörülményük a vályogvető cigányokétól, mert a kézi téglavetés gyáriparra fejlődésével a gyárosok a kiuzsorázó kintinok felállításával lehetővé tették, hogy a munkás csekély keresetét már előre felélje, s így többségüknek csak a földbe vájt odú vagy nyomortanya jutott lakóhelyül. A téglavető, téglagyári munkásélet nyomorúságos emlékeit őrzi a kőbányai lengyel templom is, mely éppen a Magyar-Szovjet Barátság Park mellett van. Az élet küzdelmeiben a közös sors egybe Kovácsolta a lengyel, magyar munkásokat, akik 1919-ben a Vörös Hadseregben lengyel ezred megalakításával bizonyították be a munkásosztály egységes harcához való tartozásukat.

A 2-es számú tabló első sorában szereplő Kőszénbánya és Téglagyártársulat Pesten téglái szemléltetően bizonyították a tőke hatalmas terjeszkedését. Sorra vásárolta fel a Lenner-féle téglavetőt, a gubacsi, a Samuéli Mór, a salgótarján-nagybátonyi stb. téglagyárakat. A kőbányai tabló anyaga az ipartörténeti szempontból jelentős Sorg Antal építész és téglagyáros Aristos néven forgalomba hozott 4-elemes ikertégla találmányával zárul, melyet magas szilárdsági foka, s a rendkívül nagy anyagmegtaka-

rítás miatt a Kőszénbánya és Téglagyártársulat is gyártott. A két világháború közötti időszaknak ez volt az egyedüli négy téglakemencét magába foglaló, lyukas rendszerű, kézi szerszámmal, gyors ütemben beépíthető falazótéglája. A kőbányai téglavető családokból két híres építész származott: *Feszl Frigyes és Lechner Ödön*.

Pest—Buda—Obuda téglavetőinek, gyárainak téglái a 3-as tablóban és a 4-es tabló első részében szerepelnek. Időbeli sorrendbe szedve csak a Mária Terézia által létesített Császári és Királyi Téglavető (1744-től) évszamos, római és arab szám jelű téglái vannak. A többiek ABC-sorrendben szerepelnek, mert a téglaiipar rendkívül szegény szakirodalmi anyaga ezideig nem nyújtott segítséget a téglajelek többségének azonosításához.

A 4-es tabló II. része a mai gyáraink néhány modern termékét mutatja be és szemlélteti azt a nagy fejlődést, melyet a téglaiipar a modern technika kivitelezésében elért. (B—30-as blokktegla, Alfa kézi falazóblokk, Fert fűdém szerkezet stb.)

A durvakerámiának besorolt, ezideig ismeretlen téglaiipar tárgyi emlékei megérdemlik, hogy a helytörténeti munkabizottságok körében továbbra is gyűjtsük, s e fontos téglaiipar-történeti emlékek történeti adatfeldolgozását is elvégezzük. A Kőbányai Szocialista Brigádok Parkjának tervbe vett vendéglátóipari létesítménye lehetőséget fog nyújtani arra, hogy annak a téglaiipari kiállítás felé eső oldalán már kisebb költséggel legyenek elhelyezhetők a téglaiipar történetét ismertető téglasorok, és az országos téglagyűjtés megszervezésével az Országos Szabadtéri Téglaiipari Kiállítás is megvalósítható legyen.

Bízunk abban, hogy a megyei, a városi, a budapesti kerületek helytörténeti-honismereti munkabizottságainak aktív bekapcsolódása elő fogja segíteni a téglagyűjtés országos kiterjesztését.

Karacs Zsigmond

Pécselt megnyílt az állandó Bányászati Gyűjtemény

1977. november 5-én megnyílt a pécsi és a mecseki bányászat múltját-jelenét bemutató állandó Bányászati Gyűjtemény. Kilenc éve indult meg az az átfogó gyűjtőmunka, amelynek eredményeképpen ma több ritkaságszámba menő bányaföldtani szelvény és térkép, közel kétezer tárgyi emlék és nyomtatvány alkotja a me-

A bányamentés eszközeit bemutató tárló (Kóródi Gábor felvételei)

cseki bányásmúzeum anyagát. Ennek a gazdag anyagnak egy részét a Janus Pannonius Múzeum, a Baranya megyei Levéltár, a Munkásmozgalmi Múzeum, a Földtani Hivatal, a Központi Bányászati Múzeum támogatásával a Mecseki Szénbányák és a Mecseki Ércbánya szervezésében és támogatásával létesített állandó Bányászati Gyűjteményben állították ki. A gyűjtemény helyéül a Mecseki Szénbányák volt igazgatósági épületét jelölte ki *Garamvölgyi János*, a Mecseki Szénbányák igazgatója.

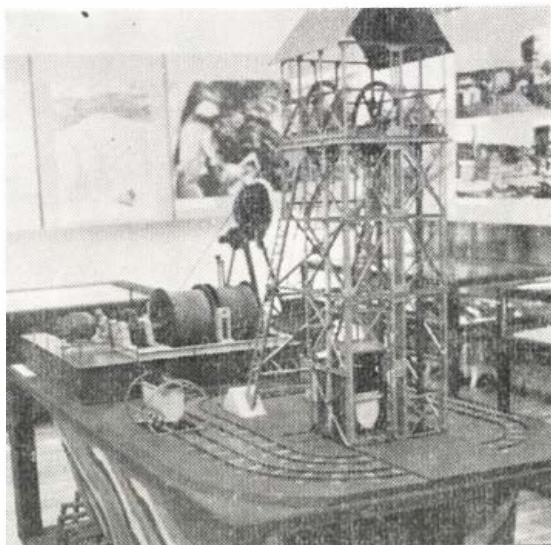
A rendkívül hatásosan elrendezett gyűjtemény gazdag geológiai anyaga bemutatja a Mecsek közeteit, ásványait. Külön teremben látható a bányászat szerszámainak fejlődése, működő aknamodell és a volt Széchenyi-akna vágatrendszerének térbeli alakulása. A sűrített levegős csákány úgy hisszük egyedi ritkaság műszaki emlékeink között, akárcsak a bányalámpák és a térképek sora. Megrázó emlékeket idéz fel az a lapát, amelyet egy Széchenyi-aknai robbanás ereje nyomott bele az ácsolatba. Különös látványt nyújtanak a bányamérőműszerek, de megtalálhatók itt a munkásmozgalom eredeti dokumentumai: a Munkás című lap egykori száma, s mögöttük felsorakozva a komlói bányászok hajdani kis csoportja, akik vállalták a mozgalommal együttjáró meghurcolást.

A mecseki ércbányászatot is bemutatja ez a gyűjtemény. Megismerjük a bányanyitás korszakát, majd áttekintést kapunk az ércbányászat fejlődéséről. A legkorszerűbb eljárások és mérőműszerek ismertetése mellett a történelmi visszaillesztés sem marad el. Szent László kicsinyített hermája, az első mecseki, geresdi ércbánya, a nagyharsányi bauxitbányászat képei mind az ércbányászat és a Mecsek kapcsolatát jelzik. A Bányászati Gyűjtemény bemutatja az elmúlt időkben kialakult bányászviselkedést, valamint a bányászszázalók színpompás csokrát is.

A mecseki bányászati emlékek gyűjtésének gondolata nem új. Már a múlt század végén volt egy gyűjtemény Szászvároton, 1905-ben pedig *Sztraka Ferenc* pécsbányai igazgató intézkedett a DGHT¹ bécsi igazgatóságának felhívására az öt évnél régebbi eszközök, gépek nyilvántartásba vételéről és megőrzéséről. A pécsi Janus Pannonius Múzeum Helytörténeti Osztálya szintén rendszeresen foglalkozott a mecseki bányászat emlékeinek gyűjtésével. Így kerültek köztulajdonba különböző személyi tárgyak, oklevelek, igazolványok, szerszámok, szobrok. A szervezett gyűjtőmunkában jelentős részt vállalt a fiatal bányaváros, Komló múzeuma is. A komlói múzeum vezetője, a ma már nyugdíjas *Kutnyánszky József* műszaki tanár 1954 márciusától 1975-ig volt a múzeum vezetője. Ma a komlói gyűjtemény a Május 1. Művelődési Központban kapott helyet. Komló város tervei között azonban szerepel a múzeum helyzetének végleges rendezése — esetleg úgy, hogy a régi tároművelés helyén egy tároműzeumot létesítsenek.

A mecseki bányászat múltját és jelenét bemutató gyűjtemény kezdeti lépés egy átfogóbb, állandó múzeum kialakításához. A gyűjtemény kialakításában szorosan együttműködő Mecseki Szénbányák és a Mecseki Ércbánya jól példázza a bányavállalatok kulturális értéktérítő és hagyományörző tevékenységét. A gyűjtemény népszerűsítése egyben a bányászahagyományok továbbéltesének új lehetőségét teremti meg.

Krisztián Béla

Működő bányamodell

¹ A Széchenyi által alapított Duna Gőz-Hajózási Társaság

A Heves megyei Szövetkezeti Múzeum

A Heves megyei MESZÖV egri székházának az udvarán megürült egykori lakóépületben alakult meg 1966-ban a Heves megyei Szövetkezeti Múzeum. A MESZÖV elnökség jóváhagyásával a megyei párt és megyei tanács egyetértésével létrehozott szövetkezeti kulturális intézmény szakmai támogatását a Szövetkezeti Kutatóintézet vállalta magára. A Szövetkezeti Múzeum azzal a közművelődési céllal jött létre, hogy a szövetkezeti mozgalom haladó hagyományait gyűjtve és feldolgozva helyes történelmi szemléletet alakítson ki a megye szövetkezeti dolgozóiban és tagjaiban, ugyanakkor megalapozzák a kezdődő szövetkezeti kutató munkát. A megalakulás utáni években végzett szervező- és gyűjtőtevékenységhez a MESZÖV mellett nagy segítséget adott a társadalmi munkában létrehozott Szövetkezeti Múzeumnak a KISZÖV, az Eger-Gyöngyös vidéki és a Dél-Hevesi TESZÖV is.

A Szövetkezeti Múzeum megalakulása után kialakult a gyűjtőterülete. Ennek legérdekesebb része a tárgyi emlékek, ezen belül is általában a szövetkezetek kereskedelmi, felvásárlási, termelési és termelési tevékenységével kapcsolatos tárgyi emlékek (pl. bolti berendezés, mérleggyűjtemény korcsmakönyvek, pecsétek, emléktárgyak, igazolványok, stb.) Tervezzük a makettek gyűjtését (szövetkezeti lakótelepekről, beruházásokról, termelési egységekről). Jelentős dokumentumértéke van a hangszalag-gyűjteménynek, a Heves megyei és az országos jellegű szövetkezeti filmeknek, a komplett kiállítási anyagoknak, valamint a szövetkezeti mozgalomban használt propagandaeszközök gyűjteményének (naptárak, kártyalapok, cigaretták stb.). Külön témakör a meghívók, a plakátok és a fényképek anyaga.

A szövetkezeti bibliográfia folyamatosan készül, s a múlt század végétől napjainkig felöleli a megyei és az országos sajtótermékek Heves megyei vonatkozásait, valamint az Országos Levéltárnak és a különböző országos intézményeknek a Heves megyei szövetkezetekre vonatkozó adatait.

A múzeumi könyvtárban a Heves megyei vonatkozású szövetkezeti és országos kiadványok, többek között a Szövetkezeti Kutatóintézet, a Belkereskedelmi Kutatóintézet, a Vendéglátóipari Múzeum és a Mezőgazdasági Múzeum kiadványai kapnak helyet.

Az újságanyagban a Heves megyei szakmai lapokat, a Szövetkezeti Életet, valamint a KISZÖV, a TESZÖV és az országos szervek szövetkezeti lapjait gyűjtjük össze. Az adattári részleg nyolc fejezetre bontva gyűjti a három szövetkezeti ágazat — fogyasztási, kisipari és mezőgazdasági — iratanyagát. Az első részben 1919-ig, a második részben 1919. augusztus 1-től 1945. április 4-ig, a harmadik részben a koalíciós időszak, a negyedik, ötödik részben az 1948. évi szövetkezeti konferenciától 1957-ig, majd újabb három témakörben egészen napjainkig terjed az anyaggyűjtés. A már feldolgozott anyagok dokumentációs értéke pótolhatatlan. Közülük is figyelemre méltó a filmgyűjtemény. Az itt tárolt filmeket a Megyei Szövetkezeti Filmklub készítette 1961—1970 között, a megye szövetkezeti, közéleti eseményeiről.

A Szövetkezeti Múzeum gyűjtött anyagát megalakítása óta igyekezett a nagyközönség elé vinni. A Tanácsköztársaság 50. évfordulójára pl. nagyszabású kiállításon mutatta be a megye a több tízezer főnyi szövetkezeti tagságának, hogy a polgári demokratikus forradalomban és a Tanácsköztársaságban hogyan vettek részt a szövetkezetek. Áttekintő képet adott az első mezőgazdasági termelőszövetkezetek megalakításáról is.

Egy évvel később felszabadulásunk 25. évfordulójára készült egy kiállítás, amely a megye 25 éves szövetkezeti mozgalmát, kiskereskedelmi, felvásárlási és értékesítési tevékenységét mutatta be. De készült kiállítás a Szövetkezeti vendéglátóipar a lakosság szolgálatában c. témakörben is.

A Szövetkezeti Múzeum részt vett szövetkezeti vonatkozású kiadványok közreadásában is. Ilyen volt 1967-ben a Heves megyei szövetkezetek a szocialista kultúráért, valamint 1969-ben a Heves megyei szövetkezetek a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság korában című anyag. Számos szövetkezeti előadás és szövetkeztörténeti pályázat meghirdetése kapcsolódik még a múzeum közművelődési tevékenységéhez.

Bár technikai okok miatt — a szomszédos Irattár rendezése következtében — a múzeum jelenleg nem tudja úgy betölteni hivatását, mint a megalakulás utáni években a szövetkezetben kialakult történelemszemlélet nagy eredménye az itt végzett munkának. Jelenleg társadalmi munkában, szerény keretek között folytatjuk a Szövetkezeti Múzeum anyagának gyűjtését. Ugyanakkor a már feldolgozott dokumentá-

ciós anyagra támaszkodva segítséget adunk a hozzánk forduló diákoknak iskolai dolgozataik megírásához, főiskolai szakdolgozatokhoz, valamint a szövetkezettörténettel foglalkozó helytörténeti kutatóknak. Szövetkezeti szempontból a Múzeumi Hónap jelentős eseménye volt a gyöngyösi szövetkezettörténeti előadássorozat, amelyen három előadás hangzott el.

Tehát a Szövetkezeti Múzeum tevékeny részese a szövetkezeti közművelődésnek. Eppen e kiemelkedő szerepénél fogva megérdemelné, hogy az eddigieknél jobban felfigyeljenek rá, jobban felkarolják, annál is inkább, mivel szövetkezeti múzeum jelenleg nincs több az országban.

Varga László

A csornai kaláka

A Szentendrén épülő Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum a Honismeret 1978. évi 1. számában a Hazafias Néprajz, a Honismereti mozgalom — közelebbről a területileg érdekelt honismereti közösségek — segítségét kérte az ország különböző vidékeiről bekerült és bekerülő épületek berendezési tárgyainak összegyűjtéséhez. A felhívás hírt adott az akció tavaly decemberre tervezett kísérleti jellegű gyűjtőkiszállításáról is. Az elmúlt téli szünetben menetrendszerűen le is zajlott az akciónak ez a „próbaműszakja”.

A Rábaköz egyik alközpontja, a korszerűen fejlődő, de múltjának patinás emlékeit is gondosan őrző, barátságos kisalföldi város, Csorna szolgált — Arany János szavával — kirepítő fészkiül az expedíciónak. A színhely kiválasztása kétszeresen is indokolt volt. Innen, a Csornától egy macskaugrásnyira eső Bogyoszlóról vitték fel ugyanis — szétszedve — Szentendrre azt az istállóval egy fedél alá épült régi, L-alakú „görbeház”-at, amelyet a Szabadtéri Múzeum kisalföldi épüleategységének rábaközi portáján tavaly már fel is építettek. E porta még hiányzó berendezési tárgyainak felkutatása volt a vállalkozás célja. Az akció helyi szervezőjének fontos tisztségét egy régi érdemes csornai honismereti munkás, Horváth Győző, a városi tanács művelődési osztályának vezetője látta el. Ő gondoskodott a résztvevők összehozásáról, a szállás, étkezés és tanácskozhely előkészítéséről.

A kétnapos kiszálláson 19-en vettek részt: a csornai Hunyadi János Gimnázium történelemszakiskolájának 6 tagja; 3 néprajz-, illetőleg népművelés szakos, részben már tárgygyűjtő gyakorlattal rendelkező egyetemi hallgató, illetőleg hallgató-jelölt, 3 környékbeli honismereti szakkörvezető; ketten a Szabadtéri Múzeum részéről: dr. Boross Marietta, a múzeum épülő kisalföldi egységének „gazdája” és Kovács Judit közművelődési munkatárs; a résztvevők között volt még Szalontai Judit, a csornai helytörténeti múzeum vezetője, valamint a HNF Honismereti Albizottságának „megfigyelőjeként” dr. Morvay Péter.

1977. december 27-én reggel, a korszerű Városi Művelődési Központ klubtermében Boross Marietta tudományos főmunkatárs vázolta a Szabadtéri Múzeum épülő kisalföldi egységének terveit, s ismertette, hogy az áttelepített rábaközi porta épületeinek berendezéséhez még milyen bútordarabok, gazdasági és használati eszközök felkutatására van szükség. Elmondta, hogy a múlt század elején Bogyoszlón épült tágas „görbeház” nemcsak a vidék egykori népi építkezését hivatott bemutatni, hanem hajdani sajátos életformáját is. A ház ugyanis a múlt század 70-es éveiben 3 rokoncsaládnak adott otthont, őrizve még az akkor már felbomlásban levő, korábban családközösségben, „egy kenyéren” élő úgynevezett „nagy család” életformájának egyes hagyományait. Az expedíció feladata most az lesz, hogy a házban valaha lakott, már elkülvült „kiscsalád” (itt igazán indokolt az idézőjel, hiszen egy-egy „kiscsalád”-ban is generációk éltek együtt) kamaráinak, valamint a házhoz tartozó istálló-nak a korszakra jellemző hiányzó berendezési tárgyait kutassa fel és gyűjtse össze. Utmutatást adott arra is, hogyan kell megőrizni a tárgyak népi neveire, származására, készítésére, korára, használatára, társadalmi meghatározottságára vonatkozó adatokat, amelyek teljessé teszik muzeális értéküket, biztosítják a kiállításon való felhasználhatóságukat.

Az expedíció résztvevői előtanulmányként megtekintették a szépen berendezett csornai helytörténeti múzeum kiállított tárgyait, majd a Szabadtéri Múzeum kis piros autóbúsa a kollektív gyűjtés színhelyére, a közeli Rábatamásiiba vitte a társaságot. Azért esett a választás erre a Bogyoszlóhoz hasonló népi kultúrájú rábaközi köz-

ségre, mivel Bogyoszlón a Szabadtéri Múzeum munkatársai már korábban összegyűjtötték az alkalmas kiállítási tárgyakat, továbbá azért is, mivel a rábatamási honismereti szakkör vezetőjének, Komlósi Ernőné általános iskolai tanárnak, valamint szakköri tagjainak helyismerete hasznos segítséget nyújthatott a gyűjtéshez. A faluban 2–3 fős kis csoportok fésülték át az utcákat, házakat. Minden csoportra jutott egy-egy tárgygyűjtésben járatos személy, s valaki, akinek helyi ismeretei, kapcsolatai voltak. Ennek is köszönhető, hogy a tamásiak megértéssel, szívesen fogadták a gyűjtőket, s hogy az eredmény megfelelt a várakozásnak. Több mint száz alkalmas berendezési tárgyat sikerült aznap és a következő esős napon felkutatni. Jellegző gazdasági és használati eszközök mellett olyan reprezentatív darabokat is, mint az a mesterien faragott ágasú gémeskút, amely majd a ház udvarára kerül, vagy az a jellegzetes díszítményű régi hombár, amely vonzó látnivalója lesz a ház egyik kamrájának.

A „próbaműszak” tehát sikeres volt. Bebizonyosodott, hogy ez a kalákás gyűjtési mód valóban alkalmas a kitűzött cél elérésére. A kiszállás emellett hasznos tanulságokkal szolgált a későbbi hasonló akciók előkészítésének és lebonyolításának tökéletesítéséhez is. Még gondosabb, idejében megkezdett előkészítésre van szükség, még erőteljesebben kívánatos támaszkodni a helyi honismereti közösségek előzetes felderítő tevékenységére. A mostani expedíció, mint a résztvevők szemléletének gazdagítója, mint „tárgygyűjtő tanfolyam” is hasznos volt. Olyan kapcsolatokat teremtetett a résztvevők és a Szabadtéri Múzeum között, amely folytán az expedíció tagjai lakóhelyükön további felderítést végezhetnek a Szabadtéri Múzeum számára.

A kezdeti sikeres folytatást ígér. Már alakulnak a tervek, amely szerint az idei tavaszi szünetben egy másik rábaközi községben kerül sor hasonló expedíció megszervezésére, s az ügy szempontjából kapóra jön, hogy az idei Győr-Sopron megyei honismereti táborát éppen a Rábaköz másik alközpontjába, Kapuvárra tervezzük. Itt majd egy tárgygyűjtő szakszempont tetőzheti be a megelőző expedíciók munkáját. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum vezetősége e tervek megvalósításához is meg fogja adni a szükséges segítséget.

M. P.

Zászlónk? Mint a láng!

(A szlovákiai magyar munkásdalok gyűjtéséről)

1975-ben alakult meg a csehszlovákiai Komáromban a Járási Művelődési Központ szocialista munkabrigádja. A központ igazgatójának, Morvay Károlynak és Horváth József szakelődőnek ötletéből született meg a közlegő évfordulók tiszteletére tett felajánlások egyike. Elhatározták, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatvanadik, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság megalakulásának harmincadik évfordulója tiszteletére összegyűjtik a munkásmozgalmi dalokat Komárom környékén. Az elgondolást támogatták a járási pártbizottság ideológiai osztályának illetékes dolgozói is, s útmutatásaik nyomán lehetett a gyűjtőmunkát megkezdénünk. E szép feladatra! Dobi Gézát, a komáromi zeneiskola igazgatóját bízta meg a Járási Művelődési Központ. Tisztlában voltunk azzal, hogy régi, nagy adósságot törlesztünk a dél-szlovákiai munkásmozgalom magyar nyelvű dalainak összegyűjtésével, mert először kerül erre sor Komáromban és környékén.¹

Zengett a dal a felvonulásokon, a régi május elsejéken, a sztrájkok alkalmával, a választásokon. A dalok szövege azt mutatja, hogy a munkásság nem volt tájékozatlan a világban és a Csehszlovákiában végbemenő társadalmi változásokat illetően.

Ime, egy ilyen dal a gyűjtésből:

Major elvtárs jó tanító,
Haragszik rá a sok bíró,
Gyűlöli a gonoszsgot, pártolja az igazsgot.
Éljen a munkás szabadság, éljen ez a harc!

¹ Azok, akik segítségünkre voltak a lessán már feledésbe merülő dalok lejegyzésében, igazán megérdemlik, hogy a nevüket megemlítsük. Komáromban Balogh Jánosné, Szeberényi Elemérné, Holzer László és felesége, valamint Brodszki István, Főth Imréné, Kiss Imre, Kovács Béla, Kossa László énekeite magánosan a munkásmozgalmi dalokat. Gután Németh János és felesége, valamint Gögh Jenő, Táncos István; Kamocsán Barci Jánosné, Matkovic Ferenc és a női énekközpont; Geilen Id. Böleskei Lajos; Nagymegyeren pedig Id. Jariabek Imre.

Major elvtárs azt üzeni:
Sötét a börtöne neki.
Nem süt a nap Lipótváron, lánc csörög a munkásságon.
Éljen a munkás szabadság, éljen ez a harc!

E dalt a „Kossuth Lajos azt üzenté...” dallamára énekelték. Az összegyűjtött dallamok meglepően sokfélék. Akad köztük „civil” népdal, katonadal, műdal, induló, tömegdal, kuplé, csasztuska, nemegyszer még egyházi ének is. Legkevesebb — szinte ritkaságszámba megy — az eredeti, a külön munkásmozgalmi célra komponált dallam.

Mi ennek a magyarázata?

A munkásság zöme nem énekelt dalárdákban, zenei téren képzetlen volt, s így a művészileg igényes alkotások terjesztése sok nehézségbe ütközött. Megtanulásuk, még inkább előadásuk a szakszerűen irányított dalárdák színvonalát igényelte volna. Tartalmilag viszont — főleg a két világháború közötti időszakban — a munkásműveltség egyik legkifejezőbb megnyilvánulási formája volt a mozgalmi dal. Hűen és sokrétűen ábrázolta a hazai munkásosztály helyzetét, reagált a legégetőbb politikai és társadalmi jelenségekre és tájékoztatta a dolgozók széles tömegeit. S erre a legcélszerűbbnek a népszerű dallamok alkalmazott szövegek bizonyultak. Az adatközlők véleménye szerint a baloldali lapok (Munkás, Az Út, Magyar Nép, Sarló stb.) valamelyikében közölték ezt vagy azt a szöveget azzal a megjegyzéssel, hogy melyik közismert dallamra énekelhető.

A komáromi Holczér László jól emlékszik még arra, hogy a húszas években az ünnepnapokon kivitték a komáromi munkásgyerekeket az Erzsébet-szigeti sportpályára és ott az idősebbek mesedélután tartottak nekik. A gyerekek ilyenkor a következő kis dalt énekelték:

Már minálunk, babám, már minálunk, babám, az jött a szokásba,
kiviszik a prolit, kiviszik a prolit mesedélutánra.
Előbb mesét hallgat, aztán fűben játszik,
és az ajka piros, és az ajka piros,
piros színben játszik.

A Magyar Tanácsköztársaság idejéből, illetve röviddel annak vérbe fojtása utáni korból származnak a „Mikor mentem...” és a „De szeretnék...” kezdetű dalok. Két-két dallamra énekelték mind a két szöveget és erősen érződik rajtuk az első világháború katonadalainak hatása. A második dal szövege:

De szeretnék, de szeretnék Kun Bélával beszélni.
De még jobban, de még jobban szobájába bemenni.
Megmondanám Kun Bélának magának,
lányokat is, lányokat is sorozzon katonának!
De Kun Béla, de Kun Béla visszaírja levélbe (stb.).

Szinte népdalként énekelték a „Vörös zászlót, vörös zászlót...”, a „Főlszántatom, főlszántom a kosúti főutcát...”, a „Vörös téglás udvar van...” című munkásdalokat, valamint a „Volga, Volga...” c. orosz dalra alkalmazott, balladaszerű magyar szöveget („Margit körüti feyházban...”).

A Szovjetunióban végbemenő társadalmi változásokat is versbe szedte, majd magyar anyanyelvén megénekelte a délszlavákiai munkásság. Különlegesség számba megy a „Szovjet légiflotta” című indulónak Gútán lejegyzett változata. Nem kevésbé érdekes a szavalókórust is alkalmazó (!), csasztuska-szerű „Eke, traktor, vetőgép...” kezdetű dal.

Zenei és tartalmi szempontból egyaránt figyelemre méltó a „Fegyverbe, fegyverbe!” című dal. Szövegét jól ismerik a gútai és a kamocsai öreg kommunisták:

„Fegyverbe, fegyverbe, fegyverbe, kommunisták! / Vesszenek, vesszenek, vesszenek a fasiszták! / Bolsevisták is harcba mentek, véget vetnek a pusztulásnak. / A burzsuja számára nincsen kegyelem! / Ahol egyet látsz, verd agyon! / Előre, előre, elnyomott proli! / Fegyvert fogunk, ne késlekedj! / Előre, proletár! Magasan lobog a vörös zászló, mely győzni fog. / Vörös zászlót lenget majd a szél, / vörös lesz London, Budapest, Berlin, Prága, Bécs! / Vezérünk Lenin, előre hát! / Vezérünk Lenin, előre hát! / Előre, proletár! / Magasan lobog a vörös zászló, mely győzni fog, / a vörös zászló, mely győzni fog!”

Dallama több önálló, részben más dalokból kiragadott darabból tevődik össze. Az első két sor régi katonai, fantáziászerű, támadásra buzdító, riasztó dallam. Ezután következik az átmeneti parlandó rész, majd egy töredék a *Marseillaise*-ből. Majd az *Avanti popolo* című olasz forradalmi dal következik, méghozzá az eredeti szöveg-

rész pontos fordításával. Egy újabb, aránylag egyszerű invenciójú melódiával folytatódik, melyet szintén az *Avanti* popolo mutívumai fejeznek be. Nagyon is tudatos ez az alkotás, sokrétűsége éppen a nemzetköziséget hangsúlyozza.

Mindez csak csipetnyi ízelítő a gyűjtés anyagából. *Dobi Géza* összegyűjtött anyagát e sorok írója rendezte sajtó alá, a kötet grafikai munkájával pedig *Kopócs Tibor* grafikusművész bizta meg a Járási Művelődési Központ.

Valaki elkezdte, segített neki egy másik, egy harmadik. Így állt össze a dallam, így egészült ki a szöveg. Előkerültek a megsárgult fényképek, az újságcikkek, a hadifogságból és a börtönből írt levelek, az emlékek — és bizonyítékok. S ilyen beszélgetés után nekibátorodva újra próbálkoztak az énekléssel. Régen meghalt elvtársakat emlégettek, sztrájkokat, tüntetéseket. Újra maguk előtt látták a rendíthetetlen bajtársakat, hallották a puskák ropogását, a csendőrök dühödt ordítózását, a börtönzár csikorgását, látták a szuronyok baljós villanását.

Igy gyűltek a már lassan feledésbe merülő munkásmozgalmi dalok, teltek meg a jegyzetfüzetek, a kottalapok és a magnószalagok.

N. László Endre

Papp Imre, a szentesi parasztelek krónikása*

Az utóbbi évtizedben több írogató parasztember és parasztasszony munkáit megismerhették az érdeklődő olvasók. Gondoljunk csak a tarnabodi *Berenyi Andrásnéra*, a verseyi *Marton Pálnéra*, *Turiné Kovács Veron* csongrádi asszonyra, aki Dohányföldről indultam el címmel írta meg élete történetét, a mindszeri *Gyovai Pálra* vagy *Tamási Gáspárra*, a nagy író testvérére, akinek öletrajzát Vadon nőtt gyöngyvirág címen jelentette meg a kiadó. Néhány évvel ezelőtt az életük sorára emlékező parasztok írásaiból néprajzkutatók gyűjteményes kötetet szerkesztettek — Emlékkül hagyom... címmel —, amely megérdemelt közönségsikert aratott. Az írogató parasztemberek sorába tartozott a szentesi *Papp Imre* (1900—1974), aki írásaival ugyan nem vált olyan ismertté mint egynémelyik osztályos társa, de talán sokuknál nagyobb igyekezettel — és elhivatottsággal — vetette papírra emlékeit a régi parasztéletéről.

Papp Imre élete évtizedeken át úgy folyt, mint bármely más tanyai atyjafiáé: az elemi iskolába járás mellett libákat, disznókat őrzött, majd az elemi népiskola öt osztályának elvégzése után folytatta a pásztorkodást, segített szüleinek, belenevelődött a paraszti munkába. Szülei szeretnék volna taníttatni, hiszen kitűnő előmenetelű tanuló volt, de — mint önéletrajzában megírta — már kicsiny gyermekségétől mindig földművesnek vágyott. Folytatta a paraszti munkát azon a földön, ahol úkapja még a jobbágyidőkben, 1816-ban megtelepedett. Amikor eljött az ideje, megnősült, szülei földjén dolgozott, majd haláluk után a ráeső 10 holdnyi öröksézt művelte.

Ugyanazt az életet élte, mint bármely szentesi tanyai parasztember, nem vágyott többre — mégis több lett belőle anélkül, hogy kivált volna a paraszti sorból, hogy otthagyt volna a dónáti határt...

Mi adta a tollat Papp Imre kezébe? Életrajzából tudjuk, hogy már gyermekkorában jelét adta íráskészségének. Verseit azonban gyenge kísérletnek tartotta, ezért nem mutatkozott a nyilvánosságra előt. Íráskészségére később *Gilicze László* felsőparti református lelkész figyelt föl, és 1953-ban felkérte, kapcsolódjon be a szentesi református egyház krónikájának írásába. Papp Imre vállalta a megbízást, és 9 rövidebb-hosszabb fejezetet írt az egyházközség krónikájába. Első néprajzi írása 1953 májusából való *Hogyan ünnepeltünk nagypénteken gyermekeimben?* címmel, és 1955-ben írta első hosszabb dolgozatát a szentesi tanyai ember életéről.²

Gilicze László ajánlatára és *Csalog József* múzeumigazgató biztatására még abban az évben elküldte néhány írását a Néprajzi Múzeum pályázatára. Pályadíjat nyert és ez a siker elkötelezte a néprajz mellett. 55 éves volt akkor!

* Elhangzott 1977. október 11-én, a szentesi Honismereti Tanácskozáson.

¹ Koszta József Múzeum néprajzi adattára, Szentes, Kezirat, 4. old.

² A tanyai ember élete Szentes tanyavilágában, Népművelődési Központ hagyományából, 1936. 26–32. old.

A múlt század második felében — az írásbeliség terjedésével — már nem ritka a följegyzések készítő, verselgető parasztember, de a névtelenségből kevesen léptek elő. Alkalmi kis verseket, rigmusokat írtak keresztelőre, névestésre, lakodalomra. Ilyen verseket írt az 1910-es években Papp Imre is — a Petőfi epigonok népies stílusában. Egy kis biztatás kellett ahhoz, hogy a benne rejlő készséget a számára legalkalmasabb irányban kibontsa és kamatoztassa.

Néprajzi gyűjtővé válásáról évekkel később így ír: „Hogy mióta vagyok néprajzi gyűjtő, azt magam sem tudom megmondani, mert visszagondolva gyermek éveimre, már akkor is gyűjtöttem a régi ruhamaradványokat... édesapám katonai komiszáról egy darabka sárga zsinórt, köpenyegombot. Őriztem, sőt őrzök ma is néhány példányt katonakori levelezéséből... Már gyermek éveimben gyűjtöttem régi kalendáriumból kivágott képeket a lóval nyomtatásról, faekével szántásról, jóságaik mellett szürben pásztortól emberekről...”

Már gyermekként érdekelte a múlt, elrakosgatta és őrizgette a családjá és a paraszt elődök foglalkozására vonatkozó emlékeket. Ezt az ösztönös érdeklődést felnőtt éveiben elnyomta a mezei munka kötelezettsége — és szeretete. Életrajzából tudjuk, hogy kis gyűjtőmánya az évek során inkább apadt, mint gyarapodott: sok tárgya elkallódott, másokat pedig elajándékozott. Az értő buzdítás és az első pályamunkák sikere után viszont Papp Imre egy esztendő kivételével minden évben részt vett a Néprajzi Gyűjtőpályázaton. Pályamunkáit hosszú években át a paraszti munka mellett, a mezei és a házkörüli munka szüneteiben, főleg télen írta. 1939-ig a maga földjén gazdálkodott, majd belépett a termelőszövetkezetbe, ahol 1969-ig rendszeresen dolgozott.

Hadd elevenítsen fel első találkozásunk emlékét. A 60-as évek közepén látogattam meg először Dónáton. Nyár volt, épp aratás ideje. Dél tájban érkezünk a tanyára, de csak a feleségét találjuk otthon. Mondta, Imre bácsi kint van valahol a tsz búzatáblájában, 4—5 kilométerre rá is akadunk. A hatalmas, részben learatott gabonátlán tán mindenki delelt, csak Papp Imre dolgozott: egy szalmabálán ülte könyveit az aratás eredményét, a kombájnosok teljesítményét. Brigádvezetőhelyettes volt, tette a dolgát akkor is, míg mások pihentek.

Egy időtől fogva pályamunkáit maga is gépelté. Elmondta, hogy egy hízódisznó árán vette a használt írógépet. Az írásait gépelő dónáti parasztember portréja a hatvanas évek végén bejárta a sajtót.

Igy vált Papp Imre néprajzi gyűjtővé. De mi tette őt a szentesi parasztlelet krónikásává? Benne élt a paraszti hagyományban. Azt írta le, amit maga átélt, látott, megtapasztalt, azt a munkát, amit maga is végzett — és kiváló emlékezettel földézi azt is, amit szüleitől, gyermekkorában apja nagyszüleitől hallott. Az emlékmorzszakban megőrzött és megélt parasztleletet rögzítette aprólékos gondnal, ez adja írásai hitelét. Ismert szerénysége megóvta attól, hogy elkalandozzék. Csak arról írt, amiről élménye vagy írott forrásból, pl. egyházi anyakönyvekből pontos tudomása volt.

Különösen otthonos volt a paraszti munka leírásában. Egyik terjedelmes, több részletben megírt pályamunkájának ezt a címet adta: Mindennapi kenyerünk útja asztalunkig. Ebben a szántás, a vetés, az aratás, a hordás és a cséplés munkamenetét ismerteti. Figyelme olyan apró részletekre is kiterjedt, amelyek mellett még gyakorlott gyűjtők is elmennek, ha nem végeznek paraszti munkát. Leírása annyira tárgyias, szinte filmszerű, hogy az is el tudná képzelni, aki a leírt munkafolyamatot sosem látta. Dolgozatát Nagy Gyula vásárhelypusztai és orosházi munkaleírásaihoz hasonlíthatjuk — ami a néprajzi hitelt és a gondosságot illeti. Ahogyan Nagy Gyula hozzáértő parasztlektorokkal ellenőrizteti népeleti jellemzéseit, úgy hitelesíti Papp Imre munkafolyamat és életmód bemutatását saját maga. S ha megfogalmazása nem is olyan kiérlelt, mint a közlésben jártas szakemberé, a leírás hiteléhez és teljességéhez nem férhet kétség. Szemléletében másfelől a hódmezővásárhelyi Kiss Lajos Kossuth-díjas néprajztudóssal tart rokonságot. Rokonságuk egy töről fakad: Kiss Lajos is, Papp Imre is paraszt környezetben nőtt fel, s amikor a parasztletről, a paraszti munkáról írtak, egykori környezetük, rokonságuk életét jellemezték.

Különleges jelentősége van a szentesi tanyai népeletről szóló dolgozatainak. Leírja a tanyai ember egy nyári munkanapját, egész évi munkáit, a századeleji tanyai gyermekek játékait és pontos, szinte leltárszerű képet ad a réti tanyáról, ahol gyermekkorában éltek, a dónáti ősi Papp tanyáról, ahová szülei „hazaköltöztek” és nagyapja fabiánsebestyén tanyájáról. Földézi az 1900-as évekből a tanyák berendezését, és gondosan sorra veszi a változásokat. Ez utóbbi — a parasztlelet változásainak rögzítése — külön értéke Papp Imre pályaműveinek és megállapítható, hogy néző-

pontja az évek során egyre csiszolódott, gazdagodott. Számunkra, a tanyák összehasonlító vizsgálata szempontjából fölbecsülhetetlen értékű, hogy nem statikus állapotrajzot ad, hanem 1906-7 tájától a termelőszövetkezeti átszervezésig változásban írja le a tanyai ember szűkebb környezetét, mindennapi munkáit és ünnepeit.

1973-ban megírta a Papp család történetét, amivel klasszikus krónikás föladatra vállalkozott: 200 évre visszatekintve, időrendben ismerteti a családtörténetet, elsősorban a szónagomány, kis részben az egyházi anyakönyvek alapján.

Külön kell szólnom arról az érzelmi kötődésről, amely Papp Imre írásainak javát áthatja. Véhetjük: kézenfekvő, hogy valaki szűkebb környezetéről, életének darabjairól nem szentimentálisan, nem száraz tárgyilagossággal ír — pedig mennyi példát tudnánk említeni a szikár tudományosságra ott, ahol a személyes hang — ha élmény van mögötte — megengedhető. Papp Imre szeretettel járta körül a szentesi tájat, a tanyai házat a dónáti Papp tanyáról írva. Bevezető sorai XVII—XVIII. századi tollforgatók — *Bethlen Kata, Mikes Kelemen* — régies, de nála természetesen ható stílusfordulatait idézik: „Most én, amikor az íróeszközt íme kézbevettem, az én szűkebb hazámról, Dónátról kívánok írni. Dónátról vagy még inkább arról a dónáti kis tanyáról, ahol leéltem már isten kegyelméből több mint 6 évtizedet. Ahol tapasztam egy életlen át a búzatermő rónának az időjárás szeszélyétől függően száraz, kőkemény vagy sokszor az esőtől sárossá vált, nagyon is tapadó rögeit...”

Látom, amint a Szentesi felőli országúton jövök, a dónáti vasúti megálló mellett a határrútra befordulva, majd csakhamar elérve a *Báró fája* néven ismert fasort, annak a fasnak az elején már be is fordulhattunk a közel másfélszáz öl hosszú bejáróútra, mely tanyánkhoz vezetett. Azon beérve látom kis tanyácskánk egyszerű, múlt századbeli típusú épületeit...”

A parasztlelet krónikásáról szólva nem csupán hitelességét, hűségét kell kiemelni, szót érdemel önérzete is — amely párosult a tollforgató ember kötelező felelősségével. Tudta, hogy amiről ír, mindaz megörökítésre érdemes. Ebben pályamunkáinak bírálói is igyekeztek megerősíteni, serkentve őt a további munkára. Egyik legutóbbi dolgozata bevezetőjében így írt: „Erről kívánok most mind a jelen, mind a jövő nemzedékek számára beszámolni...”

Móricz Zsigmond írta 1917-ben Tömörkény István utolsó könyvéről: „Forrás-munkája lesz ez annak az életnek, mikor a magyar nép egész életfelfogása s maga az élete tökéletesen átalakul.” Móricz sorai fél évszázad múltán pontosan ráillenek Papp Imre életművére. A század elején a magyar paraszt hagyományos életmódja, amiről Tömörkény hírt hozott, már átalakulóban volt. Papp Imre épp a századfordulón, ebbe a bomlani, illetve polgárosodni kezdő paraszti világba született, megélt ennek változásait, és amikor 53 éves korában néprajzi írásokba fogott, jó emlékezete, kiváló megfigyelő készsége révén fölidézte mindazt, amit megélt, az öregektől hallott, tapasztalt. A szentesi református egyház krónikásává szegődött 24 évvel ezelőtt, de az egész szentesi parasztság, különösen a tanyán élő kisparaszt réteg krónikása lett. Méltó arra, hogy munkáit a jelen és jövő nemzedékek megismertessék. Írásait forrásmunkául használhatja a néprajztudomány, az agrártörténet, a szociológia, a nyelvjáráskutatás. Szentesen pedig nemzedékek szülőföldismerete, önismerete növekedhet, táplálkozhat belőle.

Dr. Juhász Antal

Az ország közepe

Kevesen tudják, hogy a szegedi műúttól Örkenynél letérve, onnan alig nyolc kilométernyire találjuk az ország közepét jelző oszlopot. Pusztavacs, a forgalmi úthoz csatlakozó 2 kilométeres bekötőtűt végén, ma már nagyrészt fésűs beépítésű utcákkal, egy XV. században épült templom romjával, az ország közepét jelző oszloppal,

no és gyönyörű erdejével várja, hívja az érdeklődőket.

Vacs első alkalmammal 1280-ban szerepelt az oklevelekben, *Och* néven. Ebben az időben a mai Pest megye területén, Nagykörös után a második legnagyobb mezőváros volt. Zsigmond király adománya révén a Némai Kolos-család birtokába került, ők építették a

ma már csak romokban látható templomot.

A templom tornya kb. 5 méter magasságig, míg a hajófalak teljesen lég-lából épültek. A torony további 6-7 méteren megmaradt része kőből készült. A hajó hosszfa az északi oldalon 5-6 méter hosszan 5 méteres magasságról 1 méterre csökken.

A török hódoltság alatt a falu teljesen elpusztult, a templom is súlyosan megrongálódott és a jelenlegi romos állapotát ekkortól számíthatjuk. A romtemplomról szóló irodalom művészettörténeti szakkönyvekben szerepel. Feszty Árpád olajfestménye, Morelli Gusztáv fametszete a századfordulótól található meg.

Pusztavacs újabb betelepülése a XVIII. század végén kezdődött meg, s ma kétezres lakossága büszkén viseli az „ország közepe” címet.

„Ha az ország határait egy négyszögbe helyeznénk, a meghúzott átlók Pusztavacsban metszenék egymást — magyarázza Padt József, az általános iskola

igazgatója. Vacson ma már egymásnak adják a kilincset a turisták. A magyar pamutipar sportklubjának természetjárói és iskolánk 2380. sz. Petőfi Sándor Úttörőcsapata az úttörőparkban helyezte el az ország földrajzi közepét jelző emléktáblát.”

Budapesttől hatvan kilométerre, az ország közepén, a tizenhét ezer hektáros vacsi erdő védett östölgyesének álljában állnak még az ötszáz esztendőse templom megmaradt falai. Mesélnek a múltból, mesélnek a jelenről. Az erdőben a galagonya, a vadkörte bőven nyújtja termését, a fej nagyságú özlésgomba, a csiperke terülj asztalként nyújtja izes falatait. A tavasz gyöngyvirágot, s az Ördomb környékén elterülő árvalányhaj-mezőket szinte kaszálni lehetne.

Szerény megjegyzés: az idegenforgalmi propagandának érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni az „ország közepére”, a műemlékre és nem „utolsó sorban Pusztavacs gyönyörű erdejére.

Fábián Miklós

Regölők a szombathelyi múzeumfaluban

A Vas Népe karácsony előtti számában olvashatták a vas megyeiak, hogy Szombathelyen, a Múzeumfaluban a Petőfi Sándor utcai Általános Iskola honismereti szakkörének tagjai „pásztoroznak és regölnek” december 22-én és 23-án délután. Az egyszerű hír, s bizonyára az iskolák közti szolidaritás valóságos városi népvándorlást idézett elő. Öröm volt látni az iskolások csoportos bevonulását, valamint az autókkal és autóbuszokkal érkező kíváncsi látogatók nagy tömegét.

A délután 2 órai kezdésre „telt udvar” várta a megérkező regölő csoportot, akik bemutatójuk előtt állg tudták magukat kivonni a fotósok pergőtűzéből. Magabiztosan kiállottak be a Múzeumfal Alsóságról betelepített házának pitvarából a konyhába: „Szabad-e rególni?” A „Gyertek!” válaszra bátran lépdelték be a regösök. Beal már „telt ház” (szoba) várta a csoportot

megfelelően felkészítve: az asztalon gyanáfényecs karácsonyfa, alatta kicsi „beflehem” teljes díszletével, és közlében erre az alkalomra a háziasszony szerepét betöltő „nénike” az előkészített ajándékokkal.

Az 5 tagú csoportot Bekői Antalné, nyugdíjas tanár, honismereti szakkör-vezető tanította be nagyon sikeresen a férje által gyűjtött vasi pásztorozók és regölések felhasználásával. Remekeltek a gyerekek a vasi néphagyományból, egymás után többször is megismételték a kedves népszokást, mindaddig, míg csak tartott a kíváncsi közönségből az udvaron.

Mindenki hálás volt a kitűnő ötletért, mely az előző évi próbálkozó kísérlet után most már teljes polgárjogot nyert a Múzeumfaluban, és évről évre várva várt népszokása lesz az érdeklődő városiaknak és környékbelieknek.

Laky Rezső

Lajtha Lászlóra emlékezünk

Századunk első évtizedei óta nyilvánvaló, hogy „a magyar népzene ismerete a magyar zeneszerző számára sokkal fontosabb és gyümölcsözőbb, mint például a németeknek, olaszoknak, franciáknak a magáé”. Kodály azzal érvelt, hogy a „régikultúrák hagyományával bíró országokban a népzene szubsztanciális lényege régesrég átszármazott a magasabb művészet nagy műveibe. A nagy művészek a népi erő hatalmas gyűjtőmedencéi. Bach a német népzene olyan kondenzációja, amilyennel egyetlen más nemzet sem rendelkezik. A német zenésznövendéknek, aki magába élte a maga Bachját, talán nem kell annyira törődnie a népi énekkel. Nálunk nem így áll a dolog. A mi egyetlen hagyományunk a népi zene. Ez természetesen nem pótolja minékünk Bachot. Ezzel szemben még előttünk áll a lehetőség, hogy ez a zene valaha a mi számunkra is egy nagy alkotó jelenséggé fog sűrűsödni”.

Bartók és Kodály voltak az első nagy felismerők, zenei anyanyelvünk tudományos igényű kutatói és rendszerezői, akik művészetükben magas szinten egyesítették magyarságukat a legnemesebb európai hagyományokkal. S

a következő nemzedék legjobbjai már tudták, hogy ha nem akarnak idegen muzsika utánérzői lenni, akkor *Palestrina* motettái, *Bach* fűgái, *Beethoven* szonátái, *Verdi* és *Wagner* operái, *Strauss Richard* és *Debussy* hangszerelei művészetével mellett a magyar népdalkincset is tanulmányozniuk kell.

Ma már gazdag anyag áll rendelkezésére annak, aki a magyar népzene akarja megismerni: tudományos és népszerűsítő kiadványok sorozata, különböző gyűjtemények stb. A Kodályt és Bartókot követő első nemzedékeknek azonban még folytatniok kellett az úttörők gyűjtőmunkáját is, s alig volt számottevő muzsikusk, aki rövidebb-hosszabb ideig ne lett volna népdalgyűjtő is. A népzene megismerése együtt járt a nép életének, szokásainak, otthonának megismerésével, s tudjuk, hogy szebben, igazabban szól a népdal ott, ahol éppen születik: a magyar falvakban. A népzene nek ez a környezet adta varázsa az, amely ott él nagy alkotóink műveiben akkor is, ha éppen nem népi dallamokat dolgoznak fel. A népdalgyűjtés élménye maradandó

nyomott hagyott minden muzsikus életében, aki szívvel-lélekkel vett benne részt. De talán *Lajtha László* volt az egyetlen, aki élni sem tudott gyűjtőmunka nélkül. Talán ő volt az egyetlen, aki ifjúkorától szinte halála napjáig fáradhatatlanul járta a magyar falvakat, s halgatta azokat az énekeket, akik legjobban emlékeztek őseik nótáira, s jótárgyalt azokat a muzsikusokat, akik hangszerükön őrizték meg az elmúlt idők táncainak dallamait. S a megtalált melódiákat a múzeumban vagy odahaza százszor is végighallgatta, hogy minél hitelesebben öntse kottafejekbe a magyar néphagyomány zenei emlékeit.

Lajtha László 1892. június 30-án született Budapesten, ő azonban erdélyinek tartotta magát. Félig tréfásan, sajnálkozva emlegette, hogy édesanyja csak szülni utazott fel a fővárosba. Bár kora gyermekesétől kezdve zongorázott és komponálgatott, szülei mégis ellenezték, hogy zenei pályát válasszon. Amikor ennek ellenére beiratkozott a Zeneakadémiára, apja nem adott neki pénzt tandíjra. Zongorát *Szendy Árpádnál*, zeneszerzést *Herzfeld Viktornál* tanult. Zenei tanulmányaival párhuzamosan egyetemre is járt, s közgazdaságtanból doktorátust szerzett. Tehetős szülei (apja gyáros volt) lehetővé tették, hogy külföldön is tökéletesítse tudását, Lipcsében, Genfben, majd Párizsban volt tanulmányúton. Mint *Vincent d'Indy* növendéke kapcsolódott be a francia zenei életbe. Első darabjai is Párizsban jelentek meg, s műveinek többségét a francia Leduc-cég adta ki.

1913-ban a Magyar Nemzeti Múzeum hangszergyűjteményének őre lett, majd a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán dolgozott. Bartók ösztönzésére már a tizedik évek elején kezdett népdalokat gyűjteni, első feljegyzései Erdélyből valók. Az első világháborút végig a fronton töltötte. Visszatérése után megnősült, felesége *Hollós Rózika* orvostanhallgató lett. Házasságukból két fiúgyermek született.

Lajthát 1919-ben a Nemzeti Zenede tanárává nevezték ki. Mint tanár önmagával és másokkal szemben is rendkívül igényes volt, sokat, s magas szintű követelt tanítványaitól. Nemcsak a tehetséget, hanem a tehetségből eredő odaadást is megkívánta. Egyik legkiválóbb tanítványa *Ferencsik János*, később hálás szívvel emlékezett meg mesteréről, aki mindenféle kódósítás nélkül, a mesterség, a szakmai tudás becsülésére, szeretetére nevelte őket.

Néhány évig a Goudimel-kórus karnagyaként tevékenykedett. A két világháború között tagja volt a Népszövetség néprajzi bizottságának, a népzeneiroda igazgatójaként szerkesztette a Szellemi Együttműködés Intézetének folklór-bibliográfiák kiadványát. Zeneszerzői híret az 1929-ben kapott Coolidge-díj alapozta meg, melyet III. vonósnyegyesével nyert el. A felszabadulás után a Nemzeti Zenede igazgatója lett, de egy ideig igazgatója volt a Magyar Rádió és a Néprajzi Múzeumnak is. 1947–1948-ban részt vett a Nemzetközi Népzenei Tanács alapításában, melynek elnökségi tagja lett. 1951-ben zenetudományi munkássága elismeréseként *Kossuth-díjjal* tüntették ki. A francia Művészeti Akadémia 1956-ban, a román *Enescu* utódjaként, levelező tagjává választotta. Lajtha volt e területben az első magyar művész.

Zenetudományi munkássága sokoldalú érdeklődését tükrözi. „Hivatalból” hangszertörténeti kérdésekről írta első tanulmányait: a tárogatóról, két régi lantról, magyar hangszerábrázolásokról, majd a tekerőről. Elsőként ismertette a külfölddel népi játékaikat és táncainkat. *Moynár Imrével* közösen *Játékkország* címen kiadták gyermekjáték-gyűjtésüket és feldolgozásukat. Az 1930–1931-es Zenei Lexikon, „népdalgyűjtés” cikkében már a lejegyzés problémakörét is tárgyalta. A Magyar Néprajz c. négykötetes műben, *Gönyei Sándorral* elkészítette a magyar néptáncok első tudományos igényű összefoglalását. Egyik kezdeményezője és mozgatója az első magyar népzenei hanglemezsorozatoknak, melynek tudományos értéke felbecsülhetetlen. A felvételek a harmincas évek végén a Magyar Rádió stúdiójában készültek, s a bartóki dialektusterületek sorrendjében több mint száz lemezen mutatták be népdalkincsünket s népi hangszereink dallamvilágát.

Az ötvenes évektől kezdve leginkább a hangszerekes együttesek muzsikája érdekelte gyűjtéseiben is, lejegyzéseiben is. A Népzenei monográfiák szép kötetében sorra tárulnak fel előttünk Erdély, majd a Dunántúl legszebb, legértékesebb dallamai, tánczenéi, hiteles, részletező kottaképekben. Az első kötet a *Szépkenyerű szentmártoni gyűjtés* még csupa egyszólamú dallamot tartalmaz, énekest is, hangszereset is. Szépkenyerűszentmárton Kolozsvártól északra fekvő falu, lakói magyarok és románok. Lajthát a gyűjtés idejében (1941–1943-ban) az a probléma foglalkoztatta, melyik nép mikor és hogyan használja a népzenei, egymását is. Bartók kutatásai bizonyos mértékben elhatárolták az erdélyi népzeneben, hogy mi a magyar, s mi a román. Vajon a nép hogyan teszi? Amint sejthető, csak érdekes adalékokat kapott eredményül. Az énekes zenében ott az elválasztó szöveg (persze az sem teljesen), de

mi van a tánczenében? A faluban háromféle bált rendeztek, az egyikre csak a magyarok, a másikra csak a románok mentek el, a harmadikra vegyesen, mindkét nép fiataljai. A cigányok szerint ugyanarra a dallamra magyarok is, románok is táncoltak. Lajtha azonban azt is tapasztalta, hogy a közös táncmulatságon bizonyos dallamokra csak a magyarok, másokra csak a románok táncoltak. Igen ám, de néhány kilométerrel odább, egy másik vegyes lakosságú faluban ellenkezőleg vélekedtek. Van Lajtha gyűjtésében olyan táncdallam, melyet Erdély különböző vidékein is ismeretek, s hol „ardeleana”, hol „erdélyes” a neve, másutt magyar „zsukáta”-nak, ismét másutt „román verbunkos”-nak nevezték.

A széki kötet az első partitúraszerű népzenei lejegyzés a szakirodalomban. E hihetetlenül fárasztó és idegkimerítő munkához Lajtha a következőket fűzte: „Akármennyire is iparkodtam, hogy pontos legyek és minden részletet lekottázzak, kiderült, hogy nemcsak a lejegyzőn áll minden. A felvétel minőségén túl, nagy szerepe van külön a lejegyzés céljából készült gramafonnak is. Ha jobb, tökéletesebb a gép — az ember többet hall ki —, többet ír le bizonyossággal.” A legnehezebb lejegyzési feladatot a kőrispataki banda játéka kotta. A négytagú együttes (hegedűs, brácsás, cimbalmos és bőgös) játékan fellelkesedve, Lajtha tanulmányt írt „egy hamis zenekar” címmel. Nagy különbség van a népi zenekarok hamissága és Mozart „Dorfmusikant”-jai között. A Mozart kigúnyolta falusi muzsikások rossz zenészek, mert hamisan játszottak le kottázott szölamukat. A kőrispataki banda tagjai külön-külön tisztán játszanak ugyan, de együtt igen hamisak. A cimbalmos és a bőgös bizonyos hagyományozott formulákat, fordulatokat improvizál, s ezek néha, amúgy bartókosan vagy Sztravszkij-módon ütköznek.

Tánczenei gyűjtése közben Lajtha a magyar parasztember hallásáról is figyelemre méltó észrevételeket tett. A dallamokat biztosan érzik, bele-beleszólnak, ha más-kepp tudnak valami melódiát. Az öregek azt is megkínávják, hogy cifrázva játszzék a primás. A kísérletet csak a ritmus és a tempó szempontjából bírálják, a harmoniákat alig hallják.

A II. világháború után hosszú időre megszűnt az erdélyi gyűjtések lehetősége. Lajtha ekkor olyan cigánybandákat, prímásokat keresett, akik leghívebben őrizték meg a korai verbunk vagy az annál régibb tánczenei hagyományokat. Felvételeket készített a balassagyarmati, hajdusági, kőszegi, szombathelyi stb. bandákról, de a Népzenei Monográfiák negyedik kötetébe egy kiváló cimbalmos, a soproni Tendi Pál darabjait gyűjtötte össze. Az eredetileg hegedűn vagy klarinétan fogant dallamokat Tendi Pál magas fokú technikai és improvizáló készséggel adta elő cimbalmán.

A népzenei monográfiáknak van egy vaskos kötete, melyek ún. virrasztó énekeket tartalmaznak Sopron megyéből. Ezt a gyűjtést folytatta Lajtha 1963 februárjában a Vas megyei Bucsú községben. Utolsó népzenei feljegyzése egy régi virrasztóének volt: „Az igaz hitben végig megmaradjunk”. Hazatérése után két nappal hirtelen tört rá a halál. Rendezgette anyagát, majd fáradtnak érezve magát, ledőlt, s már nem volt ereje többé felkelni. Hite: a magyar népzene szeretete volt, s ez igaz hitben végig megmaradt.

Végezetül emlékezzünk meg zenei alkotótevékenységéről is. Első műveiben ultra-modern expresszionista volt, de a húszas évektől kezdve már a klasszikus leszűrődés jegyében komponált. Népzene-kutató volta ellenére, alig van népdalfeldolgozása, zenéjének szövete mégis magyarosnak hangzik. Invenciója feltűnően dallamos, könnyed; gazdag színekkel, friss hatással bír. Az ötvenes években írt szimfóniai és vonósnégyesci a legjobb magyar hangszerecs művek közé tartoznak. Romain Rolland a következő szavakkal köszönte meg Lajthának a neki ajándékozott kompozíciót: „Erzem a munka eredetiségét és annak a léleknek az emelkedettségét is, amely létrehozta”. Zeneművészeink ritkán játszzák alkotásait, pedig, aki meghallgatja IX. szimfóniáját (mely magyar lemezen is megvan), úgy érzi, mint legtöbb főiskolás tanítványom: „olyan, mintha a Concerto folytatása lenne”. Életében, népzenei tevékenységében s alkotóművészetében is méltó követője volt példaképének, Bartóknak.

Avasi Béla

A Kőteleki Krónika

Községünk általános iskolájában mintegy 8 éve működik a honismereti szakkör. A szakkör vezetői a mindenkori történelemtanárok voltak. Tevékenységük elsősorban a tárgyi emlékek összegyűjtésére irányult, de gyűjtötték és gyűjtik a régi élet egyéb hagyományait is. Ma már gazdag tárgyi gyűjteménnyel rendelkezik községünk. Összegyűjtésénél kiemelkedő munkát végeztek Szabó Sándorné és Farkas Viktória tanárnők.

A községünk múltját megelevenítő tárgyi emlékeket az általános iskola igazgatója, a szakkör jelenlegi vezetője (*Boros Imre*) szokta összeállítani és a község lakói elé tární helyi kiállításokon. Munkáját nagymértékben segítette, főleg az írásos emlékek (régí iratok, cselédkönyvek, igazolványok stb.) gyűjtésével és átadásával Csörghe Géza mérnök tanár, csapatvezető.

Kettőjük munkájának és a községi tanács támogatásának eredményessége és jó összhangja tette lehetővé a Kőteleki Krónika megszületését.

A Kőteleki Krónika havonta megjelenő sokszorosított, 50—80 példányszámú, 8—10 oldal terjedelmű honismereti híradó, amelyet a községi tanács 1978. évi állásfoglalása hagyott jóvá. Tájékoztatója lakosságunkat, az elmúlt hónap közeleti és társadalmi tevékenységéről, s nagyban hozzájárul községünk történelmi múltjának folyamatos feldolgozásához is. A híradót az általános iskola honismereti szakköre szerkeszti, Csörghe Géza mérnök tanár irányításával.

Egy-egy szám anyagát a szakkör tagjai és az úttörő krónikások gyűjtik össze. Az összegyűjtött anyagot rendszerezik, majd megfelelő csoportosítás után megírják a különböző cikkeket.

Ezek a cikkek átfogóan foglalkoznak az elmúlt hónap párt-, állami, gazdasági és tömegszervezeti megmozdulásaival. Tartalmazzák a község lakóit közvetlenül érintő döntéseket, állásfoglalásokat és határozatokat. Tájékoztató jelleggel hírt adnak a gazdasági és politikai eseményekről, melyek községünkben végbe mennek.

Rendszeresen minden hónapban helyt kap a krónika hasábjain az iskola, az úttörőcsapat, valamint a községi sportkör tevékenysége is. Végül a krónika folytatásokban közli a kutatások eredményeit, a község történelmi múltjának feldolgozását.

Községünk felszabadulásának 32. évfordulójára a szakkör összegyűjtött anyagából kiállítást rendezett a helyi művelődési otthon. Erről a kiállításról a Szolnok megyei Néplap három esetben közölt hírt. A kiállítást eredetileg egy hétre terveztük, de a lakosság kérésére egy héttel meghosszabbítottuk.

Az eredményekben gazdag munka láttán a lakosok közül sokan felajánlották, hogy a birtokukban lévő tárgyi és írásos emlékeket kölcsön vagy birtokába adják az általános iskola szakkörének. Ezzel a tevékenységgel újabb adatokat szolgáltatnak a gyűjtők kutató munkájához.

Azt tapasztaljuk és tapasztalom, hogy a krónika hatására, a honismereti tevékenység eredményeként lakosságunkban a községhez való tartozás érzése elmélyült, az emberek szívesen segítenek közös gondjaink megoldásában, tevékenyen támogatják mindennemű községfejlesztési tevékenységünket.

A szép és becsülésre méltó eredmények mellett azonban vannak gondjaink is. A többéves gyűjtőmunka során annyi értékes tárgyi eszköz került a köz birtokába, hogy tárolása és kiállítása nehezen megoldható probléma elé állított bennünket. Községünk területén van egy lakóház, mely az 1800-as évek közepén épült, ezt szeretnénk megvásárolni, de ezt anyagi lehetőségeink jelenleg nem engedik meg.

Reméljük azonban, hogy e nehézség tűnő feladaton is felülkerekedünk és összefogással, a felsőbb szervek támogatásával újabb utat nyitunk a honismereti tevékenység szélesebb körű kibontakozásához.

Szabó János

Természettudományos műveltség és közművelődés a XIX. században

(Fodor József gondolatvilága)

„Virágzó mezőgazdaság, munkás ipar, eleven kereskedelem csak ott fejlődhet, ahol a természettudománynak meghódolt a nép; mert gazda, iparos, gyáros, termelő, mind a természettudományok nyújtotta ismeretekkel tartja fenn magát, s válik versenyképessé. A természettudományok szolgáltatják számára folyvást a termékenyítő eszmét és ismereteket valamint a Nap ellátja melegével a földet.”

1887. január 19-én a Természettudományi Társulat közgyűlésén Fodor József, a társulat főtárgya, a Természettudományi Közlöny szerkesztője beszámolójában többek között a következőket mondta: „... Célunk, hogy társadalmi, egyesületi úton mozgítsuk elő hazánkban a természettudományok fejlesztését és terjesszük a természettudományi ismereteket. Közművelődési szempontból egyáltalán, nemzetünk kultúrája szempontjából pedig különösen fontos ez a kettős feladat.”

Ki volt ez a haladó, korszerű gondolkodású és természettudományos műveltségű tudós, aki 90 évvel ezelőtt ilyen szenvedéllyel hangsúlyozta társadalmunkban a természettudományok fontosságát, a természettudományi ismeretek jelentőségét.

Amikor ez a beszámoló elhangzott, Fodor József 43 éves volt, és gazdag életpályát mögötte. 1843-ban született, a Somogy megyei Lakócsán, Bécsben, majd Pesten tanult és 1865-ben doktorált. Ezután szerezte meg a sebész-doktori, szemész- és szülész-mesteri oklevelet is. Egy évvel később az államorvosi tanszék asszisztense, majd adjunktusa, azután a Rókus Kórház főorvosa lett. Ugyanebben az évben tudományos értekezést jelentetett meg a bakteriológia problémáiról. Ez a tudományos munka nagy érdeklődést váltott ki a természettudósok körében. Münchenben vált a közegészségügy szakemberévé, ahol megismerkedett Pettenkofferrel, a modern egészségügy megalapítójával, aki önálló tudománnyá emelte a higiénia. Ezekben az években Fodor Józsefnek a levegő, a talaj és a víz szennyeződésére vonatkozó kutatásai mind módszereik, mind megállapításaik tekintetében klasszikus jelentőségűek voltak. Elsők között mutatta ki a víz tífusz-terjesztő szerepét.

31 éves volt és a kontinens első közegészségügyi professzorai közé tartozott. Laboratóriumi kísérleteket végzett, majd tanulmányútra ment Angliába, Ausztriába, Németországba, Belgiumba és Hollandiába. Visszatérése után az új kolozsvári egyetemen lett a törvényszéki orvostan és az orvosi rendészet tanára, majd rövidesen a budapesti egyetem orvoskarán újonnan alakult közegészségügyi tanszék vezető tanára.

Munkásságát, közéleti gondolkodását szakmai körökben hazánkban is elismerték. 1883-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1885-ben rendes tanárává választotta. 1886-ban alakult meg főtárgyi közreműködésével az Országos Közegészségi Egyesület. Az országban egészségügyi kérdésekben szaktekintélynek örvendett, elárastották különféle tisztségekkel. Mindezeket a feladatokat nagy ambícióval vállalta és látta el. Mégis a 90-es évek elején — bizonyára a környezetében tapasztalt sok értetlenség láttán — fokozatosan elkeseredetté vált és lassanként lemondott tisztségeiről. Pedig mindössze 57 éves múlt.

58 éves korában, 1901 januárjában súlyos influenzát kapott. Az egészségügy világhírű tudósát ez a betegség, majd pályatársának, Pettenkoffernek öngyilkossága igen megviselte. 1901 márciusában bal lábát trombózis miatt amputálni kellett. Néhány nappal később — tudományos pályája derekán — meghalt.

Számtalan felfedezése így nem gazdagodhatott újabb tudományos felismerésekkel. Pedig amivel a XIX. század utolsó évtizedeiben kísérletezett, az egyrészt figyelemfelkeltő volt a magyar társadalomban élő emberek elmaradt szociális, egész-

ségügyi körülményeire, másrészt további kísérletezésekre ösztönözte a magyar közegészségügy tudósait.

Tudományos munkásságának széles skáláját néhány példával igazolom.

Az egészségügyről című cikkében „sajátos és szomorú jelenségnek” mondja, hogy „nálunk a lakosság mily keveset törődik a közegészségüggyel. Ennek oka, hogy például az 1872–78-as évek kolerajárványa alkalmával Magyarország több polgárát veszítette a maga 15 millió lakosából, mint Német-, Francia-, Olaszország és Anglia összesen a 150 millió lakosukból.”

Egyik vándorgyűlési előadásában (Nők az egészségügyben) elmondja, hogy „a statisztika adatai szerint Magyarországon a nők átlagos élettartama kisebb, mint a férfiaké. Ha ebben a tekintetben javulást akarunk látni, mindenekelőtt a nők nevelését kell reformálni. Ezen kívül a gyári munkásnők egészségét sem védi kellő eréllyel a törvény.”

A hosszú élet feltételei című akadémiai előadásában (1885) statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a helytelen életmód és a tartalmatlan táplálkozás miatt különböző társadalmi osztályok életkori és halálozási statisztikája milyen lényeges eltéréseket mutat. Ezt a rossz lakás- és életkörülményekkel indokolta.

Igen fontosnak tekintette az anya- és csecsemővédelmet. Szót emel a nők előnytelen munkába állítása és a mostoha körülmények ellen. Ellenezte a gyermekek dolgoztatását.

1890-ben a Természettudományi Közönyben jelent meg előadása a Fürdők közegészségügyi követelményeiről. Alapvető szükségletnek tartotta a tisztaság, a szellőztetés előírásainak betartását és ezért javaslatot terjesztett elő a fürdőházak tökéletesítésére.

Több írásban megfogalmazta azt, hogy mennyire súlyos következményekkel járhat, hogy az iskolaegészségügy hazánkban nem napirendi kérdés. Sürgette, hogy mielőbb egészséges körülmények között történjék az oktatás, hisz a levegőtlen, rossz megvilágítású tantermekben a gyermekek fejlődési zavarok áldozataivá válhatnak. Az egészséges életmódra való nevelés legyen egyúttal tantárgya a pedagógiának.

„A természettudományok tanulása s méltatása nélkül még csak a mindennapi élet szükségének sem bírunk megfelelni” — mondta a Természettudományi Társulat 1887. évi közgyűlésén. „Behalózta a természettudomány lakásunkat, uralkodik életmódunkon. Benn van a kémia a gazdaasszony főzésében, az élelmiszerekben, ruhákon; fizikával foglalkoztat a telefon, az elektromos fény; természettudományt erőszakol belénk a baktérium: és milyen nevetséges ma már az az ember, aki ezen ismeretek híján legfeljebb a lovat tudja megülni, s az osztrigát kihorpinteni, mint akár egy kőkorszakbeli ember.”

Fodor tudományos munkássága nemcsak azért volt rendkívüli, mert lényeges egészségügyi és egyúttal társadalompolitikai problémákra hívta fel a figyelmet, hangsúlyozva ezáltal a természettudományi műveltség fontosságát és nélkülözhetetlenségét, hanem egész ténykedésére az volt a jellemző, hogy munkáját tudományos meg-alapozottsággal végezte, felfedezéseit pedig mindenki számára igyekezett hozzáférhetővé, azaz érthetővé tenni. Tudós, politikus, a magyar társadalom jövőjéért aggódo közéleti ember volt. Olyan következtetésekhez jutott el, amelyekre joggal mondható: megelőzte korát, úttörő tevékenységet végzett.

Maróti Istvánné

Orvosok tudósa a tudós orvos: Weszprémi Csanádi István (1723—1799)

A XVII—XVIII. század Nyugat-Európában a polgárosodás győzelmeinek kora. Az ipari fellendülés nyomán a különböző tudományok gyorsütemű fejlődésnek indultak. Jelentős előrelépés történt az anatómia és a kémia területén, de a fizika előrehaladása (mikroszkóp feltalálása) is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az orvostudomány önálló fejlődésnek induljon. A boncolási tanulmányok és a klinikai munka mindjobban kiegészítették egymást. Descartes az élőlények mechanikai szemléletével lehetőséget teremtett az eddigénél magasabb színvonalú orvostudományi és biológiai kutatás számára. Az alaktani és az élettani kutatások mellett olyan törekvések kapnak hangot, amelyek materialista módszerekkel és szemlélettel az életet egyszerű fizikai és vegyi jelenségekre vezetik vissza.

Magyarországon a feudális abszolútizmus késleltette az ország gazdasági és társadalmi fejlődését, lassította és eltorzította a polgárosodást. A magyar értelmiség legjobbjai szintén a polgári átalakulást tűzték ki célul, de ezek a törekvések nálunk — a polgári osztály hiányában — elbuktak. Hazánkban az egészségügyi helyzet csak lassan javult. A korábbi tudománytalan kezdeményezések után csak 1770-ben alakult orvosi kar a nagyszombati egyetemen, ezért a magyar orvosok külföldön tanultak. Az ekkor fellendülő természettudományok és a filozófia sokszor kölcsönhatásban állt egymással, így a külföldjárók zömével polihisztorok lettek. A tanulmányok befejezése után a magyar értelmiséget azonban még egy hatás éri: a nyugati haladó eszmék és a magyar polgárság egymást taszító ellentéte.

A magyar polgárosodás orvosi előfutárai közé soroljuk *Weszprémi Csanádi Istvánt* is, akit joggal illet meg a polihisztor jelző: orvos és pedagógus, költő, filológus és történész. 1723. augusztus 23-án született Veszprémben. Apja, *Csanádi István* valószínűleg ügyvéd volt. A pápai református kollégium után Sopronban, majd Besztercebányán tanult. Itt kapta az első természettudományos ösztöndíjat *Moller Károly* Ottó fizikustól. 1741-ben a debreceni kollégiumban folytatja tanulmányait. Ezek az évek meghatározóak voltak *Weszprémi* további életére. Bár az ellenreformáció hatására a protestantizmus itt is megmerevedett, a tanárok között mindig akadott haladó gondolkodású, „újtipusú” tudós, *Weszprémi* itt ismerkedett meg a descartesi racionalizmussal, az értelemben való hívés filozófiájával. A mindent-tudás és mindent-megértés filozófiája — melynek központi kategóriája az emberi értelem — leszámol a skolasztikával, de a materializmus felé vezető úton megtorpan, önmagával kerül el-
lentmondásba.

Descartes ugyanis az emberi értelem teremtettségét Istent tekinti. Így adódik, hogy filozófiájának képviselői mint tudósok materialisták, mint ideológusok hívők. *Weszprémire* tanárai közül *Hatvani István* professzor gyakorolta a legnagyobb hatást a maga karteziánusi haladó gondolkodásával, bár nála is megtalálható az említett ellentmondás, amely *Weszprémit* is végigkíséri élete során. Gyakran látja, mi a helyes, gyakran rá is lép erre az útra, de soha nem járja végig. Ezt bizonyítja, hogy fiatalkori haladó műveit: *Superville* Catechizmusának fordítását vagy a kollégium professzorától, *Szilágyi Tónkó Mártonról* írt dolgozatát nem adja ki. Az 1752-ben megjelenő *Programma Mariae Theresiae* anagrammája és a Magyarországi Keresztény Királyság *Históriája* c. „verselve-okító” művei viszont közöves értékűek, csúszkák, veszélytelenek.

Tanulmányairól, szemléletének alakulásáról, egyénisége formálódásáról naplója ad hiteles képet. Bécsben megismerkedik *Gerard van Swieten*nel, a híres orvostanárval és udvari könyvtárossal, aki a felvilágosodás európai hírének képviselője. Ő irányítja *Weszprémit* az orvostudomány felé. Zürichben másfél évig foglalkozik orvostudománnyal és fizikával, 1752 szeptemberében vett részt először boncoláson, amelyről a következőket jegyezte be naplójába: „Húst és csontot tartottam a kezemben, testet láttam közvetlen közelről, melyből elszállt már a lélek. De vajon mikor és hová?” Még nem ismeri az orvosfilozófiai iskolát, de már közvetlen közelébe jut.

1753-tól az utrechti egyetemen tanul tovább, Hollandia Európa első országa, amelyben a polgárság az anyagi jólét mellé a politikai hatalmat is megszerezte. Nem véletlen tehát, hogy az utrechti egyetemen a descartesi filozófia szellemében folyik az oktatás. *Weszprémi* naplójából kitűnik, hogy már a korabeli francia orvos-filozófus *Lamettre* iránt is érdeklik, aki „embergép” elméletével, mechanikus materializmusával — ad absurdum — a descartesi irány folytatója. Tanulmányai folytatásának színhelye Anglia lett. Az ok: a debreceni főiskola gyűjtést indít számára, mivel *Mária Terézia* megtiltotta Debrecen városának, hogy a protestáns vezetés alatt álló iskolát anyagilag támogassa. A gyűjtés eredményeként mintegy 3000 font gyűlt össze a főiskola támogatására. *Weszprémi* Angliában elsősorban a szülészetet és a himlőoltást tanulmányozta. Itt megjelent művei egyre haladóbb, mondhatni materialista gondolkodást tükröznek.

Könyvet írt a pestis elleni védőoltásról — *Tentamen de inoculanda peste* —, melyből a szakmunka ellenére is kitűnik felvilágosodott nézete. „A nagy kérdés megvitatva; kísérlet annak bizonyítására, hogy az ember lelke nem halhatatlan, s nem is lehet az” c. művében a lélek halhatatlanságával nem vallási, hanem filozófiai szempontból foglalkozik. A mű *Lamettre* tételén alapszik. Kimondja, hogy „... a lélek együtt nő és sorvad el a testtel, minden megnyilvánulásával hozzátartozott... talán a lélek nem más, mint maga a test...” Ezzel a művével a felvilágosodás legracionálisabb ágához kapcsolódik, de nézetei ismeretelméletileg nem alaposan végiggondoltak, éppen ezért ez későbbi életében a magyar körülmények között problémát is okoz számára.

1756. július 15-én Utrechtben doktorrá avatják, majd 1757 elején hazatér. Magyarországon erősödik az abszolutizmus, bizalmatlanul fogadják és titkos megfigyelés alá helyezik.

1757 márciusában Debrecenben telepszik le. Debrecen ekkor erősen hanyatló mezőváros, amelyet Townson Európa legnagyobb falujának nevez. Weszprémi felismeri, hogy orvosi hivatása mellett legfontosabb feladata „a művelt polgárosult Európa, s az önállóságától megfosztott, feudális Magyarország közti közvetítés. Tudománytörténeti és kultúrpolitikai működésével a magyar felvilágosodás egyik korai harcosává, Bessenyei nemzedékének elődjévé lesz.” (Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István, Bp. 1958.)

1760-ban kiadja a *Kisdud gyermekeknek neveléséről való rövid oktatás-t*, amely elsősorban nem orvosi mű, hanem pedagógiai felvilágosító röpirat. A könyv magyar nyelven történő megjelenésével az volt a célja, hogy a nép legszélesebb körében is megértsék, ezzel segítséget nyújtson az elmaradott, szegény falusi embereknek. „... ahol hamarabb talál segítséget a beteg barom, mint a beteg ember...” A műhöz, melynek alapgondata a természetes nevelés — Az egészségnek fenntartására szűk séges Regulák címmel egészségügyi kislexikont is csatol.

1766-ban írja másik népszerűsítő művét a *Bábamesterségre tanító könyvet*, amely Crant német szülész könyvének átdolgozása magyar körülményekre. Az orvosi szakirodalom ezt tekinti az első magyar szüléskönyvnek. Az előszót Van Swieten írja és bemutatja Mária Teréziának is, aki megjutalmazza érte. Bizonyára ez is hozzájárult, hogy Weszprémi a Grand Questiont barátai körében mint „istentelen” szétlépi és elégeti. De az igazi ok valószínű az a világnézeti törés, amelyet az elmaradott magyar körülmények között szenvednek el a Nyugaton felvilágosult eszmékkel megismerkedő magyar értelmiségiek. Elég is Apáczsaira, Misztótfalusra vagy Apátira utalnunk.

Az 1760-as évek végétől Weszprémi is az ideológiai felelősségtől mentesebb terület felé fordul. történeti kutatással foglalkozik. Négykötetes könyve, *Succinta Medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia* életének fő műve (1774–1787). Lehetővé tette, hogy művelődéstörténelmünk megemlékezhessen a magyar orvostudomány első lépéseiről, a Mátyás korabeli és az őt megelőző magyar és idegen orvosok magyarországi munkásságáról. Célja — mint ahogy előszavában írja — a külföld felvilágosítása, ezért ír latinul. Eddig elsősorban a „theológusok, filozófusok, jogtudósok” életrajzait írták meg, orvosokról alig emlékeztek meg. Cornides, Pray György és más korabeli pap-történészek segítségével, magánkönyvtárak, széleskörű levelezés igénybevételével sikerült művét megalkotnia. A *Biographia* kb. 400 orvosról emlékezik meg, a lehetőségekhez képest alaposan és igen körültekintően. Megmutatja a magyar egészségügyi helyzet alacsony színvonalát, a hazai önálló egyetem és orvostudomány hiányát, ugyanakkor ismerteti orvosaink kül- és belföldön nyert tapasztalatait, kapcsolatait más országok tudományos társulataival, folyóirataival. E művével vetette meg alapját a magyar orvosi rend történetének.

Élete utolsó éveiben ismét fiatalkori ideáljai felé fordul. A Martinovics-per utáni elnyomás légkörében készíti utolsó művét: a *Luctus Pannoniae-t* (Magyarország gyász), a mohácsi vészt követő versek gyűjteményét, kiegészítve saját latin nyelvű verseivel.

1799. március 17-én halt meg. „A magyar orvosok életéről szóló munkája messze elterjedve címe határain historiai és archeológiai, nagyjából azonban irodalomtörténeti kiterésével nagyszerű raktárát képezi szerencsés nyomozásai számos felfedezéseinek.” (Toldy Ferenc). Ismeretterjesztő munkásságán kívül helye van az orvostudomány fejlesztőinek történetében is. Különösen a pestis-oltással kapcsolatos munkássága jelentős. Semmelweis és Gruby előtt Pasteur harmadik magyar elődjének tekinthetjük Weszprémi Istvánt.

Pyka Józsefné

A ceglédi tiszttartó naplója

A latinul, németül és horvátul is jól beszélő délszláv eredetű *Ferenchich József* volt a ceglédi közalapítványi uradalom tiszttartója a szabadságharc alatt. Szolgálati lakása ma is áll a Pesti út 6. szám alatt. Gazdagon berendezett hatszobás lakása és külön bejáratú irodája volt. Kényelmes helyiségekben a béke éveiben a megyei urak és a közalapítványi kerület pesti tisztviselői vendégesküdtek, a magyar polgári forradalom második esztendejében pedig a hadrakelt seregek tisztjei váltották egymást finom damasztthuzatú biedermer ágyaiban. Hatalmas konyhájában egyszer *Jelasics* horvát bán szakácsa sütötte ropogósra a vágott állatok spékelt, fűszerszámozott húsát, másszor *Kossuth Lajosné* főzte az ura feketéjét. Magyar és lengyel, osztrák és horvát szó harsant, patlogott, zengett a lágy, ódon latinnal váltakozva asszerint, hogy a hadiszerencse kinek juttatta a várost. *Ferenchich* nram akkora idegenforgalmat bonyolított le hivatalan vendégeivel, amilyent azóta sem teljesített egyetlen ceglédi ember sem.

Ebben a házban ma több család lakik, de a lakók és az arra járók csak azt tudják, amit a falon lévő emléktábla mond: *Kossuth Lajos* működött benne a kormánynyal s az épület két lengyel szabadsághősnek is szállást adott. Ezeket *Kossuth* kormányzó és *Degré Alajos* huszárszázados emlékirataiból tudjuk. A szerény tábla azonban, most látjuk, hiányos. A közelmúltban megtaláltam a levéltárban a tiszttartó 1849 decemberéig vezetett naplóját és kimutatását a hozzá beszállásolt honvéd- és császári tisztek neveiről, az altisztekről, cselédekről és közemberekről, valamint az istállóba bekötött lovak számáról, a szekerekről, valamint az általa kiszolgáltatott „főlöstökömök”, ebédek és vacsorák mennyiségéről, a főlszolgált borokról, a világítóolajról és gyertyákról, az állatokkal föletetett szénáról és zabról, az alomnak hintett szalmáról, végül számos öl tűzifáról, amit udvaráról vágtak a cselédek. A jóhiszemű és kárvallott tiszttartó följegyzései értékes adalékok többek között arról, hogy egy hadrakelt tiszt hány lóval, szekérrel és cselédséggel vonult a harctérre.

Hosszabb-rövidebb ideig vendége volt *Perczel Mór* tábornok feleségestől, *Perczel Miklós* őrnagy és hitvese, *Dembinski Henrik* altábornagy, *Vysocki József* tábornok, *Batta Samu* kormánybiztos, *Máriássy* huszárőrnagy, tisztek és altisztek, *Asbóth Lajos* ezredes táborából, kun és borsodi nemzetőrök, *Kossuth Lajos* kormányzó feleségével, valamint *Horváth Mihály* miniszter. Nála lakott az ellenséghez átlott magyar *Ottinger János* tábornok, aki eleinte még a magyar honvédeket eskette a forradalomra, később pedig mint osztrák lovashadosztály-parancsnok Ceglédén kapott ki a honvédektől.

Íme néhány részlet *Ferenchich* naplójából:

„1849. január 6. *Perczel* generális és Testvére, mind a kettőnek felesége és a körülöttük lévő Tisztek bequartelyoztatván Ebédet és vatsorát ettek, 7. Január ugyan azok főlöstekemet. Ebédet és vatsorát. 8. Január Ebédet és vatsorát. 9. Január ugyan azok főlöstekemet, ezen főlöstököm után az egész tábor eltávozott, 20 Fő tiszt úr, 2 Altiszt úr, 11 köz vitéz, 12 cseléd, 12 ló az istállóban.”

Március 5-én a *Damjanich* által Szolnokról kiűzött császáriak Ceglédig futottak. „Haza jött Szolnokról 4 Fő tiszt Ebédet és vatsorát.” A tavaszi győzelmek idején Cegléd a honvédek kezén volt, *Asbóth Lajos* tartalék hadtestét Pest alá rendelték az ellenséget nyugtalanítani.

„7-én Aprílis. a nép felkelés kihirdettetett és 10-ik az elmenetelre rendeltetett, de tsak 11-én mentek Ceglédre, nálam 10-én 3 kőrsi tiszt vatsorált, hált és főlöstököm, 11-én a czeplédickkel együtt elutazott, volt nekik 3 kotsijok, 9 lovak és 6 cselédek.”

„15-ik Aprilisban vissza botsájtattak a nemzetőrök, mivel úgy is feleslegesen vannak a Honvédek — vissza jöttek hármasan, rendben Czeglédi cigány muzsikával — ugyan akkor délbe jött Batta kormánybiztos Ebédre és vatsorára.”

„17 Aprilis. Saghinc panaszkodott, hogy két vejét talán meglőtték, ennek következtében Farkas Odón és többen elmentek a táborba megtudni, hogy mi történt, mert 16-án hallottak a Beczeliek az ágyúzást — ugyan 17-én azon napon elment föllöstököm után Batta Biztos secretariusával és azon Tisztel ki vatsól jött, a vatsi tiszt volt és oda való notarius a ki a harangokat oda adta és azért keleti futnia és katonara lenni.”

„18 Aprilis. a Lovas nemzet örök muzsikával haza jöttek, mert semmi hasznokat nem tudták venni, úgy hogy Asbot kénytelen volt haza botsájtani, mert úgy is kis hijja volt hogy a németek el nem fogták.”

A Debrecenben fölszerelt lengyel dzsidás ezred három napig táborozott Cegléd- den. Fejükön díszelgett az oldalt lehajló fehér lószőr-forgós. négyszögletes tetejű lengyel csákó, piros posztó borítással. Kék ulánkájuk volt fehér posztó mellkihajtással, oldalukon magyar huszárkard lógott és dzsidájuk hegye szikrázott a napfényben. A dzsidákon kis zászlócskák lobogtak, ezeket még Kossuthné szabta selyemből és Petőfiné, Vörösmartyné, Vachott Sándorné varrta.

„Ebédre jött az obester Leutinánt két adjutánsával és 4 cselédjével, 9 Lóval, egy szekérrel a Lengyel dzsidásoktól — az obesternek francia legion d'honneur rendje volt. az orra, füle mint össze martzangolva — neve olkownik Viszowsky lengyel ezredes (Nem azonos Vysocki tábornokkal, H. L.) 21-kén föllöstököm után elutazott a Táborba Asbothoz.”

„Május hónapban. Buda vár, mely a németek által biratott, ostromoltatott és a palota felgyujtatott a németek elenben Pestre lőttek és Leopold városba több szép házakat meggyujtottak.”

„21 májusban. a vár bevételét rohanás által (mondgyák, hogy a cecopérci gyalogság fehér zászlót ki tüzött, a lajtorjákat segített felhuzni és a várbán lévőkre lőtt, két tisztt Hentzi Kormányzót válon lőtte, úgy hogy abban meg is halt, a többi elfogatott.”

„2 Julius. jött Kossuth kormányzó nejevel és egész svitjével, elfoglalta minden szobákat — az ebédén kívül első napba a feleségem főzött, második napban a szakács.”

„Julius 3-ik Kossuth a cultus miniszterrel Pestre vissza ment reggeli 11 órakor, a svitje itt marad”

„Julius 5. Kossuth haza jött”

„Julius 6. 7. 8. 9. Kossuth még nálunk volt, ugyan 9-ik délután a holmiát Szegedre, két kómet küldött, ő pedig feleségével, Horváth miniszterrel és egy adjutánsával az én kósimon és Lovon a vas uthoz ment Szolnokra és onnant a gőz hajón Szegedre menendő. A mit szakács vett, kifizette a szakács, a mit pedig a feleségem adott, úgy mint Cave, Bor, kenyér, ezért egy fillért sem fizetett, hanem két leányomnak Ruhara 15 forintokat egynek egynek ajándékozott. Alig ment el Kossuth, mindgyárt Dembinszkyt bequaraterozták, de mivel azon hirt hoztak, hogy Jászberénybe vagynak az oroszok, tüstént vatsora után elment Szolnokra.”

A hadiszerecnse változásával császáriak özőnlötték el a várost. Ferenchichhez folyamatosan többeket is elszállásoltak. Nála lakott *Ottinger, Hartlieb, Lobkowitz, Wróba, Wyss, Deym, Jelasics* és *Valmoden* generális, hadtest- és hadosztályparancsnok.

A napló megemlékezik egy hazai forrásban nem ismert lakomáról, Jelasicsnak banná való kinevezése évfordulójáról.

„21-én Martius. jött ebédre Jelachich Bán egész svitjével, tudni illik itt hált 2 adjutáns, a Bán és a Bannak Testvére, azon kívül komornikja, Lovász mestere, Lovászok és sereznok — ezeknek a kosztot feleségem adta 21-ig, mely napon a Bán szakácsot hozatott Pestről, mivel akkor volt az installationalis évi napja, hogy Banus lett és arra a tractara hozatott, mely tractan 34-en voltak — a Banus maga is gallaba, Bestekje tsupa arany, a kalany, kés, vella, kávék kalán és só tartó.”

A napló földolgozása és kiegészítése emlékiratokból és oklevelekből megtörtént. A Turini Százak köre egy monumentális emléktáblát tervez a ház falára, hogy aranybetűkkel örökítse meg a szabadságharc hőseinek itteni tartózkodását.

Hidvégi Lajos

Újabb adatok Lenkey János hazatéréséről

Egerben, a Széchenyi utca (Kovács János utca) 30. szám alatti sarokház falán emléktábla hirdeti: „Ebben a házban született 1807. szept. 7-én, Lenkey János, az 1848/49. évi szabadságharc legendás hírű vértanú tábornoka. Meghalt Aradon 1850. febr. 8-án.” Sírja az egri Kisasszony-temető főbejáratánál van.

Ezreket felrázó sorsdöntő tettel írtab be nevét huszáraival a magyar történelembe. Méltán állított nekik örök emléket Petőfi a *Lenkey százada* c. költeményébe. A forradalmi tett érdeme elsősorban a huszároké. Ez csendül ki Petőfi verssoraiból is, de elválaszthatatlan parancsnokuktól, Lenkey kapitánytól. A márciusi forradalom további alakulására jelentős hatású történet közismert. A Hajdu-Bihar megyei, debreceni és nagyváradi fiatalokból álló „Württembergi Királyi 6-ik sz. Ezredes osztály 2-ik százada” a havason keresztül, lovaikról leszállva, gyalogösvényeken jött át a Kárpátok gerincén Galiciából, majd „folytonos lovaglás után”

május 31-én érkeztek Máramarosszigetre. E naptól kezdve a város és a megye nem választható el a század történetétől, nemcsak azért mert lelkesedéssel fogadta a huszárokat, hanem azért a kiállásért, mellyel a bátor katonákat oltalmazó szárnyai alá vette.

Petőfi Nemzeti dal-a és visszahívó sorok voltak abban a levélben, amelyet *Hajdu Mihály* közhusár kapott kézhez május 26-án szülőföldjéről, Hajduböszörményből. Petőfi szózata megfogant, a század elsőként jött haza a külföldön állomásozó császári seregekből. *Harsányi Bálint* őrmester indította haza a századot. Elsősorban övé a történelmi érdem. Alig egy év múlva, mint huszárfőhadnagy esett el az isaszegi győztes csatában. Sírja fölé 1974. szeptember 24-én obeliszket emeltek az isaszegiek. Levelek, jelentések, okiratok tanúsítják a századhazatérésének nagy vihart támasztó történetét.

Körösmező, május 30. 1848. keltezésű levelét *Pogány Károly* első alispánhoz intézte Lenkey János százados. (Az aláírás egyben magyarázatot ad arra, hogy a Petőfi kötetekben miért „i”-vel vagy miért „y”-nal végződik a vers címében a megjelölés.) Igen figyelemre méltó a levél bekezdése:

„Hazámból közvitézseim tudtom és hirem nélkül került rőpirat folytán, folyó hó 28-ikán a parancsom alatt álló közvitézek összeesküdtek, hogy hazájokba visszamennek és a tiszteket is magokkal viszik. Ezen terv szerint ugyanaz nap délután az őrmester és káplárok már ór nélkül sehová sem mozdulhattak.”

Ez a pár sor igazolja, hogy hazulról valóban érkezett rőpirat (a visszahívó levél és a Talpra magyar, mely tény később megerősíti *Várady Gábor* őrnagy, a máramarosi nemzetőrség szervezője), és hitelessé válik a kezdeményező őrmester, *Harsányi Bálint* szerepe. A levél további soraiból megtudjuk, hogy május 29-én érkezett a század Körösmezőre „s így 17 mérföldet 21 óra alatt jártak”. Lenkey pontosan leírja, hogyan hozták magukkal tisztjeiket a huszárok. milyen körülmények között csatlakozott hozzájuk maga is. Amikor pedig „így 6 óra után Máramaros megyének Körösmező nevű helységébe érkezünk, hol ismét megkértett századom legénysége, hogy a parancsnokságot átvegyem és vigyem hazájokba”.

Jelentésében Lenkey (a vádaskodások megcáfolására) részletes kimutatást közöl és elszámolást ad: „Jelentem, hogy századom jelen állása: 1 százados kapitány, 1 főhadnagy, 1 őrmester, 9 káplár, 117 közlegény, 2 tiszt szolga: 131 ember és 137 ló.” Majd azzal folytatja: „hogy századom május utolsóig kifizettetett és hogy Körösmezőn és Rahón a szükséges kenyeret, szénát, zabot nyugtatványoztam és nyugtatványo-

zandom." Végül azzal zárja a beszámolót: "... minden postával a kért eibocsátásomat várva, a nemzeti őrsereghez átmenni kívántam; tehát nemcsak a század pénztára és raktárai, de az én holmim is Mariámpolban elmaradt."

Fel kell tételeznünk, hogy a császári seregből kilépni készülő Lenkey tudta, legalább is gyaníthatta a huszárok szándékát (ezért rendeltette el az altisztek őrzését). Megérkezésük után (június 2-án) bátor fellépésével tett bizonyosságot a polgári forradalom ügye mellett. Erről ismét Várady Gábor emlékezett meg (aki a huszárok érdekében a többi megyéhez küldött körlevelet szerkesztette): „Most is előttem áll daliás, magas alakja, rokoszenves arca, midőn a megyebizottsági ülésben egy lándzsává alakított kaszával megjelent, indítványozván, hogy elegendő puskák hiányában, a lengyel szabadságharc példájára, ilyen fegyverrel lássuk el nemzetőreinket."

A lengyelekre hivatkozás nem véletlen, hiszen Galíciában éppen a lengyelek iránt tanúsított rokonszeny miatt helyezték át a századot. Ez a szimpátia, pedig kamatozott Máramarosszigeten is, ahol Hartmann és Don Miguel császári ezredekben több lengyel nemzetiségű tiszt feljesztett szolgálatot. Ez részben magyarázat arra, hogy miért nem mert erőszakkal fellépni a helyőrség parancsnoka a századdal szemben. Egyébként is, amint megjött Lenkey levele, az alispán azonnal értesítette a Hartmann ezred parancsnokát, hogy „miután e vitézek gondját a megye veszi magának, irányokban nctáni ellenséges lépéstől tartózkodják."

Kiegészíti ezeket az adatokat a debreceni 10. honvédszászlóalj egykori parancsnokának, a máramarosszigeti Kovácsy Albert honvédszászadosnak 1868-ban nyilvánosságra hozott „azonkari jegyzete", miszerint: „az itt fekvő lengyel katonatisztségek pedig megmondhatott, hogy ezen magyar legények iránt a megye fog rendelkezni, s nem ők." Ugyanezen sorokból a Lenkey század megjelenésének még egy döntő következménye állapítható meg: „A nemzetőrség felállítatott." A megye fiataljai nagy lelkesedéssel, önként jelentkeztek a honvédségbe, a dicsőséges vörössipkás kassai 9., a „republikánus" debreceni 10. és a borsodi 22. honvédszászlóaljba.

1848. június 2-án „Máramaros megye Közönsége" József nádorhoz intézett levelében a huszárok érdekében arra kéri a Királyi Helytartó Urat, hogy „igazságot és kegyelmet, nem törvényt" alkalmazzon. Mert „ki tudja, nem leend-e ezen egyetlen lépésök szerencsés fordulatot adó aggodalmas helyzetünknek?" Jó polgárok, hű és bátor hazafiaknak tekintik őket, „kik a mi rokonszenvünket egészen kiérdemelték", fejeződik be a felirat.

Ugyanezen napon Mészáros Lázár hadügyminiszterhez is „megkeresést" küldött a bizottmányi ülés, melyben a kegyelem előterjesztése mellett jelentik, hogy egy hónapra már biztosították a század ellátását, majd ezt követően kéri a központi ellátást.

Máramaros megye az alábbi (Várady Gábor által szerkesztett) körlevelet intézte az ország törvényhatóságaihoz:

Kedves Atyáinkfiai! Barátaink!

A „Württembergi király" nevét viselő huszárezrednek galicziál Mariámpolban szállásvolt egy százada. Hónszerelem s annak tudata által vezettetve, hogy a haza veszályban van, összeesküdött, s a tisztelt a velők jövetelre kényszerítve, Lenkey János kapitány vezetése alatt kebelből Sziget városba érkezett a legszebb rend, s a legnagyobb lelkesedéssel.

Ez a tény röviden.

Midőn tudatnok, hogy az érintett századot őtalmuk alá vetjük; az e tárgyban a Nádor ő Fenségehez intézett alázatos fölrásunkat azon hazafiai körelemmel mellékeljük (...) alá, miszerint Önök ezt hason fölrásukkal támogatni szíveskedjenek.

Kelt 1848. évi Szentiván hó 2. s több napján Sziget városban tartott képviselői bizottmányi üléstünkben.

Máramaros megye Közönsége

Vécsey Agoston és Répássy Mihály őrnagyok, 1848. május 31-én Stanislauból keltett levélben arról tájékoztatják Pogány alispánt, hogy a század, mely „a katonai törvények minden köteleit önkényesen szétszaggatva, a legközelebbi katonai parancsnokságnak, mint szökevény foglyok, általadassanak." (Répássy rövidesen maga is a honvédség soraiban küzdött a szabadságért. Pákozdnál már ő vezényelte ezredét.)

Máramaros megye 1848. június 6-án válaszolt a levélre. Ebben közölték, hogy „megkeresésüket semmi részben sem teljesíthetjük", mert az a megye lakosságának álláspontja, hogy a huszárok „mint hű polgárok, inkább hódoltak a hon magasztos szeretetének, mely a polgárban feledteté velők a katonát, mint a szigorú hadi törvényeknek." Ezért nem tekintik őket hitszegőeknek, hanem tettüket, „mint polgári magas erényt és jeles hazafiaságot, mellyel mint magyarok és hű polgárok, a már szentesített polgári törvény rendeletének hódolni tartoztak."

A törvényhatóságokhoz intézett körlevélre Bereg megye, Hajduböszörmény, Nyíregyháza, Gyula, Eger, Zilah, Bártfa, Nagyszombat és a Kikindai kerület azonnal válaszolt és közölték, hogy Máramaroshoz hasonlóan, ők is megtették a lépéseket. Közben a császári katonai hatóságok intézkedtek, hogy „szökevények” módjára járhasanak el a huszárszázaddal.

Bechtold „főtábornagy, a cs. kir. kassai osztályparancsnok, „Kassa, június 4. 1848.” leiratában arra utasítja a Hartmann ezred 2. zászlóaljának parancsnokságát, bírja rá a századot „a rögtöni ésszerű visszatérésre”, mert csak ezáltal nyerhetnek kegyelmet.

A kassai parancs vétele után Piatelli-Treuenstein őrnagy igen udvarias hangú levelet írt „Cs. k. kapitány zádorfalvi és Lenkei Lenkey János úrnak, a Württembergi király nevét viselő 6. huszárezrednél. Helyben.” Ebben arra kéri, hogy minden tekintélyt latba vetve, bírja visszatérésre a századot, mert csak így remélhetnek „kegyes bánásmódot.”

Mint hogy a huszárok következetesen kitartottak, a szigeti császári helyőrség le akarta fegyverezni őket, de a megye vezetősége értesítette Piatelli őrnagyot, hogy a század ügyét felsőbb helyre terjesztette. Másrészt „a megye a huszárokat oltalma alá vette”. Ezért az őrnagy június 10. válaszlevelében elfogadta a megye határozatát. A lefegyverzés elmaradt.

Mészáros Lázár hadügyminiszter „Buda-Pest, június 5. 1848.” levelében Máramaros megye közönségét arra kéri, hogy „az említett századnak kellő élélményéről és alkalmazásáról czél szerűleg gondoskodjék.”

A megye alispánjához június 11-én küldött levelében leszögezte a hadügyminiszter: „Bármilyen ösztönből, bármilyen czélzattal követte legyen el bűnös merényletét” a század, a büntetés alól nem vonhatja ki őket. Egyelőre azonban, míg „a bűnös tény indokait szigorú nyomozás útján világosságra hozza”, megvárja a legfelsőbb királyi határozatot.

A leirattal egyidejűleg Piatelli őrnagy hivatalosan értesítette Máramaros megye vezetőségét, hogy „vizsgáló bizottmány állani fog 1 őrnagyból, 1 hadiügyvédből, 1 főtisztból a főhg. Ferdinánd ezredcsból, kik rövid időn megérkeznek” (Schönberger őrnagy és Földváry kapitány volt a vizsgáló biztos.) Mint hogy ez az eljárás nyugtalanságot keltett a lakosság körében, „1848-ik évi Szentiván hó 26-ik és 27-ik napján kir. kor. Sziget városban tartott bizottmányi ülés” újjólag felirattal fordult a hadügyminiszterhez.

Bevezetőleg leszögezik meggyőződésüket, hogy a miniszter „nem fogja a magas erényű polgároknak a vétkezes katonákat megbüntetni.” Majd így folytatja:

„Nem látjuk ugyan Önnek, Hadügyminiszter úr, érintett leveléből azt, hogy a század egyénre halál várákoznék, de igen azt, mi sülttöb a halálnál. Egy századnak ezredetől, melyet katonáskodása első pillanatától fogva büszkén emlegetett, elszakítani s más idegen ezredhez beosztani: ez a száműzetéssel rokon, a mi az erkölcsi halálnál semmivel sem jobb.” A megye azonban megoldást javasol, mégpedig: „Mélytiszasság Ön, Hadügyminiszter úr e századot erős összetartásban együtt hagyva, az Újvidéken főzendőt lázító és lázadó csoport ellen küldeni... Vagy állíttassék e század az alakítandó nemzeti lovas honvédség élére. Nincs udvösebb hatás egy hadseregnek nézve, mint elszánt férfiak bátor példaadása. És e század nyugodt kedéllyel dobna oda életét, mihielyt a hon védelméről leendőne szó... Mert e század a harcmezőn az mind a hű polgár, mind a jó katonát nevet dicsőségesen ki fogja érdemeinél.”

A felsőbb feliratok, valamint a vizsgáló bizottság kiküldése annyira elnérgesítette a helyzetet, hogy a Máramarosszigeten állomásozó Hartmann ezredbeli császári katonák verszemet kaptak, és nyilvánosan is hitszegőknek, szökevényeknek nevezték a huszárokat, akik július 1-én nagy ünnepély, zene és a nemzetőrség kíséretében, „a magyar gyalog katonasággal” együtt tették le az esküt az új alkotmányra. A huszárok nem hagyták magukat, és július 2-án tettelesen vettek elégtételt a sértőkön. Ezért Lenkey, az éppen ülésező megyebizottságot kérte meg, hogy a nagyobb baj elkerülése érdekében, helyezték át máshová a századot. Ez meg is történt, és a Lenkey-század július 5-én Viskre vonult át.

Időközben hírek érkeztek a megyébe arról, hogy a hadügyminiszter a csatatérre fogja vezényelni a századot, miért is újabb felirattal fordultak hozzá. A július 17-én kelt felirat és a miniszter rendelete keresztetkelt egymást. A felirat azonban olyan történelmi értéktétel tartalmaz Lenkeyről és katonáiról, hogy az szó szerinti idézést igényel.

Hadügyminiszter Ur!

Mindenfelől érkeznek hozzánk a testvér megyéktől s városoktól megnyugtató válaszlevelek, miszerint a Lenkey kapitány százada ügyében a Nádor ő fenségehez intézett főlirásunkat, főlirásunkat következében, hasonló főlirásokkal igyekeznek támogatni. Ez a mellet, hogy megnyugtató bennünket, megszerző nekünk azon édes tudatot is, miszerint számításunk, midőn hitük, hogy ez ügyben föllepésünk nagy visszhangra talál a hazában, nem vala homok-alapra emelve.

E meggyőződés igényt ad nekünk egy lépéssel előbbre haladni még, s kötelességünk szerint megenni azt, mit e tárgyban jónak s üdvösnek vélünk.

Lenkey kapitányt s Fiáth főhadnagyot, kik a legveszélyesebb pillanatokban a vezérlőkhöz alá bízott századot el nem hagyva s engedve az őket kényszerítő közvételek felhívásának, erős karokkal ragadták meg, mihelyt e hazába érkeztek, s katonai fegyveremény fűkét, s nem engedve azt, hogy a század homlok-egyenest rohanjon a veszedelmbe, vagy az erősebb súlyosdás tévutakra tántorodjék, a mi szilárd keleti vezérek nélkül bizonynyal megtörténendik vala, önállások, katonai jó hírok kockázatásával is elhatározta magokat a század jó s bal szerencsétet férfiasan megosztani, — ily egyéneket, álljanak bár azok a polgári vagy katonai pályán, kiemelés nélkül hagyni lehet.

Lenkey kapitány s Fiáth főhadnagy kebelünkbe érkeztek első pillanatától óta a század legénységével a legszigorúbb fegyvet a legemberibb bánásmóddal párosítva éreztették; polgári körünkben szelíd, művelt, megelőző társalgások a férfhoz illő derek viseletök által mindnyájunk szeretetét s tiszteletét méltán kiérdemelték; s midőn tudjuk, hogy sikamlós helyzeteknél fogva némely részről megtámadásoknak s tán üldözéseknek is leendők kitéve; minden egyes polgárt, annyiál inkább a haza ügyében érdemeket szerzett férfiakat védeni köteles állásunknál fogva nem mulasztjuk el Önt, Hadügyminiszter Ur, hazafiúi bizalommal megkérni, miszerint e két jeles bátor s lelkes férfira különösen most, midőn minden, hozzájuk hasonló egyén nagy nyereség a hazának, magas fizicelmét kiterjesztési, őket pártolni s érdemük szerinti, mihamarább leendő, előléptetéseket eszközölni méltóztatsek.

Kelt. 1848. évi július hó 17. s többi napjain kir. kor, Szigetvárosban tartott képv. bizottmányi ülésünkből.

Máramaros megye Községe

A hadügyminiszteri rendelet (Buda-Pest, július hó 16.) tudtul adja Máramaros vármegyének, hogy a „Würtenbergi király nevét viselő huszárezred egyik százada Máramaros vármegyéből Szegedre költözendik.” „Utaznak a kincstár költségén Viskről, Huszton, N. Szőlősen, Halmin, Szatmáron, Dobon, N. Károlyon, Mezőgyánon, Sarkadon, Gyulán, Csabán, Orosházán, Vásárhelyen át Szegedre. Azután tovább b. Bechtold Fülöp altábornagy tervezése szerint, július 20-dikától augusztus 7-dikéig.”

A történelmi hetek záróakkordja a megye feliratára küldött hadügyminiszteri válasz:

Máramaros Vármegye közönségének

Buda-Pest, július hó 31. 1848.

Fölő hó 17-dikéről 2464. sz. alatt feliratára van szerencsém Önöknek röviden a következőekben válaszolni.

Sohol az erény a kitűnő egyéni jellemnek biztosabb s hamarabb jutalomra nem várhatnak, mint a hadi pályán; annyiál is inkább tehát, hogy a feliratokban érintett Lenkey százados s Fiáth főhadnagy a hazaszeretet által tévútra vezetett századjokká; együtt az alvudéki, lazadók ellen leküldve vannak, s így elég alkalmuk leendő érdemeiket nevelni s magokat jutalomra és előléptetésre érdemessé tenni: biztosítom a megye közönségét, ha úgy igénylik a körülmények, Lenkey százados s Fiáth főhadnagy iránt méltányos elismerésemet nyilvánítani el nem mulatom.

Hadügyminiszter:

Mészáros Lázár

A századot nem osztották be más ezred kötelékébe, mindvégig a *Würtenberg huszárok* nevet viselte a szabadságharc alatt.

A Lenkey század története tragikus és dicsőséges emberi sorsok gazdag tárháza. Lenkey tábornok elborult elmével az aradi várbörtönben halt meg. A század főhadnagya *Fiáth Pompejus*, a század tiszteletére adott fogadási ünnepségen, a máramarosszigeti Pomona kertben mondotta, hogy belőle nem lesz Cézár, mert úgy érzi, hogy az első csatában el fog esni. Úgy is lett! A századot haza indító Harsányi Bálint őrmester isaszeg halottja. És a huszárok közül is sokan áldozták életüket a szabadságért. Történetük azonban Világossal nem ért véget.

Lenkey „Fringia” vésetű kardját máramarosszigeti barátainak hagyta emlékül, melyet a család *Ivan Ivanovics* cári őbester segítségével mentett meg az osztrákok elől. Később *Vizváry Gyula* színművésznek ajándékozták az ereklyét tiszteletük jeléül.

Bőr András huszárkaplár a szigeti gyerekek kedvence volt hatalmas alakjával, kifent bajuszával. A vihar elültével pedig Máramarosszigeten telepedett le a század katonája, *Berger Imre*. 1906-ban bekövetkezett haláláig vezette a *Lenkey huszár c.* vendéglőt, s mindig büszkén elevenítette fel a dicső haditényt.

A vendéglő nemcsak romantikus történelmi jelkép volt, hanem a századforduló idején mindinkább erősödő munkásság gyülekező helye. 1905. október 15-én a Lenkey huszár belső termében alakult meg a kőművesek első helyi szakszervezete, melynek elnöke *Moldován Sándor*, titkára *Abrugyán Mihály* lett.

1906. május 1-én itt gyülekeztek a munkások, akik békés menettel vonultak át a városon, mellükön piros jelvényvel és felirattal: *Jogot a népnek!* Néhány hét elteltével, május 25-én sztrájkba léptek a szigetkamrai sóórlómalom munkásai, akik sérelmeik orvoslását, béremelést követeltek, „nem különben kívánjuk a rendes 10 és fél órai munkaidő bevezetését.” A munkások a vendéglő udvarán rendezték be sztrájkanyagukat s mindaddig nem vették fel a munkát, míg sztrájkjuk sikerre nem vezetett. Támogatták őket a bútörpári munkások és a nyomdászok. Május 27-én a vendéglőben alakították meg a szabómunkások is szervezetük helyi csoportját.

Berger Imre, volt Lenkey huszár még megérte a munkások első győzelmét. Amikor 1906. augusztus 23-án meghalt, munkások kísérték koporsóját annak az embernek, aki idős korában is bátran vállalta, hogy az új eszmék harcosai az ő házából induljanak útjukra. Mindannyian a történelmi múltból merítettek forradalmi erőt, bizonyosságul annak, hogy a Lenkey-huszárok valóban kiérdemelték *Kossuth Lajos* elismerését. A polgári forradalom vezéralakja példaképp állította őket a külföldön tartózkodó magyar katonák elé, mert: *Megmutatták az utat, miként kell cselekedni.*

Dr. Kovács Zoltán

Orlai Petrics Soma Hódmezővásárhely

Vásárhely azon kevés számú, ritka helységek közé tartozik, ahol *Petőfi Sándor* nem járt. Diákkorában, vándorszínészként, katonaként, de kirándulóként sem fordult meg a Hód-tava partján. Szakadt, poros csizmáinak nyomát nem tisztelhetjük emléktáblával. (Legfeljebb némi közvetett kapcsolatról beszélhetünk, ha arra gondolunk, hogy a vásárhelyi *Török Károly*, a magyar folklór úttörő gyűjtője barátjának mondhatta *Petőfi Zoltánt*.) De ha ő maga nem is fordult meg Vásárhelyen, egy arcképét hosszú ideig itt őrizték. Az *Orlai Petrics Soma* (1822—1880) által festett egész alakos ábrázolás barátjának, rokonának, pápai lakótársának, a neves történelmi festőnek Vásárhelyhez fűződő — talán nem eléggé ismert — kapcsolata révén 1850 körül került városunkba, s az 1930-as évekig maradt itt.

A halványuló emlékü Orlai Petrics — akit közvéleményünk főleg csak *Petőfi* rokonaként, s arcképének festőjeként tart számon —, ez az igen tehetséges, de szerencsétlen sorsú alkotó, történelmi tárgyú nemzeti festészetünk egyik megalapítója volt. Első jelentős munkáját, a *Szent István* ébredését (más néven *Szent István és a gyilkos*) még 1848 elején fejezte be. A szabadságharc bukása után, az önkényuralom évében alkotta nagy műveit, a II. Lajos holttestének megtalálása, a Búcsú csata előtt, a Kazinczy és Kisfaludy

első találkozása című képeit. (A legelsőt *Székely Bertalan* azonos című közismert munkájánál tíz évvel hamarabb.) Hatalmas vásznaival ugyanazt a célt kívánta szolgálni, amit *Erkel* a zenéjével, *Arany János* a verseivel: a nemzeti érzés ébrentartását.

A termékeny vásárhelyi közi, *Fejérváry József* (1874—1960) két különböző munkájában is utal Orlai itteni tartózkodására. Az 1938-ban — *Csikváry Antal* szerkesztésében — megjelent vármegyei szociográfia Hódmezővásárhelyt ismertető részében ezt írja: „Orlai Petrics-féle portrékat ma is lehet itt találni. Nagy Petőfi Sándornak volt jóbarátja ez a híres piktor a múlt század elején (!) és esztendőket töltött ebben a városban az akkori gazdag családoknak portréit készíten el.” A Vásárhely története családok tükrében című munkájában (Hódmezővásárhely, 1929.) meg is nevezték egy ilyen családot. A *Konstantin Gyula* főgondnok címűsége alatt ezeket írja: „... Pávelnek Konstantin Pulcheria volt a felesége, kinek portréját 1845-ben (!) Petőfi Sándornak a jóbarátja; Orlai Petrics Soma híres piktor festette meg.”

Téhel Péter írása szerint¹ 1845-ben Orlai Békés megyében volt joggyakornok. A közelben, szinte a szomszédban tehát, ahonnan könnyen átjöhett Vásárhelyre. Átjöhett akár festőkirándulásra (a következő évben iratkozik be Pesten a híres Maras-toni-féle festőiskolába), akár baráti látogatásra, hisz Vásárhelyen élt a vele egyvásu *Szomor Lajos* (1824?—1872), szintén jogász, aki egy alább idézett hírlapi tudósítás szerint barátja is volt. Valószínűleg Szomor unokatestvére, a költő és népdalgyűjtő *Kiss Dénes* (1826—1902) segítségével ismerkedtek össze, aki — amint egyik rokona *dr. Gáráon László* Szegeden élő nyugalmozott jogász közölte — iskolatárs, de alkotótárs is volt Orlainak a híres pápai kollégiumban².

De haladjunk sorjában, kanyarodjunk vissza Fejérváryhoz. Egyértelműen őt igazolja, s Orlai vásárhelyi kapcsolatának legfontosabb írásos bizonyítékát adja az első vásárhelyi tárlat, az 1904-es művészeti kiállítás útmutatója, amely szerint a kiállításon két Orlai Petrics kép is szerepelt. 1904. augusztus 14-én országos jelentőségűnek nevezhető ipari, mezőgazdasági kiállítás nyílt a városban. A több hónapos szervezőmunka közben merült föl az ötlet, hogy a városháza közgyűlési termében be lehetne rendezni egy pihenőszobát, s itt néhány képet, szobrot, régiséget is ki lehetne állítani. Az anyagot részben az itt élő művészek adták, részben pedig helyi műgyűjtőktől lehetne kölcsönözni. A *Tornyai János* fogalmazásában megjelent hírlapi felhívás után³ *Endre Béla*, *Zsebők János* a képzőművészeti alkotásokat kezdte gyűjteni az úri családoktól, *Tornyai és Kiss Lajos* pedig a népi tárgyakat. Az anyag bőbeségén aradt, a közgyűlési teremben megnyíló tárlaton 73 művész 193 darab rézkarcát, viz-, olajfestményét, grafikáját és szobrát állíthatták ki, a tanácsteremben levő néprajzi kiállításon pedig 159 kiállító bútorait, himzéseit, faragásait mutatták be.

Nos, a kiállítás említett útmutatójában *Barabás Miklós*, *Madarász Viktor*, *Munkácsy Mihály*, *Bihari Sándor*, *Than Mór*, *Endre Béla*, *Tornyai János*, *Pásztor János*, *Nyilasi Sándor* és mások műveinek megnevezése mellett ezt olvashatjuk a 90., illetve a 116. sorszám alatt: „Orlay Petrich: Női arckép. Konstantin Péterné tulajdona.” (Alkalmasint Konstantin Pulcheriának Fejérváry által említett portréja!) „Orlay Petrich: Petőfi Sándor. Dr. Szomor Dezső tulajdona.” Ez utóbbi a kiállítás szenzációja volt. Hogy a képet birtokló családon kívül erről senki nem tudott, azt mutatja a Vásárhelyi Híradó június 23-i számának tudósítása:

„A helybeli kiállítás művész szobájának rendezői igazán értékes és eredeti képre akadtak városunkban. A nagy értékű kép Petőfi Sándor ábrázolja, amint teljes ott-honiasággal, ingvállra vetkőzve, papucsban, keresztbevetett lábakkal hosszú szárú csibukból pipázva, asztalra nyugtatott kezében papírlapot tart. A kép dr. Szomor Dezső ügyvéd tulajdona. Nagybátyja Szomor Lajos kapta azt magától Orlay Petrich Somától, a kép festőjétől, aki Szomor Lajosnak személyes jóbarátja volt. A dr. Szomor Dezső családja birtokába 1886-ban került a kép, örökösödési egyezség útján. A kép eredetisége kétségtelenül hiteles. Vonzó és értékes művészi darabja lesz a kiállításnak... Orlainak még egy más eredeti képe, a II. Rákóczi Ferenc arcképe is van a Dr. Szomor Dezső birtokában — de természetesen az igazán becses és nagy értékű a Petőfi Sándor eredeti képe.”

Mint ismeretes, Petőfinék és családjának 1849. nyarán a vendégszerető, s rokoni Petrics ház nyújtott menedéket. Itt, Mezőberényben festette róla utolsó, élet utáni portréját unokatestvére. A portré, mely Petőfi Mezőberényben címmel vált közismertté, nem egyetlen példányban maradt fenn. Orlait ösztönözhetette a vágy: tökéle-test alkotni, s talán a gyásztól is indíttatva, az eredeti után csekély változtatásokkal újra meg újra megfestette a testvérként szeretett költő képét. Mint *Szij Béla* is írja

¹ Orlai Petrics Soma. *Szabad Művészet*, 1952. 3. sz. 108—114. old.

² Lásd az Ifjúsági Képzőársulat 1844-ben megjelent *Tavaszi* című zsebkönyvét, Petőfi, Jókai, Petrics Soma és Kiss Dénes műveivel.

³ (Hód-Mező-Vásárhely, 1904. május 13. 2. old.)

a Békési E'telben' a képről „több ismétlést készített a művész”. Hogy mikor készültek ezek az ismétlések, nem tudjuk, legvalószínűbb, hogy kevéssel az eredeti után, amikor még eleven volt lelkében a modell alakja.

Ezidőtájt adhatta e képek egyikét Szomor Lajosnak is. Egyébként az a tény, hogy Petőfi-képet ajándékozott neki, következtetni enged barátságuk erejére és mélységére is. Szomor Lajos „hites ügyvéd”, értelmiségivé vált régi vásárhelyi köznemesi család tagja, sajnos korán meghalt. Amint a Hód-Mező-Vásárhely c. lap 1872. aug. 18-i számában olvashatjuk Orlai barátja „élte 48-ik évében hosszas szenvedés után e hó 11-én bevégezte közhasznu, tevékeny életpályáját. Az elhunyt ifjúsága a fényes emlékü 1848—49 évekre esvén, bár azokban valamely tevőlegesebb szerepet nem vitt, mégis a fegyverszabály besoroztatván, majd nem egy évig a legterheesebb munkára szorítottatott.” Kiszabadulás után gazdálkodásban és előszeretettel üzött olvasmányokban talált szórakozást.”

A Petőfi-képet körülbelül nyolcvan esztendeig őrizték a Szomor család Tóalj utcai, majd az Andrássy (ma Lenin) utca 31. szám alatti házában. A kiállítás után minden bizonnyal visszakerült dr. Szomor Dezsőhöz (1864—1929), aki alig hihető, hogy bármilyen áron is megvált volna tőle. Dr. Szomor magányos aglegény lévén, 1929. június 10-én utód nélkül halt el, 1923. április 26-án kelt végrendeletében — amelybe dr. Dabis Margit városi közjegyző szíves segítségével volt alkalmam betekinteni — általános örökösevé keresztlyánát, Exner Máriát tette, aki szerencsétlenül alakult házassága után, kislányával a harmincas években Debrecenbe költözött.

Joggal hihetjük, hogy a keresztapa féltve őrzött képeit Exner Mária is megtartotta, hiszen az említett végrendeletben ezt olvashatjuk: „... lakásomon a középső szoba falán elhelyezve levő családi képeimet” (fényképekről nyilván nem emlékezne meg így külön) „— ha megtartani nem akarják — egéssek el, nehogy azok idegen kezekbe kerüljenek.” Debrecenben azután, 1944 nyarán, egy légitámadás során Exner Mária lakását is telitalálat érte. Ott pusztult ő maga, gyermekével együtt, valamint a kép is.

Az 1904-es kiállításon szerepelt másik Orlai-kép (valószínűleg azonos Konsantin Pulcheria portréjával) keletkezését Fejérváry 1845-re teszi. Erről a képről többet sajnos nem sikerült megtudni. A Konsantin kereskedő dinasztia — amely kétszáz évig élt Vásárhelyen — férfiágon 1946-ban kihalt. A száz évig minden bizonnyal családi ereklyeként őrzött kép ezután valamelyik, már akkor sem Vásárhelyen élő leányági örökös birtokába kerülhetett.

Köszöggalvny Ferenc

Garay János levelei a Tolna megyei Levéltárban

Jelentős irodalmi gyűjteménnyel gazdagodott a Tolna megyei Levéltár: megvásárolta Garay János költő 1830 és 1851 között születéshez és testvéreirez írt családi leveleit. Az anyagot a Dunavescén élő Vasberényi Géza nyugalmazott főkönyvelő, műgyűjtő bocsátotta a levéltár rendelkezésére. A gyűjtemény 113 darabból áll: tartalmazza Garay János 96 levelét, a költő özvegyének 9 levelét és Garay öccsének, Alajosnak 8 levelét, illetve rajzát. Vasberényi Gézához 1938—1939-ben került a gyűjtemény a Garay család egyik leszármazottjától, antikvárius közvetítéssel. A műgyűjtő nagy hozzáértéssel rendszerezte az értékes anyagot, amelynek többsége mindaddig publikálatlan.

Garay János neve még szülővárosában, Szekszárdon is elsősorban Az obsitos című költeményéről ismert. Hány János alakja ugyanis fogalomná vált. A költő e műve mellett azonban számtalan hazafias verset, balladát, elbeszélő költeményt és drámát írt. Költészetén túl komoly hírlapírói, kritikai, műfordítói és irodalomszervezői tevékenységet folytatott, sokat tett a magyar nemzeti kultúra megeremítéséért és elterjesztéséért. Munkásságának fő elvét a következőkben összegezte: „a jelenkorban élén a jelenkorra kell hatni kívánnunk.”

Garay a szekszárdi és a pécsi iskolai évek után 1829-ben került Pestre, ahol kezdetben orvostanhallgató, majd bölcsész lett és véglegesen elkötelezte magát az irodalom mellett. A reformnemzedék haladó táborában küzdött a független polgári Magyarország megeremítéséért és a magyar nemzeti irodalom létrehozásáért. A szabadságharc leverése az ő életében is tragikus törést okozott. 96 leveléből nyomon kísér-

*Orlai Petrics Soma munkásságának első szakasza. 1970. 3. 408. old.

hetők ezek az évek. Izgalmas kép tárul fel a reformkori Pest szellemi életéről, az irodalomszervezői munka nehézségeiről. Garay az elsők között volt az országban, aki kizárólag írásából akart megélni, más polgári foglalkozást nem folytatott. A korabeli írói sors nyomorúságairól elsősorban a családi levelezésből kapunk képet, költészetében ugyanis a mindennapos megélhetésért folytatott küzdelme nem tükröződik. Leveleiben más-más hangon írt szüleinek, nővérének és öccsének; mindegyiknek más-más témáról.

Nővérének, Teréznek elsősorban az 1830-as évekbeli Pest tarka világát mutatta be. Különösen részletesen írt a vidéken élő lánynak a bálokról — habár anyagi helyzete nem mindig engedte meg, hogy ezeken részt vegyen. Sokszor írt Teréznek arról, hogy végleg elszánta magát, csak az írással keresi meg a kenyerét, nem vállal semmi más foglalkozást. „Talán az írással majd többre viszem, mint minden mással!... S ha sikerül, akkor majd megmutatjuk azoknak a szekszárdiaknak és hogy fogják majd a szemüket mereszteni...” A családból elsőként nővérének vallotta be, hogy verseinek gyűjteményes kiadására készül.

Szüleihez írt leveleit mindig mélyeséges szeretet és aggodás hatotta át. Elsősorban családi problémáiról, egészségi állapotáról és anyagi helyzetéről számolt be, de mindig tudósított a jelentős pesti eseményekről is. Amikor 1839-ben felvették a Magyar Tudós Társaság soraiba, boldogan újságolta: „Ami engem illet, literatúri pályámat fényesebben és szebben semmi sem koszorúzhatná, mint ezen országos intézet-től nyert kitüntetés, amely helyet és széket ad hazám legjelesebb s legtiszteltebb méltóbb férfiai közt.” Erdekes adatot találhatunk Az obsitos című művének korabeli sikeréről. Szekszárdon gyorsan elterjedhetett a híre, mert szülei kérték, küldjön egy példányt a kötetből, amelyben megjelent. Garay így válaszolt: „Az obsitos nem küldhetem el, mert a magam példánya azon pillanatban ki volt kölcsönözve, mindazáltal könyvruhához küldöttem, azt kedves szüleim számára külön is megvenni szándékozván, de ott meg azt a hírt vevém, hogy a IV-dik kötet, amelyben a kérdéses költemény foglaltatik, elkelet.”

Öccsének, Alajosnak elsősorban politikai és esztétikai nézeteiről írt. Ezekből a levelekből tűnik ki leginkább, hogy teljes szívvel a reformkori haladók táborában volt. Végig figyelemmel kísérte az országgyűlésen vívott harcokat, egy időben Pozsonyban élt, ekkor közelről is látta az eseményeket. Az igazi tetteket őszintén ünnepelte. Amikor megtudta, hogy *Bezerédj István* nemes letétre 1844. decemberében Magyarországon elsőként önként adó alá vetette magát, így írt: „Fájdalom, hogy keves Bezerédj van hazában. Tolnában pedig csak egy.”

Alajosnak sokszor fejtekte ki esztétikai nézeteit. 1838. április 11-én ezeket írta: „Orómmal vettem azt is, hogy helyzettel megelégszel s a természettudományokban gyönyörűséget leled; s végre hogy magyarul szeretsz olvasni, s írásodban is változtatott magyarsággal törekszel írni; de meg fogod engedni nyíltszívűségemet, ha arra figyelmeztetek, hogy nem a cifrázott s halmozott írásmód az, amelyet az aesthesis kíván; minél egyszerűbb legyen a kifejezésed, minél halmozatlanabbak virágaid, minél meggondoltabb a megválasztás: annál közelebb vagy a stílus remekéhez. Állíts az lelkem, mely cikornyákban és dagályban keresi a szépet.” Az olvasást és a könyvek birtoklását elsőrendű feladatnak tartotta a költő: „Olvasni, barátom, igen is olvasni, de nemcsak olvasni mit úgy kézbe kap az ember, hanem kiszemelni, s venni kell, megvenni a könyveket, örök magáévá tenni, melyek céljainkkal rokonok, melyeket példányainkká vagy barátainkká választunk.” Kiket tartott elsősorban olvasásra méltónak? Így írt erről öccsének: „olvasd szorgalmasan Kazinczy prózái, Vörösmarty költői (azaz nemcsak lírai, hanem epikai és drámai munkáit is), csak e kettőnek szorgalmas és figyelmes olvasása is egy egészen új világot fog előtted megnyitni, miként kell szépen egyfelől, s *győkeres magyarsággal* írni másfelől.”

1849. január 6-án, amikor az osztrák csapatok bevonultak Pestre, bizakodva írta öccsének: miért menekülne, mint a többi ember, hisz ő politikai pályán soha nem működött. Írói pályáján mindig a szépek, a jók és az igaznak áldozott, ezt pedig minden kor, minden nemzet tisztelni fogja.

Az önkényuralom hivatalnokai azonban nem így ítélték meg. Garay János 1848-as következetesen forradalmi költészete, nemzetőrsége, egyetemi előadásai, Kossuth Hírlapjában írt cikkei, és az itt vállalt segédszerkesztői munkássága egyértelműen politikai tevékenységnek számított. Megfosztották állásától. Hosszas betegség után, igen súlyos anyagi körülmények között 1853-ban hunyt el.

A Garay levelezés legjelentősebb darabjait a Tolna megyei Levéltár kiállításon mutatta be, korabeli metszetekkel és eredeti Garay-relikviákkal kiegészítve. A gyűjtemény teljes anyagát kötetben fogják megjelentetni.

Dr. Kisasszonyi Éva

Kőszeg város címerének megújítása

A városi címerek alkotásának legújabb kori reneszánsza lezárult. Könyvkiadásunk friss lendülettel reagált erre a folyamatra az 1975-ben megjelentetett városi címergyűjteménnyel.¹ A kötet az akkortájt városi rangon levő 83 városi település megújított címerét ismerteti 166 színes táblán. A városi címerek megújításából nőtt ki magát az új magyar heraldika. Ezeknek a címereknek az alkotását és használatát az 1006/1974. számú minisztériumi határozat szabályozta. A helyi címer alkotásának jogát többek között a városi tanácsok hatáskörébe utalta. Kőszeg városa még ezt megelőzően, 1973 júniusában elfogadta új címerét. A 2/1973. számú városi tanácsrendelet már új címerének kellékeit és használatát foglalta össze.²

Az egész műveletet hosszú előkészítés előzte meg. A munkálatok oroszlánrészét vállaló dr. Elő Antal, a városi tanács titkára alapos körültekintéssel fogott a kérdés megoldásához, bevonva a helyi levéltár munkatársait is. Alapállása nagyon is indokolt volt. Kőszeg műemlékváros. Összképén ma is annyira meghatározó elem a történetiség, hogy a régi címer kellékeinek felhasználása nélkül az új változat tartalmi kivitelezése értelmetlennek tűnt volna. Ennyiben könnyebb volt a vállalkozás. A tisztelettel parancsoló heraldikai hagyomány átöröklése azonban kötöttségeket is jelentett. Ez az egyik magyarázata annak, hogy Piros Tibor grafikusművész kilenc változatot készített. A városi tanács, valamint a Képző- és Iparművészeti Lektorátus így meglehetősen nagy kínálatból választhatta ki a legmegfelelőbbet. Helyesebben azt, amit annak tartott.

A város történetében a legfrissebb címer létrehozásáig háromféle címet ismerünk. A két első változat elhagyásával könnyebb dolgunk volt. A francia liliomos Anjou-kori címer, vagy a sárkánykígyót ábrázoló Garay-féle változat jelképei már a XV. században elavultak voltak. Megtartásukat, felhasználásukat nem indokolta az sem, hogy Kőszeg az Anjou-házbéli I. Károly emelte királyi rangra 1328-ban. A Garay-család csaknem fél évszázados földesurasága a XIV–XV. század fordulóján ebből a szempontból csak egy címer- és pecsétani érdekesség maradt.³ A harmadik változatot III. Frigyes adományozta Kőszegnek 1446-ban. Habsburg Frigyes 1445-ben foglalta el a várost. Ellenálló polgárai között szörnyű mészárlást végzett, s tulajdonképpen engesztelésül adta a vérontásból éppen csak magához tért városnak első önálló címerét. 1876-ig — tehát kerekén négyszázharminc évig — ennek a címernek barokk változata (1622) illetőleg némileg egyszerűsített formája (1842) volt használatos.

1876-ban Kőszeg elvesztette önkormányzati jogállását. Címerképét a címében szabad királyi város körpecsétje örökölte, amelyet 1904-ben a belügyminiszter hagyott jóvá. 1950-ben Kőszeg járási jogú város lett, korábbi címer- és pecséthasználatairól szó sem lehetett.

Az 1973-as címeralkotás III. Frigyes 1446-os címere alapján történt. Szerencsére a város levéltára megőrizte ezt az eredeti változatot is.⁴ Igaz, hogy avatatlan kezek valamikor — valószínű jóhiszeműen — a címer figuratív elemeit, valamint színeit és fémeit „restauráltak”. Ellenkező esetben azt kell hinnünk, hogy III. Frigyes kancelláriájában nagyon ügyetlen emberek kezébe került a községi címer kirajzolása. Szerencsére az 1622-es II. Ferdinánd-féle megújítás jól tükrözi ezeket az eredeti elemeket is.⁵

A városi címer legutóbbi megújításakor tehát a III. Frigyes-féle történeti címet vették alapul. A fent említett okok miatt szükség volt az 1622-es címer színeire és fémjelzésére. Jól elkülöníthető azonban, hogy a kétféle korból származó címeranyagnak mely részletét használta föl 1973-ban a tervező grafikusművész. Az új címernek hegyben végződő pajzs alakja van. Ezt a XV. századi alakból kölcsönözte. A XVII. század barokk és V. Ferdinánd által 1842-ben megújított címer pajzsalakja ugyanis fordított tojás alakú volt. A címer színeiben és fémjelzésében azonban ez utóbbi kettő volt az irányadó, mindenekelőtt a címerkép elemeiben. Ezekben ugyanis mind a három címerváltozat egyező képet mutatott.

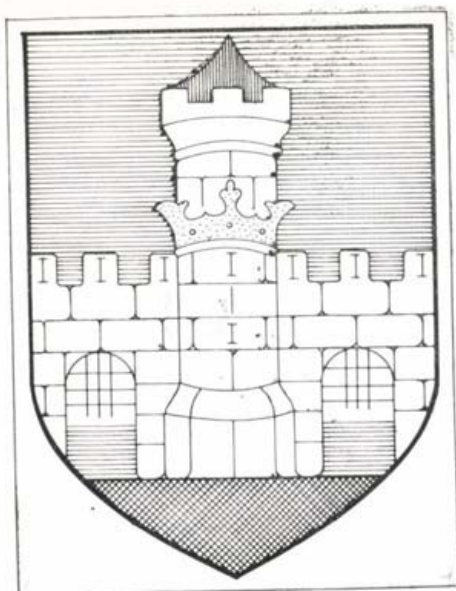
¹A Magyar városok címere. Bp. 1975.

²Kőszeg város új címere. Vas Népe. 1973. okt. 14., 1. old.

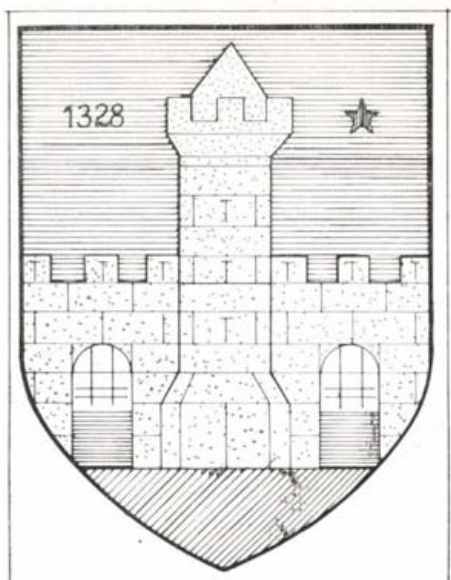
³Az Anjou-címer ma a Savaria Múzeum gyűjteményében van (Helytört. gyűjt. 64/99.1). Ismertette Chernel Kálmán: Kőszeg város jelene és múltja. Szombathely, 1877 I. köf. 128. old. A Garay-féle Kőszeg címer képe, illetve pecsétlenyomata: Vas megyei Levéltár Kőzségi Fiókleveletára. Titkos Levéltár — VAML. KFL. Titk. Lvt. 83. sz. 1437, Kőszeg.

⁴VAML. KFL. Titk. Lvt. 38. sz. 1446. Jan. 21. Wien.

⁵VAML. KFL. Titk. Lvt. 87. sz. 4. Wien.

Az 1446-os címer

Az 1973-as címer

arany sárga kék piros zöld

Miről van szó? Az idézett minisztertanácsi határozat azt mondja, hogy a helyi címer a település történelmi múltjára és mai jellegzetességére utaló jelkép. Adva volt a lehetőség a megújításkor, hogy ki kellene emelni valamit a régi címerképből. Ezzel a történetiség követelményének teszünk eleget. Az 1446-os első önálló város címer képe a legmarkánsabb eleme az ormos városfal és a cölöphelyen emelkedő bástya-torony. Ennek a címerképnek az átvétele történetileg is nagyon indokolt. Kőszeg ki-mondott védelmi céllal, azaz vártelepülésként született. Városfalai valószínűleg 1336-1392 között, az Anjou-uralkodók alatt épültek fel, bástyáinak jó része pedig 1531–1564 között keletkezett. A város a maga átütően stratégiai szerepét csak a XVII. század kö-zepén veszítette el. A belvárost körülvevő egykori védelmi rendszer helyreállított részletei és maradványai ma is jól láthatók. S még valami: a helyi lakosság történelmi tudatát ma is alapvetően meghatározza az 1532-es török ostrom historikus sikerélmé-nye. Tulajdonképpen ebben is a védelmi funkciót mentette át az utókor. Így a címer jelképével szemben támasztott közérthetőség követelménye is adott volt az új címer alkotók közössége számára.

A régi címerkép tulajdonképpen csak két olyan részletet tartalmazott, amelyek tipikusan feudális motívumkincset jelentenek. Az egyik a címerpajzs szívében található háromágú királyi lombkorona volt. Világos, érthető utalás arra, miszerint Kőszeg 1328-tól királyi, 1648-tól pedig szabad királyi város volt. Ennek azonban már az 1876-os közigazgatási reform után sem volt értelme, nemhogy 1973-ban. A másik részlet nem fémre, hanem színre vonatkozik. A korábbi címereken ábrázolt bástya-torony sisak-ja piros színű. Kőszeg 1532. novemberében kapta meg I. Ferdinándtól a jogot, hogy irataikon vörös viaszpecsétet használhat. Noha ez a gesztus csaknem száz évvel ké-sőbbi III. Frigyes 1446-os címer adományozásánál — a toronysisak már ezen is piros —, az 1437-es városi pecsét azonban még zöld alapon készült. Az első önálló címe-ren alkalmazott piros toronysisak színnek a nagyon gyakorkorlatias értelmezésen túl olyan jelentése volt, mint a vörös színnek a későbbi pecsét-használatban. Ez az elem is a királyi rangú jogállását volt hivatott kifejezni.

Köszeg önálló történeti címerének rövid címertani leírása a következő:
A hegyben végződő pajzsalakú címer mezőszíne kék. Egyetlen osztás látható rajta a címerláb magasságában. Ennek a vízszintes osztásnak az eredményeképpen létrejött mesteralak, pontosabban az egész pajzsot fűzőld színt kapott.

Az osztás fölött a pajzsderek magasságáig ormós mellvédű városfalat látni. Ezt a pajzscölöp helyén emelkedő bástyatornyot bal és jobb szárnyra tagolja. Mindkét fal-szárny egy-egy felhúzott rácsozatú, nyitott városkaput kapott. egyrészt a déli, másrészt az északi kapuk érzékeltetésére. Középtűt a bástyatorony magasságáig eléri a pajzsfő részét. Körülbelül a pajzscölöpök magasságáig emelkedik a bástya talpazata trapéz alakú talpfővel. A háromszintes bástyát tehát a pajzsszív magasságában öli át a királyi korona. A kőclayserdén kiszélesedő bástyafő mellvédjén megismétlődik a falakon látható ormós elem. Ezt azonban csúcsban végződő sisak zárja be.

A korona és a kapurácsok féme aranyszínű. Szürke színt kapott a szépen kváderozott városfal és a bástya felülete. A búzakék színű mezőt a XV. századi változatban ru-talakú damaszkovással díszítették. Ezt 1622-ben barokk stílusú háttérdísz váltotta fel. A pajzsot két angyalfigura tartotta.

Az 1973-as címeralkotáskor igen jó ízléssel, nagy hagyománytisztelettel nyúltak az alkotók a témához. A jelképekből és díszítőelemekből, egyéb címerelemekből csak a feleslegeseket hagyták el: a jelképből a királyi koronát és a piros bástyafőt, a címer-díszből a pajzstartó figurákat és a háttérdamaszkovást. Jelképanyaga azonban két fontos részlettel gazdagodott. A heraldikai baloldatra (szemben a jobbra), a pajzs felső sarkába vörös csillagot tervezett a grafikusművész, míg a felső jobb sarokba Köszeg királyi várossá nyilvánításának évszáma, 1328. került.

Az öt ágú, arannyal szegélyezett vörös csillag a nemzetközi munkásmozgalom jelképe. Vele a felszabadulás után és óta végberment változást kívántak jelképezni. Az 1328-as dátum ma már nem a királyi jogállásra való hivatkozás. A köztudat — pontosabb vagy hitelesebb adatunk nem lévén — Köszeg város alapítását tiszteli benne.

Osszességében határozottan jó sikerült a községi címer megújítása. Még akkor is, ha egy színhasználati és egy tervezési kérdésben nem egészen értünk egyet. Nevezetesen az új címer címentalpban található mesteralakban, a vízszintes osztás alatt a sárga szín indokolatlan. Nemcsak heraldikai szempontból, hiszen a címertani szabá-lyok a sárga színt csak féltre engedik használni. Kár volt az eredeti címer szép fű-zöld színét az új címerben felcserélni. Ezt azzal magyarázták, hogy Köszeg város színe a kék-sárga szín. Abban azonban egyet kellett volna érteni, hogy ez legfeljebb a zászlón képzelhető el. A címernek ugyanis nem feltétlen feladata, hogy a város színeit magán viselje. Ez a szép címer még elbírná azt a másik kritikai megjegyzést is, amely egy tervezési hibára vonatkozik. Gondolni kellett volna arra, hogy a címer jobb felső sarkában levő 1328-as évszámot is kétszínű nyomással hozzuk ki. Nem-csak azért, hogy a háttérből jobban kiemelkedjék, hanem az egyensúly kedvéért is. Hiszen a csillag erős színezése sokkal jobban sikerült.

Ezek után nem maradhat el az új címer heraldikai leírása:

Köszeg város címere csúcsban végződő, szabályos pajzs alakú. A címentalpban egyszer vízszintesre osztott. A címentalp citromsárga színt kapott. A pajzsderek ma-gasságában ormos mellvédű városfal húzódik. Ez a részlet, valamint a cölöphelyen egészen a pajzsfőig emelkedő bástyatorony jelenti a címerkép uralkodó elemét. A szépen kváderozott városfal jobb és bal szárnyán felhúzott rácsozatú városkapuk vannak. A címerkép egységesen arany színű. A búzakék címermező és a címerpajzs bal felső sarkában ötágú, arannyal keretezett vörös csillag, jobb felső sarkában az 1328-as évszám látható.

A címerkép arany színébe már nem illik belekötni. Ezt talán a kialakult új he-raldikai gyakorlat is elfogadja már. Kétségtelen, hogy az elkészült 83 új városi cí-mer egyik legsikerültebb darabja a községi: egyszerű, hagyománytisztelő, új jelké-pet is hordoz, s nagyon mértéktartó.

Dr. Bariska István

Arthur J. Patterson: A magyarok — országuk és intézményeik¹

„Elsajátítva a magyar nyelv olyan fokát, hogy nehézségek nélkül olvasok és átlagos könnyedséggel cseveghetek rajta, képessé váltam arra, hogy értesüléseket szerez-zek azon osztályoktól és egyénektől, akikkel a nyugat-európai utazók többsége nem kerülhetett közvetlen érintkezésbe. Nyelvismeretemnek köszönhetem összegyűjtött

¹ Arthur J. Patterson: The Magyars; Their Country and Institutions (London, Smith Elder and Co., 1869.).

tudásom nagyobbik részét — benne külön is méltányolva a finom eltéréseket, amelyekkel maguk a magyarok tesznek különbséget a számos osztály és párt között.”²

„Patterson élete szorosan kapcsolódik a magyarországi anglistika, illetve a magyar–angol kapcsolatok történetéhez. A Cambridge-i Egyetem diákja volt, 25 esztendőskorában díjnyertes esszéje jelent meg a kaszlokról. Jól megtanul magyarul már első magyarországi útjai során: először 1882. márciusában utazik hazánkba és nem sokára újra megismétli látogatását, hogy előbb 11 hónapot, majd közel két évet töltsön Magyarországon. Nyelvtudásának állandó fejlesztésére nagy gondot fordít, és számos magyar barátira tesz szert, ami mind hozzásegíti őt magyarországi ismereteinek elmélyítéséhez. Hazánkkal kapcsolatos irodalmi működése a *Fortnightly Review*-ba írott három cikkével kezdődik. Ezek sikere alapján, anyagukat is hasznosítva írja meg később két kötetes nagy munkáját Magyarországról.”³ Az 1869-ben megjelent mű mind Angliában, mind nálunk nagy sikert aratott; a „független” pártállású Athenaeumban írott kritikájában Vámbéry egyenesen a legjobb könyvnek nevezte, amit Magyarországról írtak.⁴ Angóra foraitja Jókai Mór regényét, Az új földesurat, majd később Gyulai Pál könyvét, az Egy régi udvarház utolsó gazdáját, kritikát közöl Kemény Zsigmondról és Gyulairol az Athenaeumban. A 80-as évek elején ismeretéseket közöl Fejérváry Lajosnak az angol iskolarendszerről megjelent könyvéről, továbbá a magyar filológia helyzetéről. Magyar vonatkozású munkássága, kiemelkedő magyar írókhoz és tudósokhoz fűződő kapcsolatai hozzájárulnak ahhoz, hogy 1886-ban elnyerje nyilvános rendes tanári kinevezését a budapesti egyetem ekkor alapított angol tanszékére, ahol 1899-ben bekövetkezett haláláig működött. Nevéhez fűződik többek között az egyik első magyarországi angol nyelvkönyv megírása is.”⁵

Az alábbiakban Patterson magyarul soha meg nem jelent munkájából mutatunk be néhány jellemző szemelvényt.

Lóra termett a magyar⁶

„The Hungarian is born on horseback” — lóra termett a magyar. Ez egyike azoknak a szólásmondásoknak, melyek az ismétlés következtében nyerne hitelt, még azon személyeknél is, kiknek legjobban kellene ismerniük hamis voltukat. Ennek hangoztatása hasznaltan legyezzeti sok bennszülött és magyarbarát külföldi hiúságát, kik abban a hitben leledzenek: ha elismerik, hogy a magyarok nem különösen jó lovasok, ezzel egy szomorú elkorcsosulást vallának be. Elkorcsosulást azokhoz a lovas-íjász ősökhez képest, akiknek parthus-taktikája⁷ sok véres csatában hozta zavarba Nagy Károly olasz és német utódait. De az igazságot ki kell mondani.

A középosztály tagjait illetően elmondható, hogy — legyenek bár kereskedők vagy kézművesek — sokkal kisebb részük tudja megülni a lovat, mint angliai társaik. Természetesen ezek a megjegyzések nem vonatkoznak az arisztokráciára, sem azokra, kik az osztrák haderegre teljesítenek tiszti szolgálatot. Ami a parasztságot illeti, kétségtelenül létezik egy nagy osztály, melynek tagjai csikónevelésre adták magukat. Szokásaik és viselt dolgaik sokkal inkább a dél-amerikai gauchokat⁸ idézik, mint bármely más európai népcsoportét. De ezen osztályon kívül semmit sem láttam, ami elhitette volna velem, hogy a magyar paraszt szükségszerűen lóra termett. Valóban, soha nem láttam magyarul környéken annyi embert lóháton, mint egy tisztán németek lakta erdélyi kerületben. Hun eredetüket eléggé igazolja a szekér vagy könnyű kocsi⁹ állandó használata, ezek valószínűleg nagyjából azonosak voltak azon szekerekkel, melyekkel a catalanumi síkon Attila barikádozta el táborát a döntést nem hozó mézárás után.

„Garibongyi”¹⁰

Egyszer egy gentleman érdekfeszítő, bár nem tökéletes beszámolót tartott nekem azokról a dalokról, amelyekkel az ő szülőfalujaiban enkeltek meg a népszerű hőst, Garibaldit — vagy ahogyan őket nevezték, „Garibongyi”. Ezen dalok jól szemléltetik

² I. m.: I/2–3. old.

³ I. m.: I–II. kötet.

⁴ Vámbéry Armin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár, az MTA tagja. Athenaeum: politikai pártokhoz nem kötött angol irodalmi és általános hetilap.

⁵ Frank Tibor: Magyarország az angol publicisztikában (1865–1870). Századok, 1973/3–4, 577–578. old.

⁶ I. m.: I/191–192. old.

⁷ Cseles, az ellenséget megtevesztő visszavonulás.

⁸ A füves pampákon élő lovas marhapásztorok.

⁹ „light waggon”.

¹⁰ I. m.: I/201–203. old.

a kiműveletlen fő félig tudatos fortélyait, eleven realizmusát és összezsugorodott képzetét. Eredetük és formájuk a következő volt:

Egy fiatal parasztleányt besoroznak katonának és Itáliába küldik. Egy-két év múltán rövid szabadságra hazatér. Barátai és szomszédai kérdésekkel árasztják el a különös országról, ahol mint a császár katonája járt. A legtöbbjük mégis arra kíváncsi — látta-e a híres-neves „Garibongyit”, a népek megszabadítóját, Kossuth Lajos, az Emancipátor barátját. Természetesen nagy patália támadna abból, ha azt felelné, hogy ő bizony nem látta. Mert mi haszna is van egy olyan embernek, aki megfordul Itáliában, és mégsem lát ottjártában semmi nevezetes dolgot. Így aztán mi mást felelhet, mint hogy látta őt — erre haladéktalanul felszólítatják, hogy írja le a megjelenését. Ez megis történik, Garibaldit a magyar paraszt ideái szerint festve le, úgy, ahogy egy populáris hősnak ki kell néznie. Fején pörge kalapot visel, huszáros mentéje panyókára vetve, fehér harsa ménen lovagol és így tovább. Ekkor az elbeszélést laza versmértékben sorokba öntik, megtűzdelik némi rímekkel vagy mindenestre valami asszonanciával — akár maga az ifjú katona, akár más fiatal falubélije, kinek jobban rááll a feje a versfaragásra. Közönségesen szokott dolog, hogy két parasztleány összetársul — míg egyikőjük a szöveget gondolja ki, a másik dallamot talál hozzá tilinkóján. Így van ez, s habár a hunok bizonyosan nem voltak a hellének rokonai, mégis, Arkádia¹¹ pár jellemző vonása még mostanság is fellelhető Magyarországon.

A szegedi halászlé¹²

Teljességgel képtelen vagyok magyarázatot találni arra, miért sokkal zsírosabb az alföldi konyha, mint a hegyvidéki. Ez a tény azonban annyira közismert, hogy az egyik megyében élő családok nem szívesen fogadnak fel olyan szakácsot, aki egy másik megyéből való. Mivel Szeged közvetlenül a Tisza mellett fekszik — és erről a folyóról egy népi mondás úgy tartja, hogy több benne a hal, mint a víz —, a város különösen ismert az itteni halászléről. Ez egyfajta vagdalk, ami a Tiszában található különféle halakból készül. A haldarabokat egy nagyon forró lében párolják, majd különösen megszórják a nemzeti pirospaprikával. Hasonlóképpen készül, mint a francia bouillabaisse¹³, amit Thackeray¹⁴ dicsőít jól ismert balladájában. Különös előnyük a szegedi jóembereknek, hogy egy hallal telt folyó partján élnek, mivel a debreceni civisektől eltérően ők szinte mindnyájan katolikusok.

A kolera¹⁵

Kellemes szórakozásomat nagyban gátolta a kolera, amit a königgrätzli¹⁶ csata győztesei hurcoltak be az osztrák birodalomba. Meglehetősen kellemetlen volt ez számomra, mivel szervezetem eldkortájt közeledni érezte a betegségét. Mint számos más magyar városnak, Szegednek is csak csekély számú temploma van — temérdek lakosságát figyelembe véve —, de facto csak egy-egy minden városnegyedben, amelyekre területet felosztották. Mivel a harangok minden olyan személy halála után megszólaltak, kinek rokonai meg tudták fizetni számára a respektus e hiábavaló jelét, egész álló nap kénytelenek voltunk emlékezni a járvány jelenlétére. Sokan panaszkodtak fel keserűen az egyházat és a városatyákat a kitört pánikért, ami oly végzetesen segíti a kór terjedését, ekként súlyosbítva azt. És ez még nem minden. Szeged városának birtokában volt egy Szent Rozáliának szentelt kápolna, amely a római katolikusok zarándokhelyéül szolgált. Aratási időszak lévén, dologidő alatt a parasztság nem áldozhatott időt vallási szertartásaira. Következésképpen éjjeli körmeneteket rendeztek a kápolnához, hogy a szent közbenjárásáért könyörögjenek. A megjelentek temérdek sokan voltak, kimerültek a napszitta mezőkön töltött hosszú órák kemény munkájától, felingerlödtek a vallási érzelmeiktől és a ragály méretétől, és ki voltak téve a fagyos levegőnek és az éjszakai harmatnak. E sokadalomban a dögvész természetesen különös erősséggel terjedt.

Közl: Majoros Klára

¹¹ A boldogság, a gondtalan pásztorkor országa a klasszikus költészetben. Eredetileg pásztornőp lakta vidék Görögország területén.

¹² I. m.: I/134. old.

¹³ A Marseille környéki tengerparton népszerű, csipős halleves.

¹⁴ William Makepeace Thackeray (1811–1863) világhírű angol író. Ismert művei: Hiúság vására, Henry Esmond. Sznobok könyve.

¹⁵ I. m.: I/136–137. old.

¹⁶ Az 1866-os porosz–osztrák háborút eldöntő ütközet, ahol az osztrák csapatok megsemmisítő vereséget szenvedtek.

A métázás és a guncsázás

Amikor az én gyermekkoromban kezdett derengeni a labdarúgás jövője, még két népi csapatjáték élt szülőfalumban, Hanván. Mindkettő igen népszerű volt: a métázás is és a guncsázás is. A játék szabályai lényegükben nem, de apróbb mozzanataikban olykor módosultak, ahogy azt az adott helyzetben a körülmények megkívánták.

A *métát* egyaránt játszották iskolás gyerekek és felnőttek, de csak a legények *guncsáztak*, mert az sokkal nagyobb erőfeszítést és figyelmet igényelt. Kemény, férfias, veszélyes játék volt. Néha egyik falu játszott a másikkal, de gyakoribb volt, hogy az *alvégiek*, a *felvégiek* és a *faluköziek* játszottak egymással.

Elsősorban művelődéstörténeti és néprajzi szempontból érdekes és értékes az a mód ahogyan a csapatokat egy-egy játékra megszervezték. Amikor a fiatalok elhatározták, hogy játszanak, a két kiszemelt legügyesebb, legtekintélyesebb, legnépszerűbb legényt középbe tuzskolták. Nevüket közfelkiáltással ismételve kérték őket, hogy szedjenek. Akkor a két szedő felállt egymással szemben és az egyik ünnepélyesen kérdést intézett a másikhoz: „Nyíllal, vagy szedéssel?” — „Nyíllal!” (azaz nyílhúzással) — válaszolt rá a másik. A nyílhúzás ősi, valamikori szokás szerint történt. Az egyik dugott, a másik húzott. Persze a nyílvezető, amelynek emlékét a népi kifejezés megőrizte, fűszál, vessző vagy gyufaszál helyettesítette. A dugó a két különböző hosszúságú szálal úgy takarja el, hogy azok vége egyforma hosszúságban látszott ki. A húzó a kettő közül kihúzza az egyiket. Ha a hosszabbikat, akkor szerencsés volt és jogot nyert az elsőnek választására. Ha „a rövidebbet húzta”, csak másodiknak választhatott csapattagot a fiúk közül. Az előbb választó természetesen mindig az ügyesebbet választotta. Azután újból nyílat húztak, újból választottak, s így folytatták tovább, míg végül nyolc-tíz főből összeállt egy csapat.

A másik csapatválasztási mód is igen régi volt. Nem más, mint az ősi adásvétel alkudozásának egyezkedésének fennmaradt formája. A *szedők*, középen állva alkudozásba kezdtek egymással: „Adsz egyet?” — „Nem adok!” — „Adj egyet!” — „Nem adok!” Az igenlő válasz az lett volna: „Végyl!” Igen ám, de ez a legegyszerűbb mód megfosztotta volna ünnepélyességétől a helyzetet. Az alkudozás felajzott lelkiállapotot teremtett a várakozó fiatalokban. Vajon ki kivel kerül egy csapatba? Ki kivel játszik? Az „Adsz egyet?” és „Nem adok!” legalább ötször megismétlődött egymás után. Addig tartott, amíg a körülállók kórusban nem kérték az elutasító szedőt: „Engedj... engedj már!” Mire ő, hogy önmaga addigi akaratát határozottan láttassa, megfontolt képet vágva, ünnepélyesen kijelentette: „No, jó! Akkor végyl!” S markával nagyot csapott a másik tenyerébe. Erre az kiválasztotta csapatába a legügyesebbet. Utána választott emez, aztán az előbbi harmadiknak és így tovább, míg összeszedték a két csapatot. A megismétlődő alku szavai, mondatai sokszor különböző alliteráció rigmusokkal is tarkították. Ezekkel jártasságukat, szellemességüket kívánták bizonyítani, részben pedig vidám hangulatot teremtettek társaikban. Pl. „Adsz egyet?” — „Adj egyet!” — Válasz rá: „Ha eltolod a hegyet.” Vagy: „Amott látok meggyet.” Vagy: „Behajtom a tehenet.” Vagy: „Lakasza'od a rétet?” stb. Mijután a csapatok így összeálltak — kezdődött a játék.

A métázás

A métázáshoz egy labda és egy bot kellett. A mai teniszlabda nagyságú labdát marhaszorból készítették. A reggeli állattisztáskor levakart szőrt a legények összegyűjtöttek. Közepébe mogoró alakú és nagyságú, gömbölyűre faragott fadarabot vagy kavicsot tettek. A benedvesített szőrcsomót marokban — a hólabda készítésének min-

tájára — összenyomkodták és labda alakúra formálták. Majd a hálókötés és a kosárfonás ismerete szerint kenderből sodort házi fonállal befonták, behurkolták. Készíteték úgy is, hogy a szőrcsomót vászondarabra bugyolálták és bevarrták. A métabotot puhafából, lécszerűen kidolgozva készítették úgy hogy az ütő oldala sima legyen. A végére markolatot is faragtak, így fogása biztonságos lett.

Játéktérnek megfelelt minden sík terület. Ennek nem volt meghatározva sem a szélessége, sem a hosszúsága. Játsozták szérűn, legelőn, úton vagy más alkalmas helyen. A lényeg az volt, hogy húztak egy egyenes vonalat a földön, olyat mint gerelyvetéskor. A vonalon belül állt és várakozott a játsozó csapat. A szolgáló csapatból csupán egy, aki a labdát ütésre feladta. A többiek a vonalon kívül helyezkedtek el egy-mástól különböző távolságra, akárcsak az említett gerelyvetéskor a mérők és a gerelyvisszadobók. Ki közelebb, ki távolabb, ki ezen, ki azon az oldalon, ki pedig középben, ahogyan a játék mozgása megkívánta.

A feladó a labdát feladja (feldobja) merőlegesen a váll fölött 1—1,5 méter magasságra, s tőle mintegy méternyire álló, másik csapat ütő játsokosának, aki a felelése labdát a levegőben teljes erővel kiütötte. A labda mozgása a túl magasra sikerült teniszütésnek felelt meg. A jól eltalált labda így akár ötven méterre is röpült. Az ütő játsokos a botot az ütés után a vonalon belül a földre dobta és teljes erővel futott ki a 13—25 méterre levő *metához* (jelhez), amely egy bevert karó, egy beszuított bot vagy vessző, odahelyezett kődarab, ruhadarab vagy tarisznya lehetett. Annak megérintése vagy megkerülése után vissza kellett futnia a vonalon belülre. A kint szolgáló csapat játsokosainak az volt a feladatuk, hogy a kiütött labdát akár a levegőben elkapják, vagy a földről felkapva a *metához* vagy onnan visszafutó játsokóst eltalálják. Ebből a célból a szolgáló csapat tagjai a megszerzett labdát gyorsan a legkedvezőbb helyzetben levő társuknak továbbították — sokszor a *bent* (vonalon belül) levő feladónak, aki a *metától* visszafutó játsokóst szemközti állásból, kedvezőbb helyzetben jobban eltalálhatta. A kifutás általában gyorsan és egyenes vonalban (a legrövidebb útvonalon) történt. A visszafutás már menekülésszerű volt, kacskaringós útvonalon, mert akkorra a távoliak a megszerzett labdát a közel állónak hajították. Ezeknek célzása elől a *metától* visszafutó játsokos oldalra futhatott, ugorhatott, földre vethette magát, előre-hátra futhatott vagy guggolhatott úgy hogy a feleje dobott labda célt téveszten, s utána gyors rohanással a vonal mögé visszatérhessen. Mert a célt tévesztett labdát ismét felkapták és rádobták. Ha sikeresen visszatért, tovább játszott. Ha eltalálták, kiesett a játékból. A *meta* védelmet nyújtott, mert amíg a játsokos azt érintve ott állott, a találat nem számított. Szorongatott helyzetében ott várhatta meg, amíg soron következő játsoktársa ütötte a labdát. Ha a labda kiröpült, a társa ütése után már futhatott is vissza. Így futás közben találkozott a *metához* futó társával. Ekkor, ha őt találták el a labdával, ugyanúgy kiesett, mintha saját ütése során találták volna el. S ha mindkettejüket (egymás után) eltalálták, mindketten kiestek.

Ha az ütő játsokos nem találta el a feladott labdát, meg kellett várnia következő társának ütését, s akkor vele együtt futott a *metához* és vissza. Előfordult, hogy ilyenkor többen is futottak a *metához*, akár a fél csapat. Mivel az eltalált játsokos kiesett a játékból, a csapat létszáma mindig csökkent, s amikor az utolsó ütő játsokóst is találat érte, a játsokszakasznak vége lett. A két csapat helyet cserélt: a *szolgáló* csapat bement ütni játsozó csapatnak, az ütő csapat pedig kiment szolgálni, azaz labdát szedni és célba dobálni, illetőleg bedobálni. Aztán ismét cseréltek. A játék eredményét sem időben, sem térben, sem cslekvésben semmiféle egységgel nem mérték és nem értékelték. Játsoztak, mert játszani akartak és kedvüket lelték benne.

A guncsázás

A csapat felállása hasonló volt a *metázáshoz*, azzal a különbséggel, hogy csak nyílt terepen lehetett játszani: legelőn vagy kaszálás után a réten. Ugyanúgy alakították meg a csapatokat is. A játék kelléke a *guncsa*, egy teniszlabda nagyságú puhafából faragott golyó. Ezen kívül minden játsokosnak volt egy botja, a *guncsabot*, amely kb. 80 cm hosszú sodrófához hasonló, de annál vastagabb bot, szintén puhafából (égerfa, nyárfa stb.). A játék kiinduló pontja egy kör volt a földön, amelyet a *guncsabot*-tal körben forogva rajzoltak meg. Középen volt egy tányér alakú gödör, mint a golfjátéknál. A játsozó csapat tagjai a kör körül állottak, hogy sorban — egyik a másik után — ütésre kerüljenek. A szolgáló csapat ugyancsak a játék területén, kívül helyezkedett el, amely azonban semmivel sem volt megjelölve. Egy játsokosuk ugyanúgy bent állott, mint a *metázás*nál a feladó, de a körben. A szolgáló csapat felállítását a labdarúgás játsokezdésének felállításához hasonlítva lehetne érzékelteni. A kapus a

feladó, a mezőnyjátékosok pedig a többiek, de hozzá viszonyítva nem háttal, hanem szembe fordulva állanak, vagyis „befelé néznek.”

A feladó merőlegesen feldobta 2–3 méter magasra a guncsát. A játzó csapat ütő játékos felkészülten, derekát, vállát hátra szegve, kezében a botot végénél fogva, karját hatalmas erővel dobásra lendítve, a botot magasan a guncsa után dobta. A forgó bot a feldobott guncsát a levegőben eltalálja, s az ütközés következtében a guncsa 50–60 méteres ívben repült a levegőben. Akárcsak kalapácsvetéskor a vasgolyó. De repült ám maga a guncsabot is. A száraz bot és a guncsa ütközéskor a levegőben olyan hangot ad, mint a xilophon „a” hangja. Az ütő játékosnak a kirepült botja után kell futnia, s azt felkapva vissza kell vele rohannia a körbe. A cselekvés befejezésének külső jeleként és nyomatékaként botja szabad végét beérkezéskor nyomban a tányér alakú gödörbe kell nyomnia. A kiütött guncsát a kint szolgáló csapat tagjai felkapják és kézzel visszadobják a körbe. Ha mellé megy, akkor a körben álló feladó társuk utána ugrik vagy fut, felkapja s bal kezében tartva visszaviszi a körbe, majd a jobb kezében levő guncsabottal ő is megérinti a gödröt. Ha az ütő játékos később érkezik vissza botjával a körbe, mint a visszadobott guncsa, kiesett a játékból. Ha pedig az ütő játékos nem találta el botjával a feldobott guncsát — úgy mint a mé-tázásnál —, meg kellett várnia a következő ütőt, s azzal együtt futott ki mindenki saját botjáért, vissza. Ha nem sikerült a bedobás előtt visszatérniök, mind a ketten kiesek. Amikor az utolsó csapattag is kiesett, a két csapat felváltotta egymást. Minden játékosnak volt botja, egyéni ízlés szerint maga készítette és faragással díszítette. A bot azért is kellett, mert ezzel a szolgáló játékosok a levegőben repülő vagy a földön guruló guncsát megállíthatták, s így időt nyertek a gyors visszadobásra.

Csodálni való volt falusi fiataljainknak az a magas fokú közösségi magatartása és felfogása — ma úgy mondanánk „fair play” viselkedése —, amely a játék során is megnyilvánult. Az egyik ilyen elv volt, hogy aki játszani akart, azt be kellett venni a csapatba. Ha pedig egyikük a végén páratlan maradt, akkor őt a másodíknak szedő kapta — mintegy kárpótlásul —, amiért az ő csapata a folytonos másodszori választással mindig az egy fokkal gyengébb játékosok közül került ki. Ugyanez történt akkor is, ha fiatalabb, sérült vagy testi fogyatékos egyénről van szó. A gyengébb csapat tehát sokszor eggyel több fiúból állott. Ha túl sokan akartak játszani, s nem volt hely a csapatban, a kimaradást nem lehetett szó nélkül hagyni. A két szedő ilyenkor különböző ervekkel olyan helyzetet teremtett, mintha a kimaradók önként álltak volna el a játszástól. A beválasztott fiatalok gyakran maguk ajánlották fel, hogy bizonyos számú ütés után átadják helyüket a kimaradottaknak.

Ha valaki megsérült s nem játszott tovább, a másik csapatból az, akit a sérült ellenében választottak, magától kiállt. Ha ellenben a sérülés nélküli csapat gyengébb volt, akkor emennek a szedője hozzájárult, hogy az teljes létszámban folytassa a játékot. (A szedők — mai szóhasználattal élve — tulajdonképpen csapatkapitányok voltak, de ugyanakkor bírák is, mert a vitát egymás között ők döntötték el.)

Magam is sokat meláztam, guncsáztam, s örülnék, ha ezek a játékok nem merül-nének feledésbe

Madarász László

NÓGRÁDI ÉVSZÁZADOK

Adatok és források a Nógrád megyei

Levéltárból. Összeállította:

Schneider Miklós

(A Nógrád megyei Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat Nógrád megyei csoportjának kiadványa. Salgótarján, 1976. 190 old.)

Tizennégy tagú tudós szerkesztő bizottság bevonásával Nógrád megye tanácsa néhány évvel ezelőtt négykötetes, nagyigényű munkában megíratta és kiadta Nógrád megye történetét. A kitűnő munka — egyszersmind kiváló kezdeményezés a megyék illeten szellemi versenyében — felöleli a megye történetét a legrégibb — régészeti — időkől kezdve mindmáig.

Mintegy kiegészítésként — ám önálló olvasmányként is — jelent meg 1976 végén a Nógrádi Évszázadok című munka, amelyet a Levéltár igazgatója, Schneider Miklós állított össze. Olvasókönyv a megye történetéhez, ezt az alcímet viseli a történelmi mű, amely, noha okmánytár, mégis van olyan olvasmány — és nemcsak a szaktudós, hanem a történelem iránt érdeklődő átlagolvasó számára is —, mint akárhány „történelmi krimi”. Okmánytárak latinból fordított vagy eredetileg is magyarul írt másolataiból és a rendelkezésre állott eredeti anyagból válogatta össze a könyv szerkesztője ezt az „olvasókönyvet”. Az olvasó előtt végigfut nemcsak egy megye, hanem vele együtt maga az ország történelme is. Csupa okmány, királyi, főúri, főpásztori oklevél, dokumentum, adószzeírás, jegyzőkönyv, alispáni jelentés, körözéssel — szöveghűen — rövid, tartalmas magyarázattal.

A dokumentumok eleje: II. András király adománylevele a Nógrád megyei Lengyend földjéről, határleírással, 1216-ban íródott. Az utolsó idézett okmány — a sziráki községi tanács alakuló

ülésének jegyzőkönyve — 1950-es keltezésű. Tartalmi rendjét így osztja fel a szerkesztő: a mohácsi vész előtti kor; a három részre szakadt Magyarország korszaka 1526—1711, a feudalizmus utolsó évszázada és a reformkor (1711—1848); a forradalom és a szabadságharc (1848—1849); a kapitalizmus kora az első világháború végéig, 1918-ig; a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság (1918—1919); a Horthy-korszak (1919—1944); végül a népi demokratikus Magyarország korszaka.

Milyen izgalmas például az az okmány, amely 1335-ben kelt és a Károly Róbert ellen lázadó Zách Felicián birtokainak a Cselényiek számára való átadásáról szól; az Arany-ballada sora jut eszünkbe ezt olvasván... „fiam, Cselényi...!” Avagy egy másik dekrétum, amelyben a mindig adósságokkal küzdő Zsigmond király hasonlóan könyvnyű kezű felesége, Borbála adja zálogba 1437-ben a tolmácsi vámot. S még néhány villanás a megye — és vele együtt az ország — múltjából: Hunyadi levele a csehekkel kötött béke dolgában. A megyék sürgetik a parasztfelkelők elleni segítséget Abaúj vármegyétől 1514-ben, amikor Székely György fellázadt. A török had Füleket fenyegeti. Emléke Cselebi török utazó leírása Nógrád váráról, 1663. Tanúvallomások egy boszorkánysággal vádolt nagyorosi asszony ügyében, 1692. II. Rákóczi Ferenc felkelésre szólítja a megyét, 1704; Rákóczi megdorgálja Pásztó vezetőit; ugyanakkor Széchenyi István üdvözlő a Nógrádi Nemzeti Intézet megalakulását (1832). Felállítják a takarékpénztárt, 1844. Nógrád asszonyaihoz szóló felhívás a honvédség támogatására, 1849. A császári főbiztos jelentése a forradalom utáni helyzetről, 1849. Bejárák elleni óvintézkedések, 1850. Róssa Sándor körözése, 1853. Madách Imre rendőri felügyelet alá való he-

lyezése, 1853. Mauks Ilona válókeresete Mikszáth Kálmán ellen, 1876. (1882-ben újra házasságot kötöttek Mohorán). Készülődés Ferenc József fogadtatására, 1894. és hadifoglyok bevonása a mezőgazdasági munkába, 1916. S ezek után már a mai idők.

Összesen 111 „dokumentumot” szemelt ki a szerkesztő az olvasókönyv céljára, gazdag levéltári irodalom és ún. levéltári fondok felhasználásával. 104 községről tétetik említés, de csak a mai Nógrád megye területével foglalkozik a könyv, Nógrád megye Szlo-

vákiába eső harmadával nem. A könyv 800 példányban jelent meg, de véleményünk szerint akár nagyobb példányszámban és még egyszer ilyen terjedelmet is elbírt volna a kiadvány, azaz az áttekintés, mert az ilyen okmánytárak mellett, hogy növelik egy-egy faj lakóiban a történelmi tudatot, gazdagítják a honismeretet, a megyén kívüli élők számára is érdekes, hasznos — néha vidám, máskor szomorú — olvasmányok.

Sz. V.

MEZŐKÖVESD VÁROS MONOGRAFIÁJA

Szerk.: dr. Sárközi Zoltán és dr. Sándor István

(Kiadta Mezőkövesd város Tanácsa, 1976. 796 old.)

A honismereti mozgalomnak egyik legszerencsésebb helytörténetírási eredménye a Mezőkövesd város történetét tartalmazó könyv. Sikerült ötvözet, mivel a történet és a néprajzkutató szakemberek, valamint a helyi gyűjtők és visszaemlékezők tanulmányait és adatait egyaránt tartalmazza. A szerkesztő társak szakmailag is kiegészítik egymást: mindkettő kövesdi származású és indíttatású lokálpatrióta; Sárközi Zoltán történész, Sándor István néprajzos.

A kötetet négy részre osztották. Az I. rész a település földrajzi helyzetét ismerteti vázlatosan. A II. rész időrendi tanulmányait négyoldalas régészeti áttekintés vezeti be. Ezután következik Mezőkövesd város történetének áttekintése 1275-től 1918-ig, majd az 1918–1945 közötti időszak. A felszabadulás utáni korról kapcsolatban hosszabb-rövidebb áttekintést kapunk Mezőkövesd város mezőgazdaságáról, kereskedelméről, iparáról, kommunális fejlődéséről, társadalmi-politikai életéről, közoktatásáról, valamint kulturális forradalmáról, majd rövid eseménynaptár zárja a II. rész első felét. A II. rész B-felét Egyéb tanulmányok, visszaemlékezések címmel osztották be. A rövid III. rész a matyók antropológiájával foglalkozik. A IV. rész a néprajzot tárgyalja és 32 tanulmányból áll. Végül a városi tanácselnök utószavát olvashatjuk, előtte pedig a szer-

zők foglalkozását és munkahelyét sorolja fel a könyv.

A következőkben részletesebben foglalkozunk a kötet néhány fontosabb tanulmányával.

Sárközi Zoltán: Mezőkövesd története, 1275–1918 c. írásában különösen a középkori mezővárost, a török hódoltság korát és az „újjászületés”-t foglalja össze olyan szakszerűen és tömören, amivel kevés régi mezőváros története dicsekedhet. A szakirodalom mellett ugyanis sok új levéltári adatra támaszkodik. A matyóság történeti kialakulása c. alponthoz elemzi és bizonyítja a matyó elnevezés XVIII. századi eredetét, amikor az az ellenreformációval és a katolikus telepítéssel összefüggő gúnynev volt. A feudális kor áttekintése után a polgári átalakulással fejezi be tanulmányát, amely 919 bizonyító és magyarázó jegyzetanyagot tartalmaz.

Mértéktartó tanulmányt olvashatunk Papp Zoltántól a Tanácsköztársaságról, a Horthy-rendszerrel pedig — ahol az alcímek tördelése külön magyarázatra szorulna — csak érintőlegesen.

A felszabadulás utáni időszakot a helyi igazgatásban és oktatásban tevékenykedő szakemberek írták, akik a történetírásban járatosak. Stílusuk inkább közigazgatási jelentésre vall, mint történelmi értékelésre. Jellemző, hogy témáikat a forráshelyek és a visszaemlékezők megjelölése nélkül írták. Így nem véletlen, hogy pl. a földosztásnál 148 család „kb. 483 kat. h.” földet kapott a 209. old. szerzője szerint, míg a 317. oldalon 135 családnak 1400 kat. h. kiosztásáról tud a másik szerző. Olvasmányos a mezőgazdaságról, az iparról és a kereskedelemről szóló áttekintés.

Az Egyéb tanulmányok, visszaemlékezések címen (sajnos csak a tartalomjegyzékben!) csoportosított 66 oldal fontos kiegészítéseket ad a történelmi részhez. *Bán József* értékes tanulmányban foglalja össze Mezőkövesd és környékének 1849-es szerepét és a szabadságharc hagyományainak továbbélését. *Sárközi Zoltán* (mint a summásság országos történész szakértője) az elszegényedésről, az idénymunkáról, a vándormunkáról és a kivándorlásról ír. Hangsúlyozza, hogy a „magyar nyelvterület legtípusosabb summávidéke” lett Mezőkövesd és környéke. *Kiss Gyula* Mezőkövesd sajtója címen az 1897–1948 közötti helyi hetilapokról, kalendáriummokról és nyomdákrol tudósít: válaszolva a korabeli helyi kulturális és gazdasági-társadalmi eszmefuttatásokat is. *Kápolnai Iván* Történelmi-statistikai vizsgálódások c. tanulmánya kiemelkedően értékes elemzéseket tartalmaz a XVI. századtól a II. világháborúig. Külön tárgyalja és társadalmi értékelésben is részletezi a népességet, az állattenyésztést és a földművelést. Ezután jó áttekintést kapunk a szociális és kulturális, majd az egészségügyi és műveltségi helyzet másfel- illetve kétév-százados alakulásáról. Kiemelkedő a jegyzetanyaga is. A történelmi részt a helyi munkásmozgalomról szóló két visszaemlékezés (emlékirat és visszaemlékezés) zárja le. Ezek a tanulmányok és visszaemlékezések kiegészítik a történelmi időrendiségben írt tanulmányokat. Megfontolandó, illetve vitatható azonban az, hogy ezeknek nagyobb részeit nem kellett volna-e időrendileg is beilleszteni a II. rész A-felébe.

A néprajzról szóló IV. rész tulajdonképpen a könyv második fele. Néhány újabb helytörténeti kiadványhoz (Óros-háza, Tápé, Mezőberény stb.) hasonló-

an ebben a kötetben is részletes néprajzi rendszerezésű — a történelmi részt jól kiegészítő — áttekintést találunk. Ez Mezőkövesdnél különösen jogos, hiszen a matyók életmódjáról köztudomásúan sok nézet és tanulmány látott korábban is napvilágot.

A Matyó társadalom c. első tanulmányban *Herkely László* a ház-közösség és a legény-leányélet címszavak alatt vázolja a matyó közösségi életet. Ezután *Sándor István* a Summás-élet-ben néprajzi elemekkel (a summásélet mint a nagycsalád egyik bomlasztója, a munkaritmus, „az időszakos hazátlanság” stb.) egészíti ki *Sárközi* hasonló témájú tanulmányát. A matyó népviseletről képekkel is gazdagon illusztrált tanulmányparost látunk utána *Györffy István*, illetve *Györffy-Féi Edit* tollából. Ezután sorakoznak a következő fejezetek a néprajztudomány minden területéről, amelyek közül csak néhányat említünk: A test technikája. A falukép, Lakoház—istálló, Matyóföldi tüzelők és szénatartók. A ház belseje, Mezőkövesdi bútorok. Állattartás. Állatgyógyítás. A matyók mezőgazdasága, Táplálkozás. A matyó himzés, Kis Jankó Bori, Fonóélet. A matyó lakodalom. A matyó tájnyelv, Mezőkövesd mesekincséből, Karácsonyi szokások. Népdal, Népzene. Végül pedig Az örökség c. szerkesztői utószó zárja a sort, amely azt elemzi, hogy mit menten meg — mint haladó hagyományt — az új, a várossá vált Mezőkövesd a „néz századok alatt ápoló hagyományos műveltségből”.

Végül ismét csak dicséret illeti a szerkesztőparost gondos munkásságáért. A gazdagon illusztrált kötet nemcsak a helyi érdeklődésre tarthat számot.

Dr. Sági Vilmos

PEST MEGYE VERSEKÉBEN

Szerk.: *Baranyi Ferenc*

(A Pest megyei Tanács Közművelődési
(Bizottságának kiadása, 1975. 192 old.)

Egy ezerkét száz példányban megjelent, számozott, miniatűr kiadványról írom ezeket a sorokat. Túl a bibliofil érényeken azért örülünk különösen e kis könyvnek, mert beszédesen bizonyítja, hogy Pest megye ad magára. *Békés István* Pest megyei barangolások c. kötetében számbavette a jelent, ez a kiad-

vány pedig a megye költői múltját térképezi. Így Pest megye is felzárkózott azon megyék sorába, amelyek összeállítják — tudományos műszóval élve — saját irodalmi topográfiájukat. Külön jó, hogy a kötet szerkesztő gazdája maga is költő.

A könyv palettájára *Vörösmartytól* kezdődően gyűjti a színeket, és saját nemzedékének néhány versével is gazdagítja a kötetet. A kis könyv szinte verses hazai történelem. *Zách Klára* tragédiája már *Vörösmartyt* is versre

indítja, de elborong a szörnyű tragédián
 Áprily Lajos is:
 azt hiszem néha:
 erre menekül
 s befut hozzám
 a rémült Zách-kisasszony

(Visegrád)

A Felicián lánya c. versében pedig újra éli Áprily a költői lélekben megmegújuló tragédiát. Természetesen nem hiányzik a kötetből a „Zách Bódognak bosszús szellemé”-t idéző *Petőfi és Arany* klasszikus balladája sem. Baranyi telitalálat volt Arany Stanzáit idézni a Mátyás dalünnepe c. eposzi kísérletből! *Illyés Gyula*: Dózsa György beszéde a ceglédi piacon nehéz sorai tömbként zuhannak az olvasóra. Aztán a reformkor (*Vörösmarty*: Főti dal) után Pest megye Petőfi je kap hangot a Galgaparthoz c. ifjúkori költeménye mellett az 1845-ös — Dömsödön írt — Piroslík mári a fákon a levél c. versével. Tudom, hogy egy antológiának határai vannak, mégis szívesen láttam volna az ugyan-csak Dömsödön kelt Várady Antalhoz c. verset, ahol Petőfi először összegezte forradalmi hivatását. És ha még valami elfért volna a reformkorból, hát *Kölcsey*: Rákos nimfájához c. versének is itt lett volna helye! Arany János Marci bácsija (A vén gulyás) a költő nagykőrösi világának dokumentuma, és külön örültem a kevéssé ismert ráckevei balladának. Arany Népdalának! (A nemrég elhunyt *Vujcsics Tihamér* varázsos zenével festette alá e ballada világát!) Szerencsés kézzel választotta Baranyi a szabadságharcra emlékeztető *Mátyás Ferenc* verset, A bicskei csatát, és Gyóni versét, A dabusi új harangokat!

Valóságos költői verseny bontakozik ki a szép kötetben. *Vas István* Szentendrei elégiája társul az Áprily versekhez, Monor és Ócsa tájait megejtő varázssal rögzíti a minden ízében Pest megyei gyökerű *Falu Tamás*. A ráckevei járás — Dunaharaszti — költője *Tornai József*, aki hiteles költői remekléssel jelzi az Ének a HÉV-villamosokhoz c. versében a bejárók életét, és Autógyári ódájában *József Attila* nagy várospereimi verseit folytatja. A Dunaha-

raszti c. Tornai versnek ez az első megfogalmazása, a válogatott versekben találjuk a végső változatot! *Szerb György* Ráckeve verse, *Kerekes András* Suránya vagy Gödöllője a kötetbe való, ezután e költőre is jobban kell figyelnünk! Az országot végigjáró *Berda József*, a jó ízek és borok költője a Főti dal modern párversét valósítja meg Egy borospince felirataként c. munkájában. Örültem annak, hogy Baranyi sajátmagát nem rekesztette ki a kötetből! Kevés olyan bea megye századainak, mint éppen saját szédes összefoglalását találhatta volna Duna—Tisza köze c. versét.

A Pest megyei Tanács Közművelődési Bizottsága, dr. *Csicsay Iván* felelős kiadó aligha fordíthatná volna jobb kezdeményezésre, kiadványra a pénzt, mint e felszabadulásunk 30. és Vác városa 900. évfordulójára kiadott kötetre. A kitűnő kezdeményezés azonban újabb feladatokat is körvonalaz. Jó lenne ezt a mindössze 1200 példányban megjelent könyvészeti remekművet újabb-egyszerűbb 3000 példányban kiadni, hogy eljuthasson a megye minden irodalombarátjához. Folytatom a kívánságokat címűt — amely összefoglalná a megye fontosabb irodalmi szövegemlékeit. *Taurinus* és *Tabero* szövegfeljegyzéseit Dózsa ceglédi beszédéről, *Szegedi Kiss István* verseiből részletet, *Oláh Miklós* feljegyzéseit és másokét is Visegrádról, a reneszánsz földi paradicsomról. Török kori utazók feljegyzéseit Ráckevéről, a népes XVI—XVII. századi kereskedővárosról, a korai Dunát leíró verseket — pl. *Koroknay Sándorét* a XIX. század elejéről a makádi-kulcsi Duna szépségéről, krónikarészleteket —, *Balla Gergelyét* Nagykőrösről és a névtelenebbekét szerte a megyéről. *Várady Antal* feledhetetlenül írja le, hogyan utaztak hajdan kofakocsin Dömsödre — neki írta Petőfi a versét! — és egy ilyen kiadványt össze lehetne kötni a megye irodalmi topográfiai adattárával is. Hiszek abban, hogy a Pest megyei Tanács Közművelődési Bizottsága módot talál a megye nemes irodalmi hagyományainak további ápolására. Úgy érzem, nyitott kapukat döngetek...

Kovács József László

A BALATONI CSATA

Veszprém megye felszabadításának katonai története

(Kiadja a Veszprém megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Veszprém, 1976. 494 old.)

Balatoni csata néven foglalható össze a második világháborúnak az a három szovjet és két német hadművelete, amely a Balaton térségében zajlott le, vagy pedig érintette ezt a területet. Veress D. Csaba munkája az első olyan hadtörténeti mű, amely a körzetben lezajlott hadi eseményeket összefoglalóan és teljes részletességgel feltárja a szovjet, a német, valamint a magyar katonai és polgári levéltárak, könyvtári anyagok és visszaemlékezések alapján. A kötet az 1944. december 1. és 1945. március 30. között lezajlott események krónikája. E négy hónap súlyos áldozatokkal járó harcainak meghozták Veszprém megye számára a felszabadulást.

A német hadsereg felismerve a tó környékének jó terepadottságát, a Balaton körül kiépített védelmi vonalból akarta megakadályozni a szovjet csapatok előrenyomulását. Innen indult ki az az ellenlökés is, amelynek célja a körülkerített Budapest felmentése volt. A szerző napról napra követve tárja fel a csaták, hadi események történetét, elemelve mindkét hadviselő fél ember- és harcianyag-bevetéseit, veszteségeit, hullámzó előre- és visszavonulásait, s végül a németekre mért döntő csapást: a megye felszabadításáért indított utolsó nagy csatát.

A németek a Balatonra támaszkodva építették ki a német birodalom délkeleti határait védő „Margit” és „Klára” védelmi övezeteket. A Budapest felmentésére indított három katonai ellencsapás közül pedig kettő, a „Konrad II.” és a „Konrad III.” ebből a térségből indult ki. A szerző bizonyítja, hogy a térség észak-északkeleti részén bontakozott ki a németek „Tavaszi ébredés” fedőnevű ellentámadása, amelynek kudarca megpecsételte a birodalom délkeleti részének sorsát.

E támadás összeomlása után bontakozott ki a 2. és a 3. Ukrán Frontok bécsi támadó hadműveletének főcsapása, amely végső kifejtésében hozzájárult a német fasiszták teljes vereségéhez.

A könyv az olvasót érthetően lebilincseli, különösen akkor, ha maga is résztvevője, szemtanúja volt az akkori eseményeknek. A Veszprém megyei hadi események a „Margit”-vonal át-törése után kezdődtek, amikor 1944. január 1. és 15. között erős légi tevékenység indult meg, elsősorban a németek utánpótlási, közlekedési útvonalai, valamint a hadi fontosságú üzemek ellen. Az események leírásának nemcsak a rendszerezett feltárás az előnye, hanem az is, hogy a szerző mindezeket társadalmi, politikai és katonapolitikai összefüggéseiben tárgyalja. Kitér a hadszíntér eseményeinek előzményeire, s a megyei események tárgyalása után szól a harci cselekmények következményeiről is.

Veress D. Csaba tízéves kutatómunkájának eredménye ez a könyv. Kitaró türelemmel, a történelmi hűség iránti alázattal, pontossággal derített fel minden adatot. Személyesen végigjárta a megye valamennyi települését, s így gyűjtötte a visszaemlékezéseket, a tárgyi és más bizonyító erejű adatokat. Kutatómunkájára jellemző egy 1972-es epizód. Alsóörs határában a Balatonparti nádasban egy, a II. világháború idején lezuhant szovjet repülőgép roncsaira bukkantak. A szerző már a roncs kiemelése előtt közölte, hogy melyik gép maradványa került elő, s a gép lelövésének idejéről is tájékoztató. (Ezt követően azonosították személyzetét is, és katonai pompával temették új nyugvóhelyre a hősi halottakat.)

Emlékeztetnek azok a leírások, amelyek a németek utolsó, kétségbeesett erőfeszítéseit mutatják be, amikor már csak a felkoncolás, a polgári lakosság terrorizálása, az erőszakos kitelepítés, a deportálás, a szökötték féktelen üldözése volt egyetlen lehetőségük. A könyv lapjain név szerint is ott sorakoznak azok, akik áldozatai voltak ennek a terrornak. Katonaszökevények vagy csak egyszerűen félelemből elbujdosottak, polgári lakosok szárai nem érthették meg a felszabadulást. Az erre vonatkozó adatok, leírások megdöbbentőek. Ugyanakkor a humanitás, a segítőkészség példái is ott sorakoznak a könyv lapjain.

A kötet huszonkilenc fényképpel feltöltött. Készítők V. A. Szuycsev marsall, a szovjet 17. légi hadsereg parancsnoka és Sreit József veszprémi fényképész voltak. Az események leírása

sát számos hadművelleti térképvázlat teszi szemléletessé. A könyv közli még a harcokban részt vevő szovjet és német páncélosok, repülőgépek főbb műszaki adatait is.

A mű nem csak kiemelkedő helyismereti jelentősége miatt érdemel em-

lítést (Veszprém megyében helyismereti törzsanyag), hanem azért is, mert hazánkban egyedülálló a katonaiszakkönyvek sorában: egy megye hadieseményeit mutatja be hitelesen, tárgyilagos pontossággal, forrásértékű adatok közlésével.

Tölgyesi József

CZAKÓ SAROLTA—JENEI KÁROLY:

A TELEFONGYÁR TÖRTÉNETE,

1876—1976

(Kiadta a Telefongyár, R.p., 1976. 300 old.)

A gyár százéves jubileumára megjelent könyv előszavát Rózsavölgyi József vezérigazgató írta. Néhány sorban visszaemlékezik a gyár alakulására, a sokféle gyártmányra és megállapítja, hogy „a Telefongyár sok próbát kiállt, szép mozgalmi hagyományokkal rendelkező kollektívája sokszor bebizonyította hűségét és akaraterejét”.

A könyv első része — a Telefongyár tökések fejlődése, 1876—1948 — Jenei Károlytól származik. A második része — a Telefongyár az államosítástól a centenáriumi évfordulóig, 1948—1976 — Czákó Sarolta állította össze.

Jenei Károly alapos kutatómunkával tárta fel e nagy múltú gyár indulásának körülményeit. Az első üzemet a VIII. kerületi Stáció (ma Baross) utca 22. szám alatt nyitotta meg Neuhold János, aki — a cégbírósi bejegyzés szerint — távirat építészeti iparos és mérnök. Az itteni műhelyben 10—12 műszerész dolgozott. Morse-rendszerű távirógépeket gyártottak. 1877-ben a Hadügyminisztériumnak dolgoztak. Időközben szűk lett a műhely, ezért 1879-ben a VII. kerületi Dohány utca 80. szám alatti kb. 800 négyszögletes telken Neuhold gyárat épített. Itt már 150 munkása volt, s táviratgyárosnak nevezik.

Ebben az időben 50 állomásos távbeszélő központot szerelt fel Pécsre, de közben figyelt egy iparágra, a vasútbiztosító berendezések gyártására. Neuhold felismerte e biztosító berendezések fontosságát, s Magyarországon ő volt az első, aki elkezdte gyártásukat.

Az 1883-as gyártmányjegyzék alapján a szerző megállapítja, hogy milyen sok területen voltak elsők fontos ter-

mékgyártásában. Megalapozottnak látszik tehát Neuhold Jánosnak az illetékes miniszterhez benyújtott állami kedvezmény megadására vonatkozó kérelme, amit meg is kapott.

A gyár a Dohány utcai telket is „ki-nőtte”, s 1885-ben a VII. kerületi Damjanich utca 21. szám alatt egy nagyobb gyártelepet létesített, főleg a helyigényes vasútbiztosító berendezések miatt.

Külön fejezet foglalkozik a banktőke megnyerésével, valamint a részvénytársaság megalapításával (1891—1894). A gyárnak csekély volt a forgótőkéje és a megrendelők — az államvasutak, a postaigazgatóság — lassan egyenlítették ki tartozásukat. Vagyon tehát volt, de pénz nem. Ezt a helyzetet oldotta meg a részvénytársaság.

Ezután kerül sor „a régi gyártási profil folytatása közkereseti társaság keretében 1894—1899” című korszak ismertetésére, majd a hannoveri telefongyárral való (1900—1911) kapcsolatra. Újabb költözések: 1894. novemberében az Aréna (Dózsa György) út 16. szám, 1895-ben pedig a VIII. kerületi Szilágyi utca 3. szám alatt bérelt a gyár helyiséget.

1900-ban már a Gizella úton építkeztek és 1911-ben Telefongyár néven magyar vállalat alakult át az üzern. A könyvben szereplő régi képeken láthatjuk az 1905. évi elektromos autómobil jelzőtükröt, továbbá az ebből az időből való induktos asztali telefont, a központi kapcsolószerkezt, a CB telefonkészüléket és a sorompóhajtóműt.

Kévs a gyári munkásmozgalomra vonatkozó adat. Olvashatunk az 1904. február 19-i munkabeszüntetésről, valamint arról, hogy 1910. november 29-én az esztergályosok és a szerszámkészítők három napig sztrájkoltak, mert a gyár főmérnöke arra akarta őket kényszeríteni, hogy saját pénzüket vegyék meg a szerszámokat. A Vas- és Fémmunkás Szakszervezet melléjük

állt, s kizárásukat a gyár érvénytelenítette.

Az önálló magyar részvénytársaság megalakulását és működését külön részletezi a könyv. Ebben az időben a telefongyári munkások már tevékenyebben vettek részt a politikai és bérharcokban. Több bizalmi férfit indokolatlanul elbocsátottak, mire a szakszervezet munkavállalási tilalom alá helyezte a gyárat. 1912. március 4-én tüntető sétatartottak az általános választójog kivívása érdekében. 1912. május 5-én az összes gyári munkás sztrájkolt, de eredménytelenül. Ezeken kívül még számos megmozdulásban vettek részt a Telefongyár dolgozói.

A Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó adatok száma — feltehetően okmányok hiányában — csekély. A szocializálás után termelési biztos került a gyár élére. A munkástanács tagjai közül a könyv csak Kender Károlyt említi, aki a „legaktívabb” tag volt. A Telefongyárat a Szociális Termelés Népbiztossága elektromos ipari szakosztályának IX. alosztályához osztották be. Kiemeli a könyv, hogy az intervenció idején a gyárban is megindult a toborzás a Vörös Hadseregbe. Horváth Imre és Krámer Sándor (a KIMSZ vezetője) lett vöröskatoná.

1919. július 7-én Mihály Dénes egész Európában elsőként bemutatta a televíziót. A neve „TELEHOR” volt, s több kilométerre is közvetített képeket. Ezt a készüléket Mihály Dénes Neuhold Kornél ügyvezető igazgató támogatásával két éven át a Telefongyár laboratóriumában kísérletezte ki.

1921-ben rádióvevő-készüléket szállítottak a Honvédelmi Minisztériumnak. 1923-ban Magyarországon elsőként gyártottak detektoros készüléket. Hosszú kísérletezések után lássan megkezdik a rádiógyártást, egyelőre igen sok problémával.

A továbbiak során képet kapunk a vállalat új főrészvényeseiről, a gyár működéséről a gazdasági válság (1929—1933) idején, az új konjunktúra előleiről (1934—1938), és a második világháborús elkészületekről.

1939-ben a gyár hadiüzem lett, a rendelkezések sokasodtak. A munkáslétszám 1944 tavaszán 1780 főre emelkedett. A dolgozók utasítást kaptak, hogy a kitelepítésig folytassák a munkát. A gyár felrobbantása elmaradt, az ostrom 1944 december 31-én megkezdődött. A szovjet csapatok január 12-én jelentek meg a Hungária körüli gyártelepen.

Odajnyik mérnök-őrnagy irányításával rövidesen megindult a gyár helyreállítása. A könyv részletesen ismerteti a károkat, a vagyoni helyzetet, majd az üzemi bizottság megalakulásával (1945) és működésével foglalkozik. A két munkáspárt üzemi szervezetének egyesülése után, 1948-ban munkásigazgató, Farkas János került a gyár élére.

A szocialista építés útján című fejezetben szerepel a gyár első szocialista terve, nagyszámú statisztikai adattal. 1949-ben újabb államosításra került sor, s Bogát László igazgatóra hárult a nagyhírű gyár vezetése. A könyv ismerteti azokat a küzdelmeket, amelyeket az első öt éves tervidőszakban vállaltak a dolgozók.

Czakó Sarolta sorra ismerteti a gyár terveit, de nem mulasztja el a párt- és szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos eredményeket sem. Helyet kapott továbbá írásában a táncgyűttes és a színjátszás is. Végül az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséről és eredményeiről is átfogó képet kapunk. A közölt szöveget számos képpel gazdagították a szerzők.

Dr. Légrádi Dezső

SALLO ISTVÁN—KARDALUS JÁNOS:

KAPUK ÉS KERÍTÉSEK HARGITA MEGYÉBEN

(Kiadja a Hargita megye Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottsága Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom megyei Irányító Központja. Csíkszereda, 1977. 4 oldal szöveg + 74 oldal kép.)

Egy népművészeti album lapozgatása közben ötlik fel bennünk, amint kapukat, kerítéseket nézegetünk, hogy a

műértékek és a népi munkák közötti összefüggés csöppet sem erőszakolt, mert akár dekoratív indíttatású valamilyen „termék”, akár nem, a valószínűség, értes mérlegén összevethető. Nézzük meg a lécz- és deszkakompozíciók némelyikét, nem adhatná-e el némelyiket valami ügyeskedő akár opart műként!? A kapuk, erőből feszülő tömegükkel, a kötések okos, nyugalmat

sugárzó illeszkedésével, fogózkodásával, a nyílások, ürok ritmikus rendjével, a súlyos, nehéz elemekhez a maga könnyűvel, derűs, röppenni kész tartásával társuló zsindegy, a kelő nap sugarait a nagykapu körve alatt légbe vetítő lécsor, a lábához boruló, térdeplésből magasra szökkenő, indán repeső virágsor, madarak, szélrózsák, a határ-örizők éjjel-nappal ébren vigyázását jelképező napfélföld monumentálisak, sohasem mórók, mindig erőt sugárzó egységben magaslanak; kifejezik, összesztik építő és épített világban elfoglalt helyéről való vélekedését, mert ezek nem csupán bejáratok, nemcsak díszes nyílások a szekéren és a gyalog közlekedők számára, de jelek, egyfajta összefoglaló, jelképes „leírásai” szerkezettel, ábrákkal, anyaggal az életnek, mi szekér- és marhajárásnyira „történik” körös-körül, szántón, legelőn, kaszálón, erdőn, juhszálláson, tornácán, szobában, csűrben, istállóban. Jól tudták, érezték ezt a kapuállítók, kapu előtt üldögélők, az újonnan állított építményt értő szemmel nézegetők.

A természeti formákkal, elemekkel dolgozó, a funkcionalitást mindenek fölött tisztelő asztalos, aca a térhatároló egész elemeiben is a természet számunkra igazságként ható formáinak bölcs tisztaságával fogalmaz. Ha például a lécsor, a deszka tulipános, az adott anyaghoz igazodva lényegé, jellé, némelykor jelképpé stilizálja a mestert. A véletlen, az egyszeri sohasem rangosodhat a követésre méltó tisztességgé. Persze, sok ügyetlen kísérlet történni, a történik ma is.

Talán az a látszat, hogy Salló István és Kardulus János igen hasznos munkájáról alig szólnak. Pedig valójában arról beszélünk. És arról, amit a falusi mesterek, művészek teremtettek, s amit szorgos munkával megvényí területről összegyűjtött, lerajzolt a két szerző. Rövid, de négy nyelven közreadott bevezetőjükben kerülnek az elméleti fejtegetéseket. Szándékuk: a kapu-és kerítésállítók segítése jó példákkal, mintákkal, hadd éljen tovább, virágozzék ez a szép hagyomány, népművészetünk eredeti megnyilatkozása. Szándékuk beteljesedését bizonyára újonnan emelt kapuk, kerítések sora jelzi majd, de a kapu, kerítés nem állító könyves ember is haszonra őrizheti

polcán, forgathatja az albumot, hiszen a kockaházakkal, házardokidőben megnyugtató ezeknek a szép, egyszerű építményeknek a látása.

A kapukon itt-ott felbukkanó giccses, népitől elütő díszek, képek (vadat üző hátizsákos vadász és egyebek) elmarasztalásában egy véleményen lehetünk a szerzőkkel. Nem úgy a követendő példaként emlegetett, maomfalvi kaputükröket illetően! Az albumban közreadott alakos kompozíciójú kaputükröket nem tartjuk szerencsésnek. Jóllehet a maomfalvi mester gyönyörű kapukat emel, de kaputükrei stílustörések, elütnek az építmény egészétől, természetétől, nem tudnak, nem is tudhatnak beilleszkedni a jelképi erejűvé stilizált egészbe. Olyan formanyelven fogalmazódtak, ami népművészeti kiállítások lámpáin, súlykolóin, székamlán, asztallapon, naiv faragó féldomborművén derék teljesítményként esetleg méltányolható, de itt csak csizma az asztalon. A mester maga is érzi ezt, egyszerűsíteni próbál, de a húszas-harmincas évek illusztrációinak szecessziós vonalai nem lehetnek az ősiség jegyei. Ez a változás kapufeliratban így érzékelhető: „Ha kel az ég szép hajnala kezemben az eke szarva”. „Fehérnyikó három malma falunk nevét arról kapta”. Ezek a tükrök, ezek a feliratok már nem a házbelleknek, nem a falutársaknak szólnak, nem készítenek meditálásra, legfeljebb a kirakmezés hangulatát keltik az emberben.

Mindez egy művészetkedvelő mo-fondírozása, aki úgy véli, a remekművek és a műérték számba menő népi munkák emberi méretezése, térrendező elvei között a valóságismeretben, a természetes igazságok tiszteletében közös szemléleti jegyek fedezendők fel. Amiből az is következne, hogy az egészséges látáskultúrájú tömegek lehetséges, potenciális értő, szellemi mecénásai lehetnek a legkorszerűbb alkotásoknak is, éppen csak módot kellene lenni arra, hogy otthoni, tiszta látványélményeikkel mérjenek, s ne olajba fullasztott-fényezett falvédőnyomatok pirosító, aranyító világát keressék ott, ahol igazság mondatik a világról s az emberről, mint otthon szokás náluk, amikor a bárdolatlan fa szerzőszámmá, házzá, kapuvá lesz.

Forró László

¹ Megjelent az Útunk 1977. 19. számában.

PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT! PÁLYÁZAT!

Beszámoló a 25. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat eredményeiről

A szokásosnál is nagyobb várakozás előzte meg az idei jubileumi pályázat bíráló bizottsági ülését. A beérkezett pályamunkák között sok rajzot, képet és fényképet is találhattunk, amelyeket a jubileum alkalmával kiírt rajz- és fényképpályázatra készítettek. A pályázaton részt vettek az 1977. évi Diáknapi Ünnepekre beküldött, és ott magasabb díjat nyert középiskolai dolgozatok is. A pályamunkákat és kérdőív-válaszokat a Nyelvudományi Intézet, az MTA Néprajzi Kutatócsoportja, az Országos Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum munkatársai bírálták el, mintegy negyven kutató és múzeológus vállalkozott a szakbírálatok elkészítésére.

Az Országos Bíráló Bizottság december 8-án ült össze a Néprajzi Múzeum tanácstermében, hogy döntsön az idei díjakról. A szaklektorokból és megyei múzeumok néprajzos muzeológusaiból álló bíráló bizottság elnöki tisztségét dr. Tóth István akadémikus látta el.

A 25. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra 401 pályamunka érkezett, ebből 180 felnőtt és 221 ifjúsági munka volt. 10 különféle kérdőívre 132 db választ küldtek be, ezek megoldása a következő volt: Boross M.: Kertészeti építmények, csöszkunyók (42 váasz), K. Csilléry K.: Szobabelsők (17), Varga Zs.: Szakrális emlékek (16), Kecskés P.: Préházak, pincék (14), Juhász A.: Tanyai telek-elrendezés (12), Balassa M. I.: Épületfalak (11), Morvay J.—Kresz M.: Táplálkozás (10), Selmeczi Kovács A.: Csűrök (7), Balassa M. I.: Méhesek (3) Paládi Kovács A.: Abara (1). Ez a mennyiség a pályamunkák számához viszonyítva 33%, szemben a tavalyi 24%-kal. A kérdőíves válaszokkal négyen nyertek kiemelt I. díjat: Balázs Livia Rábapordány, dr. Kovács Jenő Szombathely, Szakácsi Lajos Szentés, Szabó József Bük. A kérdőíves válaszokért 14 első díjat, 21 második díjat és 19 harmadik díjat szavazott meg a bíráló bizottság.

A pályamunkák közül sajnos igen sok, 137 minősült jelentéktelennek, ez a pályamunkák 34%-a, szemben a tavalyi 16%-kal. Ennek oka elsősorban az, hogy az idei pályázaton résztvevő diáknapi pályamunkák közül igen sok nem érte el az országos pályázat követelményének szintjét.

Az Országos Bíráló Bizottság, a szakbírálati jelentésekből kiindulva 84 pályamunkát ítelt magasabb díjazásra (21%) a következő megoszlásban: kiemelt I. díj 9, I. díj 17, II. díj 27, és III. díj 31 dolgozat. A bíráló bizottság ez évben is pénz- és könyvjutalmat ítelt a buzdításra méltó, de díjjal nem jutalmazható dolgozatokért.

A beküldött pályamunkák tematikus megoszlása a korábbi évek központilag javasolt témáinak befutását tükrözi. Kiemelkedően nagyobb számban a népi ipar (13%), a gazdálkodás (11%), az életmód, életrajz (10%), a földrajzi név (10%) témakörében készültek dolgozatok. 4–9%-kal részesedtek az alábbi témakörök: gyógyítás, népszokások, nemzetiségi néprajzi anyag, táplálkozás, temető néprajza; 3–0,5%-kal szerepelt a népköltészet, a játék, a nyelvészeti anyag, az állattartás, a népművészet, az okmánymásolat, az építkezés, a viselet, a fénykép, a zene és a rajzanyagot feldolgozó gyűjtés.

Tanulságos a pályamunkák területi szóródása is, jól tükrözi a megyei szervezetek színvonalát, valamint a megyei szintű érdekeltséget. Szolnok megyéből 44, Borsod-ból 40, Hajdú-Biharból 37, Pest megyéből 35, Csongrád megyéből 28, Veszprém megyéből 27, Tolna megyéből 24, Vas megyéből 22, Baranya megyéből 20, Heves megyéből 19, Békés megyéből 17, Somogy megyéből 14, Zala megyéből 11, Komárom megyéből 10, Fejér megyéből 8, Nógrád megyéből 7, Szabolcs-Szatmárból 7, Győr-Sopronból 7, Bács-Kiskunból 3 dolgozat érkezett be.

Az idei jubileumi pályázaton *kiemelt I. díjat* nyertek: *özü. Mačzó Mihályné* (Szentendre), rajzpályázatra beküldött 6 képével (Házunk, A szoba, A konyha, A pitvar, A kamra, Idesapám, idesanyám meg én) és *dr. Bereczky Imre* (Dévaványa): Marhatartás a kapitalista korszakban c. munkájával. *I. díjat* nyert *Molnár Ambrus* (Hajdúhadháza): Egyházon kívüli népi vallásosság a múltban és a jelenben Hajdúhadháza, *Leskó Jánosné* (Szirmabesenyő): Sorsom, életem — önéletrajz, *Dobosy László* (Özd): Farkaslyuktelepi fazekasműhely, *Pásztor mézeskalácsos és Dobosy László—ifj. Dobosy László*: Festett asztalosmunkák a Bódva és Hernád között c. pályamunkáikkal, *Szabó József* (Bük): A hagyományos paraszti állattartás Bük községben és a Répcse vidékén (II. rész Kisállattartás), *Viktor Gyula* (Rudabánya): Rudabánya helynevei, *Sebestyén Ádám* (Kakasd): Andrásházi népmesék, *Süle Sándor* (Révfülpöl): Köveskő földrajzi nevei, Szentbékakál földrajzi nevei, *Mészárosné Varga Mária* (Bazsi): Bazsi község földrajzi neveinek névtani vizsgálata és *Wöller István* (Veszprém): Pápateszér malomipara című dolgozata.

Az ifjúsági tagozatban a következők nyertek I. díjat: *Barsi Hajnal* (Győr): Bezenyei horvát népdalok (kiemelt I. díj), *Szentenrei Eszter* (Balmazújváros): Az ifjúság társasélete, udvarlás, szórakozás, lakodalmi szokások, *Sebestyén György* (Budapest): Hévízgyörki babonás történetek, *Makai János—Orsó Mária* (Eger): Földrajzi nevek Tiszanána és Tarnasárány községekben, *Hegedűs Ágnes—Orsó Mária* (Eger): Földrajzi nevek Tarnaméra és Boconád községekben, *Kovács Lajos* (Szeremle): A hagyományos paraszti gazdálkodás Szeremlén és *Turi Teodóra* (Kisbér): A szígyártás szokásai Kisbérben című dolgozatával.

Sajnálatos, hogy két megye a beadási határidőről való lekésés miatt nem szerepelhetett az országos pályázaton.

Szacsavay Éva

Pályázati felhívás

Az MTA Nyelvtudományi Intézete, a Szabadtéri Néprajzi Múzeum és a Néprajzi Múzeum — a megyei tanácsok és múzeumi szervezetek közreműködésével — meghirdeti az 1978. évi

XXVI. ORSZÁGOS NÉPRAJZI ÉS NYELVJÁRÁSI GYŰJTŐPÁLYÁZATOT

Pályázni lehet:

A Helyszíni gyűjtésen alapuló, vagy a paraszti élet saját tapasztalatán (esetleg levéltári kutatáson) nyugvó, eredeti ismeretanyagot feltáró munkával, amely nyomtatásban még nem jelent meg és más pályázaton nem szerepelt.

A pályázat feltételeként minden pályázónak egy, a Néprajzi Múzeumtól postai úton igényelhető kérdőívet is ki kell töltenie. (Aki nyelvjárási témával pályázna, illetve akik három éven keresztül rendszeresen részt vettek a pályázaton és ott díjakat nyertek, mentesülnek e feltétel teljesítése alól.)

B A Néprajzi Múzeum által kibocsátott, a B. pontban feltüntetett kérdőívekre adott válaszokkal.

A 1. Témakörök:

- telekeltrendezés — lakóház — lakásbelső — gazdasági épületek;
- személynevek (keresztnevek, ragadványnevek, becézőnevek) — állatnevek — növénynevek;
- paraszti-önéletrajzok;
- szabadon választható néprajzi témák;
- magyarországi nemzetiségek körében élő hagyományok;
- a paraszti élet emlékeit őrző régi (családi) fényképek és rajzok.

2. A pályamunkát két azonos tartalmú és kiállítású (azonos fotókkal, fonetikus bejegyzések stb.) — lehetőleg gépellt példányban kell beküldeni a gyűjtőhely szerint illetékes megyei múzeumigazgatóság címére, az általuk meghatározott időpontig.

A parasztonéletrajzokat és a pályázat feltételeként kitöltött kérdőívet elegendő egy kézzel írott példányban elkészíteni, ezek közvetlenül a Néprajzi Múzeumba küldendők.

3. A pályamunkák népszerű anyagát kiejtés szerint (fonetikusan) igyekezzenek leírni, jelölve a palóc a, ly, a gyakori e hangot, összeolvadásokat, hasonulásokat stb. A ragadványnévanyaghoz lehetőleg fűzenek magyarázatot.
4. A pályázat nyílt, azon bárki részt vehet. Egy pályázó több pályamunkát is benyújthat, és több pályázó vagy szakértő pályamunkát közösen is készíthet. — A gyűjtők a szakirodalmat elsősorban tájékozódás, gyűjtési szempontok kialakítása céljából használják, a pályamunkában a hangsúlyt a saját maguk által gyűjtött anyag közlésére vessék. — Nem lehet a pályázaton doktori értekezésekkel, továbbá olyan kéziratokkal részt venni, amelyek elkészítését hivatalos munkaterv írja elő. — A Néprajzi Múzeumba 1978. szeptember 30-ig be nem érkezett pályamunkák az országos döntőn nem vehetnek részt. A pályamunkát teljes névvel és pontos laccimel kell ellátni. — A pályázatnak ifjúsági és felnőtt tagozata van.
5. A pályamunkák megyei és országos szinten kerülnek elbírálásra és díjazásra. A megyei pályadíjakat a megyei felhívások tartalmazzák. Az országos döntőre beérkezett pályamunkákat a fenti „a-f” témakörökön belül rangsoroljuk és egymáshoz viszonyított értékük szerint díjazzuk, figyelembe véve a megyei szinten elért díjösszegeket. A pályamunkák az országos döntőn tehát összetett díjazásban részesülnek. Az összetett díj a megyénél nyert díjból és az országos döntőbizottság által megítélt díjkiegészítésből áll. A megyei díjösszegeket az alább jelzett felső szintig egészítjük ki:
Felnőtt tagozat: I. díj 3 000 Ft. II. díj 2 500 Ft. III. díj 1 500 Ft.
Ifjúsági tagozat: I. díj 2 000 Ft. II. díj 1 500 Ft. III. díj 1 000 Ft.
 A fenti díjak többszörösen is kiadásra kerülhetnek, az I–III. díjakon kívül pénz- és könyvjutalom is nyerhető.
- B** Azok, akik kérdőívvel kívánnak pályázni, az alább felsorolt kérdőíveinkből választhatnak és postai úton igényelhetnek: *Selmeczi Kovács A.: A csűrök építése és használata* (4. sz.) *Juhász A.: Tanyai telekelrendezés* (3. sz.) *Boross M.: Kertészeti építmények, csőszkunyhók* (7. sz.), *K. Csilléry K.: Szobabelsők* (1. sz.), *Varga Zs.: Szakrális emlékek* (8. sz.).
 Az idén javasolt ajánlott kérdőíveink: *Juhász A.: Tanyai telekelrendezés* (A Nagyalfold területén), *Balassa M. I.: Méhesek*.

A kérdőívek pontos és hitelt érdemlő válaszait egy példányban közvetlenül a Néprajzi Múzeumba kell beküldeni szeptember 30-ig. — A kérdőívek díjazásánál nem teszünk különbséget felnőtt és ifjúsági pályázók között. Felhívjuk mindazok figyelmét, akik önálló dolgozataikkal az elmúlt években nem értek el helyezést, kapcsolódjanak be a kérdőíves gyűjtésbe, ahol nagyobb valószínűséggel részesülhetnek jutalmazásban.

Kérdőívek díjazása:

Az, aki egy kérdőívet több községben is feldolgoz, vagy bő rajz- és fényképkiegészítést csatol kérdőívéhez, kiemelt I. díjat, 1 000 Ft-ot nyerhet. I. díj: 500 Ft, II. díj: 500 Ft, III. díj: 100 Ft. — Ezekon a díjakon kívül könyvjutalmat is adunk.

NÉPRAJZI MÚZEUM

Nagy László:

ORDAS MONDJA

*Hóval a holdig én örvénylek
 lavinát hajtok elibétek*

*sugár-cérnával gyors a körmöm
 éggel a földet egybe-öltöm*

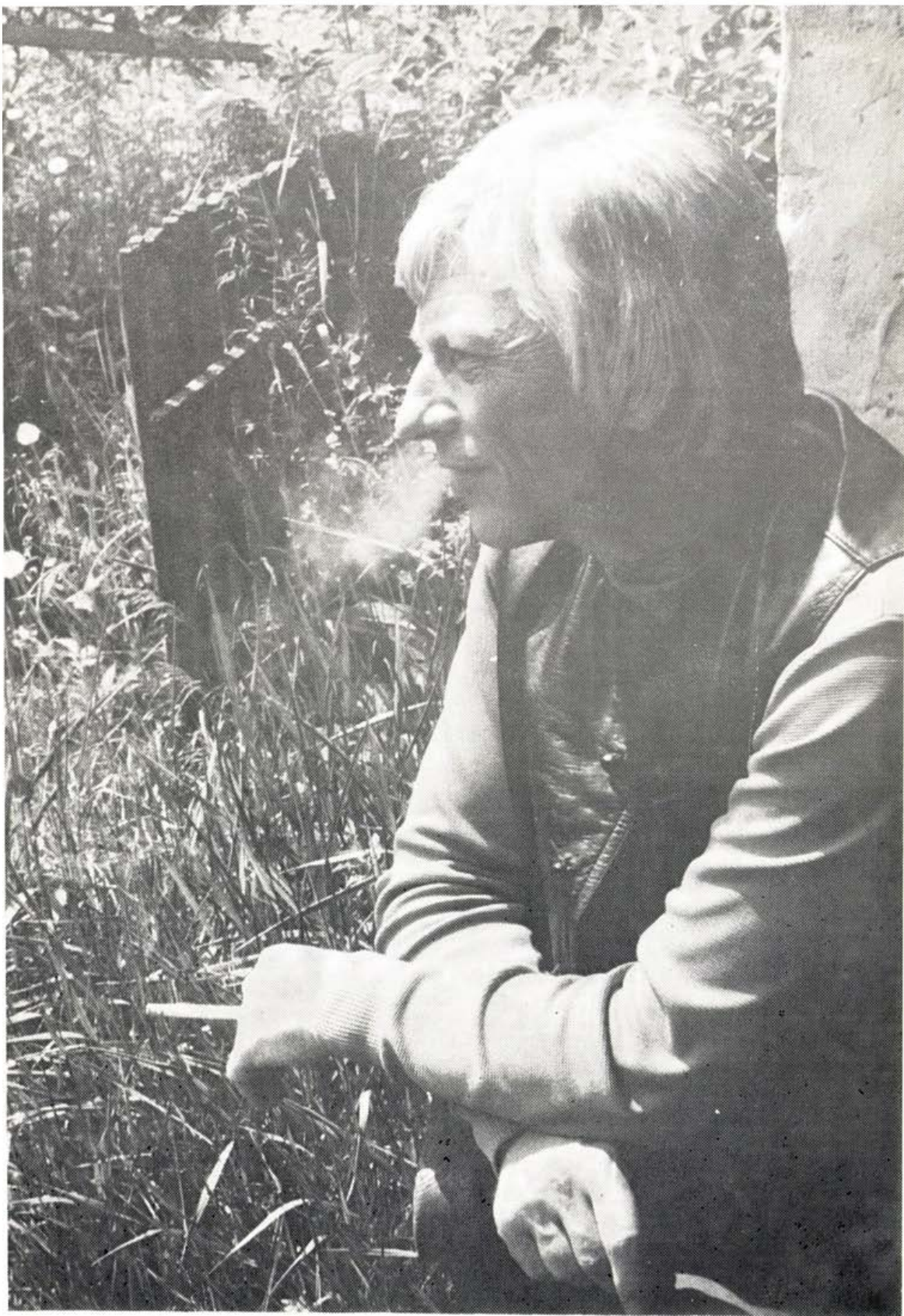
*tudok éhezni, jól torozni
 csillagokkal is táborozni*

*csillagokkal is táborozni
 soha árvákat összehozni*

*hóval a holdig én örvénylek
 lavinát hajtok elibétek*

*előttetek e csillag robban
 én ordítok a sarkatokban*

László fényképe

A budai vár (Szabó Jenő felvétele)